

Mahmûdî-i Mevlevî

Fatih'e Sunulan Mûsikî Risâlesi

Nazm-ı Edvâr-ı Mahmûdî

Yayına Hazırlayan
Seyid Muhammed Taki Hüseyini

SEYİD MUHAMMED TAKİ HÜSEYNİ, 1978 yılında doğdu. Lise eğitiminin yanında dedesinden temel seviyede kelâm, mantık, edebiyat ve tasavvuf dersleri, farklı hocalardan da hat ve musiki dersleri aldı. 2004 yılında Tahran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesinden mezun oldu. Bu yıllarda el yazması metinler üzerine yoğunlaşarak araştırmalar yaptı ve makaleler yazdı. 2009 yılında Ayasofya Kütüphanesi'nin el yazmalarını inceleyerek Farsça el yazmalarının katalogunu hazırladı. Bu süreç sonunda el yazması metinleri kataloglama alanına yoğunlaştı ve ardından Fatih Sultan Mehmed, Nuruosmaniye, Ragıb Paşa, Nafiz Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Şehid Ali Paşa, Halet Efendi gibi kütüphanelerde bulunan Farsça el yazmalarının kataloglarını hazırlayıp neşretti. Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nun kataloglama projelerinde bulundu. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul Belediyesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi kütüphanelerindeki Arapça, Farsça ve Osmanlıca el yazması metinlerin kataloglarını hazırladı. Bu çalışmalarını sürdürürken aynı zamanda tarih ve sanat üzerine kitap ve makaleler yazdı, sempozyumlara katıldı. Aynı yıllarda Mimar Sinan Üniversitesi, Türk-İslam Sanatları Bölümü'nde yüksek lisansını (2017) ve İstanbul Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nden de doktorasını (2021) tamamladı. Doktor öğretim üyesi olarak Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde araştırmalarına ve derslerine devam eden Seyyid Muhammed Taki Hüseyini evli ve iki çocuk babasıdır.

Mahmûdî-i Mevlevî

Fatih'e Sunulan Mûsikî Risâlesi

Nazm-ı Edvâr-ı Mahmûdî

Yayına Hazırlayan
Seyid Muhammed Taki Hüseyini

İstanbul, 2023

DM Kitap: 40

Eğitim ve Araştırma
Müzik ve Müzikoloji

Mahmûdî-i Mevlevî

Fatih'e Sunulan Mûsikî Risâlesi
Nazm-ı Edvâr-ı Mahmûdî

Yayın Yönetmeni

Ahmet Yıldız

Yayın Koordinatörü

Mustafa İldız

Editör

Doç. Dr. Ubeydullah Sezikli - Dr. Talha Günaydın

Kapak ve Mizanpaj

Origami Ajans / info@origamiajans.com

Baskı ve Cilt

Metin CopyPlus-Metin Akbulak

Sertifika No: 48118

1. Baskı

İstanbul 2023

ISBN: 978-6057240927
9 786057 240927

Yayınevi Sertifika No

48626

© **Copyright:** Bu kitabın ve bu baskısının bütün yayın hakları Hazerfanahmet A.Ş. adına DörtMevsim Yayıncılığa aittir. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde fotokopi, faksimile veya başka herhangi bir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, dağıtılamaz. Normal ölçüyü aşan iktibaslar yapılamaz. Normal ve kanuni iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

DörtMevsimKitap

İOSB Triko Center S-2 Blok Kat 2 No.127 Başakşehir - İstanbul
Tel: +90 212 635 99 99 / info@dmkitap.com / www.dmkitap.com

İçindekiler

Önsöz.....	7
Giriş.....	11
Birinci Bölüm	19
Nazm-ı Edvâr'ın Muhtevası.....	19
Nazm-ı Edvâr'ın Müellifi	21
Nazm-i Edvâr'ın Mûsikî İçeriği	30
Nazm-i Edvâr'da Makam.....	36
Nazm-ı Edvâr'da On İki Makam.....	38
Nazm-i Edvâr'da Âvâze.....	41
Nazm-ı Edvâr'da Şubeler	46
Nazm-i Edvâr'da Terkipler	47
Edvâr Hâsiyetleri ve Mensubâtı.....	62
On İki Makamın Dört Unsur ve Burçlarla İlişkileri.....	62
Yedi Âvâzin Dört Unsur ve Burçlarla İlişkileri	63
Makamlar, Âvâzlar, Şubeler ve Terkiplerin Zamanla İlişkisi.....	64
Nüsha Tavsifi.....	64

Fatih'e Sunulan Mûsikî Risâlesi

Nazm-ı Edvâr Tercümesi	73
Resûl'un (s.a) Na'tında	76
Bu Muhtasarın Sebeb-i Telifi.....	77
Gazâ ve Cihâd Sultanı	
Sultan Muhammed b. Murâd Hân'ın Medhi Konusunda	80
Hikâye'ye dönüş.....	83
Karaların Sultanı ve Denizlerin Hakanı	
Sultan Muhammed'in -Allah Mülkünü daimi kılsın- Medhi	84
Hikâyenin Başlangıcı	89
Kitâb-ı Edvâr.....	92
Edvâr Hâsiyetleri ve Mensubatı.....	96
Kitabın Tetemmesi.....	98

Nazm-ı Edvâr Farsça Metni

Nazm-ı Edvâr'ın Farsça Metni	103
Kaynaklar.....	143

Önsöz

Mevlânâ hazretlerinin *Mesnevî-i Şerif*'inde buyurduğu:

هر کسی از ظن خود شد یار من

“Herkes kendi düşüncesi ile bana yâr oldu”

kelâmı üzere, bütün ilmî ve siyâsî faaliyetlerine rağmen Fatih Sultan Mehmed Han'ın adı anıldığı vakit; ben önce ilim ve edep sultanı Murad Hân'ı hatırlarım. Benim nazarımda Sultan Murad Han kendisini İslam halifesi olarak görmekten ziyade devlet ve hükümet sorumlusu olduğunun bilincinde toplumun fert fert ıslahını amaçlayan bir münevver, siyâsetini toplumun ihtiyaçlarını giderme yönünde kurmuş bir idare ustasıdır. Medrese, kütüphane, hamam, hastane ve câmi gibi umuma mahsus binâlar yaptırmış, aynı zamanda bu imar faaliyetleri için devlet erkânını da teşvik etmiş ve onları da bu çalışmalara yönlendirmiştir. Sultanların pek çoğu, daha ziyade dinî ilimlere ilgi göstermişken, Sultan Murad Han topluma faydasının farkında olduğu beşerî ilimlere de ilgi göstermiş ve bu alanda eserler yazılması için pek çok âlimi, sanatkârı himâye etmiştir. Sultan Murad, devletin ve hükümetin daha iyi idâre edilebilmesi için gelecekte idarenin başına geçecek olan oğlu Mehmed'in terbiyesine de bu görüşleri çerçevesinde titizlikle gayret etmiştir. Fatih Sultan Mehmed Han da pederi sayesinde aldığı eğitim ve terbiye ile bu ilimlere özen göstermiş ve ilim sahibi âlimlere hürmet

etmiştir. İlimlerin ilerlemesi ve yayılması için hususi bir çaba sarfetmiştir. Bu yıllarda tefsir, edebiyat, tasavvuf, matematik, felsefe, astronomi ve tıp gibi alanlarda birçok eser Fatih Sultan Mehmed Han'ın emri ile yazılmış veya onun adına telif edilmiştir. O yıllarda, bu müsbet şartlar içinde, büyük rağbet gören ilimlerden biri de mûsikî ilmi olmuştur.

Dönemin edip, şair, müneccim, mûsikîşinas ve Mevlevî tariatına mensup olan ismi Mahmûdî, Fatih Sultan Mehmed Han'ın ilmi himaye eden vasfını duyan diğer pek çok âlim ve sanatkâr gibi, İnan'dan İstanbul'a gelerek ilk Farsça manzum mûsikî eseri niteliğinde olan *Nazm-ı Edvâr* adlı manzumesini H. 875 (M. 1471) yılında kaleme alarak kendisine takdim etmiştir. Mahmûdî, *Nazm-ı Edvâr*'ını mesnevî tarzında 337 beyit olarak 10 kısımda düzenlemiştir. Eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlayan Mahmûdî, eserinin telif sebebini izah ederken Fatih Sultan Mehmed Han'a hediye olarak *Edvâr*'ı nazma çevirmek istediğini açıklamış ve devamında Fatih Sultan Mehmed Han'a övgüsünü dile getirmiştir. Bunun ardından mûsikî konusunu ele almış ve Nizâmeddîn Kırşehrî'nin *Risâle-i Edvâr*'ında olduğu gibi *Nazm-ı Edvâr*'ın da mûsikî kısımlarında makamlar, âvâzeler, şubeler ve terkiplerden bahsetmiştir.

Elinizdeki eser, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş kısmında 15 yüzyıldaki mûsikî birikiminin zenginliği, bu alanda telif edilmiş eserler, kaynaklar; bestekârlar, hânendeler ve sâzendeler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İlk bölümde ise *Nazm-ı Edvâr*'ın içeriğinden ve bu içeriğe dayanarak *Nazm-ı Edvâr*'ın müellifi ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Ardından *Nazm-ı Edvâr*'ın mûsikî içeriği olarak makamlar, âvâzeler, şubeler ve terkipler ele alınmıştır. Bu terimler, mûsikî risâlelerinde farklı şekillerde açıklandığı için, bunların mahiyetinden de bahsedilmiştir. Ardından bu terimlerin özelliklerinden, burçlarla ve dört unsurla olan ilişkilerinden söz edilmiştir. İkinci bölümde ise *Nazm-ı Edvâr*'ın bilinen tek nüshasının künyesi ele alınmış, daha sonra *Nazm-ı Edvâr*'ın Türkçe tercümesi ve

ÖNSÖZ

tashih edilmiş Farsça metni sunulmuştur. Ekte ise *Nazm-ı Edvâr*'ın yazma nüshasından örnek sayfalar verilmiştir.

Varlıklarına olan kayıtsızlığımızdan dolayı Mahmûdî'ye mûsikîşinâslar arasında ve *Nazm-ı Edvâr*'ına mûsikî eserleri sırasında yer vermeyişimizin doğurduğu kusurumuzu gidermek, telif ettiği eserinden dolayı Mahmûdî'ye ve kendisini himaye ederek gösterdiği alicenablıktan dolayı Fatih Sultan Mehmed Han'a hürmetimizin bir ifadesi olmak üzere telifinin üzerinden 551 yıl geçen *Nazm-ı Edvâr*'ı ihyâ etmek istedik. Bunun bir neticesi olarak tarihimize bir hizmeti de ifa etmek niyetiyle bu eserin tahkik ve teşrihine azmettik. Okuyucuların bu sâdık niyetimizden dolayı çalışmamızda bulunan kusurları af nazarıyla mülahaza buyurmasını, ıslâhında ve tashihinde kendilerinin himmetlerini temenni ettiğimizi belirtmek isteriz.

Bu eserin neşrini kabul ettikleri için Sayın Hazerfanahmet Bey'e, Farsça şiirlerin tercümesini gözden geçirdiği için Sayın Dr. Ahmet Çelik'e ve eserin tashihindeki katkılarından dolayı Sayın Mehmet Asağ'a da medyun-ı şükran olduğumu belirtmek isterim. Yine Dr. İsmail Yıldız ve Dr. Ümid Karaver aziz dostlarıma teşekkür ederim.

Her zaman olduğu gibi hem hocamız hem de ailemizin manevi annesi Sayın Prof. Dr. Candan Nemlioğlu'na ve manevi dedemiz hürmetli hocamız Hâfız Hüseyin Erek el-Mevlevî'ye minnettar olduğumu ve bana sabırla eşlik eden eşime ve iki evladıma şükranlarımı sunarım.

Seyid Muhammed Taki Hüseyini
Şehreminini, İstanbul
2023

Câmi'i Elhân-ı Evlâd-ı Fâtihân
Ubeydullah Sezikli Hocam'a samimiyetle takdim ediyorum

Giriş

Sanat açısından zengin çağlardan biri 15. yüzyıldır. Bu yüzyılda gelişen, ortaya çıkan siyasî gelişmelerine bakıldığında devletlerinin bir kısmı varlığını devam ettirebilmiş, bir kısmı ise ya tamamen yok olmuş veya yerlerine yeni devletler, beylikler kurulmuştur. Bunun sonucunda da ilim, sanat ve kültürü barındıran birçok merkez ortaya çıkmıştır. Bu merkezlerde pek çok sanatla beraber mûsikî sanatı da büyük rağbet görmüştür. Bu rağbetin neticesinde mûsikî tarihinin en zengin dönemlerinden biri ister teorik açıdan olsun ister pratik, 15. yüzyıl olmuştur. Bu dönemde, İslam âleminin doğusundan batısına, esline-i selâse denilen Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde mûsikîye dair pek çok eser kaleme alınmıştır.

Bu yüzyılda İran ve Anadolu coğrafyalarında birçok mûsikîşînâs, sâzende, hânende ve bestekâr yetişmiştir. Mûsikî tarihinin gelmiş geçmiş en büyük simalarından biri olan Hâce Abdülkâdir-i Merâğî (ö. 838/1435) ve eserleri ile başlayan 15. yüzyıl, Merâğî'den etkilenerek birçok mûsikî eserin telifâtına şahit olmuştur. Merâğî, *Câmiu'l-elhân*, *Makâsidi'l-elhân* ve *Şerh-i Edvâr* adlı eserleri ile Safiyüddîn Urmevî'nin (ö. 693/1294) *Kitâbü'l-Edvâr* ve *eş-Şerefiyye* adlı eserlerinde sunduğu mûsikî metodunu zirveye ulaştırarak kendilerinden sonra gelen mûsikîşînâslara örnek olmuştur.

İran coğrafyasındaki mûsikîşînâslarla ilgili bu döneme ait ilk kaynağımız Merâğî'nin eserleridir. Merâğî, meclislerde buluşup

görüştüğü bazı mûsikîşinâsların isimlerine eserlerinde yer vermiştir. *Câmiu'l-elhân*'ında "Tebriz sarayında, bir ramazan ayında, her nevbeti beş kıta olan otuz nevbeti tasnîf etme sebebi" başlığı ile 29 Şaban 778 (11 Ocak 1377) tarihinde düzenlenmiş olan meşhur "Nevbet-i Müretteb" meclisinden söz ederek Mevlânâ Celaleddîn Fazlullâh el-Ubeydî, Mevlânâ Sâdeddîn Kûçek ve Mevlânâ Ömer Tâc-ı Horasânî gibi Urmevî'nin *Şerefiyye* ve *Edvâr*'ını şerh eden şârihlerden ¹ ve Hâce Razîyeddîn Rıdvânşâh, Üstad Ömer Şâh, Üstad Bûke, Nûr Şâh gibi meşhur icracılar ve tasnif üstadlarının isimlerini de zikretmiştir. ² (Merâgî, 2009: 274) Merâgî, *Şerh-i Edvâr*'ında Semerkant'ta 795-807 (1392-1405) ³ yılları arasında gerçekleşen bir başka ilim meclisini anlatmış ve mecliste bulunan "Edvâr şârihlerinden" Nasrullah Kâînî, Hâce İmâdüddîn Abdülmelik, ⁴ Hâce Kemâlüddîn Abdülevvel ve Mir Seyid Şerif-i Cürçânî'den ⁵ (ö. 816/1413) de bahsetmiştir. (Merâgî, 1991: 110.)

¹ Merâgî'nin zikrettiği kişilerin *Şerefiyye* ve *Edvâr*'a yazdıkları şerhler elimize ulaşmamıştır.

² Merâgî'nin 818 tarihinde istinsah ettiği *Câmiu'l-elhân*'ın Nuruosmaniye (nr. 3644) nüshasında kaydedilen isimler dışında, 816 tarihinde istinsah ettiği Bodleian (nr. Marsh 282) ve Melik (nr. 6317) kütüphanelerinde bulunan nüshalarında bu isimler de kaydedilmiştir: Şemseddîn b. Bedrî'n-Nâyî, Hâcî Şikeldî-i 'Avvâd, Hâce Muhaşşân, Mevlânâ Şemseddîn Harbevî-i Nâyî, Üstâd Alişâh-ı Rebâbî, Tâcüddîn-i Merendî.

³ Merâgî bu meclis için herhangi bir tarih vermemiştir. Ancak Merâgî'nin 795 (1392) tarihinde Semerkant'a gitmesi ve mecliste bulunan Mir Seyid Şerif-i Cürçânî de Timur'un ölümünden (807/1405) sonra fitne ve kargaşanın hâkim olduğu Semerkant'tan ayrılarak Şiraz'a döndüğüne göre bu meclis zikredilen tarihler arasında gerçekleştiği düşünülmektedir, (Hüseyni, 2010: 17).

⁴ Şiirlerinde "İbn-i İşâm" ve "İşâmî" mahlasını kullanan Hâce İmâdüddîn Abdülmelik, bir gazelinin sonunda tam ismini bu şekilde kaydetmiştir: "Ebu Ahmed İmâd b. İşâm b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Abdürrehim b. Bekr b. Ali Sâhibü'l-hidâye", (Vezîr, 2002: 446; Evhadî, 2010: 1/402, 5/2770; Hosseini, 2021: 46-47)

⁵ Mir Seyyid Şerif-i Cürçânî ile mûsikî ilişkisi için bk. Hüseyni, 2007: 5.

GİRİŞ

Merâgî'nin *Câmiu'l-elhân*'ından kısa bir süre sonra, zamanının büyük edip, şâir ve matematik âlimi Fahreddîn-i Müstevfî (ö. 868/1464) tarafından *Risâle fi fenni'l-elhân* adlı eseri kaleme alınmıştır. Bu eser, *Hulâsatü'l-efkâr fi marîfeti'l-edvâr* adıyla Şihâbeddîn Sayrafi'ye (745/1344'te hayatta) atfedilmişse de araştırmalarımız neticesinde bu bilginin doğru olmadığı tesbit edilmiştir. (Hüseyinî, 2022: 269-279).

Merâgî tarafından devam ettirilen Saftıyüddîn Urmevî'nin (ö. 693/1294) kurduğu sistem, daha sonra Nizâmeddîn Alişâh-ı Evbehî'nin (933/1526'da hayatta) *Usûlu'l-vusûl* ve *Mukaddimetü'l-usûl*'u¹, Mevlânâ Kemâleddîn Benâî'nin (ö. 918/1512) *Risâle Der Mûsikî'si* ve Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) *Risâle-i Mûsikî'si* ile bu yüzyılda devam ettirilmiştir.

Anadolu sahasında ise II. Murad'ın ilmî kişiliği sayesinde mûsikî faaliyetleri hızlanmıştır. Bedr-i Dilşâd'ın Sultân II. Murad'a sunduğu *Murad-nâme'si*, Hızır b. Abdillâh'ın *Kitâbü'l-edvâr*'ı, Yusuf b. Nizâmeddîn Kırşehirî'nin *Risâle-i Mûsikî'si*, Fethullâh Şirvânî'nin (ö. 891/1486) *Mecelle fi'l-mûsikî'si*, Seyyid Muhammed Sadaka et-Tirevî'nin 26 Ramazan 881'de (12 Ocak 1477) Türkçe manzum olarak Fatih Sultan Mehmed adına telif ettiği *Nazmi'l-Edvâr*'ı², Şük-rüllâh b. Ahmed'in *Kitâbü'l-edvâr*'ı, Muhammed b. Abdülhamid el-Lâdikî'nin (890/1485'te hayatta) II. Bayezid'e ithaf ettiği *Zeynü'l-elhân fi 'ilmî't-te'lif ve'l-evzân*'ı ve *er-Risâletü'l-fethiyye'si*, Abdülkâdir-i Merâgî'nin oğlu Abdülaziz'in Fatih'e sunduğu *Nekâvetü'l-edvâr*'ı,

¹ Nizâmeddîn Alişâh-ı Evbehî, Mir Ali Şir Nevâî'nin isteği üzere *Usûlu'l-vusûl* adlı eserini telif eder. Ancak bu eser çok hacimli olduğu için Nevâî tekrardan muhtasar şeklinde bir eser telif etmesini Evbehî'den ister ve Evbehî de *Mukaddimetü'l-Usûl* adlı eserini kaleme alır (Evbehî, 2022: 49; Nevâî, 2002: 36). Evbehî'nin zikredilen bu eserinin herhangi bir nüshası günümüze ulaşmamıştır.

² Aziz ve kadim dostum, Dr. Harun Korkmaz'ın iltifatlarıyla bu esere vâkıf ve şâhid oldum. Bu lütfünden dolayı kendisine şükranlarımı takdim ederim.

Abdülkâdir Merâğî'nin torunu Abdülaziz'in oğlu Mahmud'un *Makâsüdül-edvâr*'ı, Seydî'nin *el-Matla*'ı bu yüzyılda kaleme almış ve elimize ulaştırmış eserlerdir.

Başta tezkireler olmak üzere edebî ve tarihî pek çok kaynaktan bu dönemde yaşamış birçok sâzende ve hânende hakkında bilgi edinebilir. Aşağıda isimleri verilen müsikîşinâsların 15. yüzyılda yaşadıkları bu kaynaklardan öğrenilmektedir:

Mevlânâ Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) kardeşi Muhammed-i Câmî (ö. 877/1472)¹, Şeyhülislâm Ahmed-i Câmî'nin (ö. 536/1141) ahfadından, Merâğî'nin öğrencilerinden ve Mir Ali Şir Nevâî'nin hocası Hâce Yusuf-i Bürhân (Nevâî, 1961: 42, 88; Es'adî, 2001: 29), Pehlivan Muhammed Ebu Said;² ünlü hattat ve vezirlerden Hâce Şehâbeddîn Abdullah Mürvârid Kirmânî'nin (ö. 922/1516) oğlu Hâce Abdullah-ı Sadr bu devrin müsikî sanatına gönül vermiş şimâlarıdır. Sadr da babası gibi şiiir, hat ve müsikî erbâbından olup kânun sâzında mahâreti ile övülmüştür (Kazvînî, 1944: 106; Sâm Mîrzâ, 1935: 63; Duğalât, 2004: 319). Dönemin Davud'u olarak vasıflanan hânendelerden Hâce Muhammed-i Kenger; Timurlu sultanları ve şehzâdelerinin meclislerinde bulunup bestelediklerini icrâ eden Mevlânâ Sâhib-i Belhî;³ zamanın ünlü icrâcılarında

¹ Mevlânâ Câmî'nin müsikî ilminde bir eser telif ettiğini dikkate alan kardeşi bu konuda kendisinden daha üstün olduğu kanaatinde idi. (Nevâî, 1961: 15, 23).

² Edvâr ve müsikî ilmine vakıf bir zattır. Kaynaklarda zikredilen Müret-teb *Divân*'ı elimize ulaşmamıştır. Mir Ali Şir Nevâî de hakkında *Hâlât-ı Pehlivân Muhammed Ebu Said* isimli bir eser yazmıştır. (Kazvînî, 1944: 89, 135; Hândmîr, 1999: 140 ve 230; Mîrhând, 2001: 11/5935).

³ Hakîm Şâh-i Kazvînî'nin ve *Tezkire-i Şuâra ve Selâtin* adlı eserin bilinmeyen müellifinin aktardıkları bilgilere göre Mevlânâ Sâhib-i Belhî şiiir fen-ninde mâhir, edvâr ve müsikîde kâmil ve nâdir idi. Kemalini göstermek için kendi şiiirleri üzerinde yaptığı bestelerinde “miyânhâne” düzeltilmiş, “çahargâh” ameli halk arasında meşhurdur. Şâhruh'un oğlu Mîrzâ Muhammed Cûkî'nin meclisinde icrâlar gerçekleştirmiştir. (Kazvînî, 1944: 15; *Tezkire-i Şuâra ve Selâtin*, nr. 1170, vr. 476a)

GİRİŞ

Mîr Muhammed-i Kâbulî; “Hoş-nevâz” ve “hoş-hân” sıfatlarıyla anılan ve şöhretinden de anlaşıldığı üzere ud sâzendenlerinden Mutahhar-i Udî (Kazvînî, 1944: 53, 62; Duğalât, 2004: 319-320); bestekârlardan ve birçok sâzın icrâsına vakıf Mevlânâ Sâilî; şair, hattat ve mûsikîşînâslardan, Şedd-i Uzzâl’da yaptığı bestesi dillere destan olan Mevlânâ Gubârî-i İsfarayînî;¹ gıyçek ve kopuz sâzlarında mâhir sâzendelerden Ustâd Kul Muhammed-i Udî –ki Mir Ali Şir Nevâî kendisinden mûsikî ilminde bir eser telif etmesini istemiştir²– ; bestekârlardan Hâce Kemaleddîn Hüseyin (Kazvînî, 1944: 66, 77, 103, 106, 280); kânûn sâzendelerinden Seyyid İmâduddîn-i Yezdî ve Mevlânâ İlmî, Emir İbrahim-i Kânûnî ve Mevlânâ Mektebî (Kazvînî, 1944: 122, 139, 312, 150, 387; Sâm Mîrzâ, 1935: 74); Emir Şerîf, hânendelerden Hâfız Penâhî ve Mevlânâ Nizâmeddîn-i Bedr ve Hümâyî-i Semerkandî (Kazvînî, 1944: 139, 147, 148, 160.); bestekârlardan Mevlânâ Şeyhî-i Tabasî; mûsikî ilmine ve ameline hâkim Mevlânâ Bakâtî (Kazvînî, 1944: 80, 379); Sultan Baysungur’un nedimlerinden “Yedi iklimde bî-misl u misal” olan Yusuf-i Endekânî;³ Abdülkâdir-i Merâğî’nin oğlu Safiyüddîn; Timur’un oğlu Mirânşâh’ın nedimlerinden Kutb-i Mevsilî; Şemseddîn Kâhkî; Habib Udî; Abdülmümn-i Gûyende ve Erdeşir-i Çengî;⁴ Seyyid Ahmed-i Giçekî; Üstâd Şeyh Nâî (Duğalât, 2004: 319-320); Abdüllatif-i Dâmgânî; Mevlânâ Esedüddîn; Şerif Hâfız-ı Hüseyinî;

¹ Gubâr hattı üslubunda mâhir olduğu için bu lakab ile meşhur olmuştu

² Mir Ali Şir Nevâî, ayrıca Nizâmeddîn Alîşâh-ı Evbehî, Mevlânâ Benâî ve Mevlânâ Câmî’den de mûsikî ilminde eser telif etmelerini istemiştir.

³ Sultan İbrahim b. Şâruh, Şiraz’dan pek çok defa Yusuf-i Endekânî’yi Sultan Baysungur’dan istemiş, sonunda yüz bin dinâr göndermiştir. Baysungur kabul etmeyerek, kardeşine bir beyit ile cevap yazmıştır:
Biz Yusufumuzu satmayız / Sende kara gümüşünü kendin için sakla.”
(Semerkandî, 1974: 350-351)

⁴ Timur, oğlu Mirânşâh’ın Tebriz sarayında sürekli işret meclisleri ile meşgul olup devlet işlerini ihmal ettiği gerekçesi ile zikredilen kişileri tutuklatarak idam ettirdi. Merâğî de bu nedimler arasındaydı fakat durumu anlayınca kaçıp canını kurtarabildi. (İbni Arabşâh, 1817: 169)

Hâfız Mahmud-i Muharrık-i Hârezmî;¹ Cemaleddîn Ahmed-i Hârezmî (İbni Arabşâh, 1817: 167); Hâce Eb'ül-Vefâ Hârezmî; Edvâr ilmine vakıf ve sâzendelerden Üstâd Hayder-i Bülbülânî (Duğâlât, 2004: 319-320); Mîrek-i Za'ferân; Hâfız Kazzâk; Üstâd Şâh Kulî; Üstâd Hüseyin; Emîr Şâhî (ö. 857/1453) ve Azerî-yi İsferyânî (ö. 866/1462)² öne çıkan isimlerdir.

Edebî, tarihî ve tezkire türü kaynaklarla beraber güfte ve beste mecmuaları da mûsikî araştırmalarında önem arz eden kaynaklar arasındadır. 15-16. yüzyıla ait dört güfte ve beste mecmuası günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerde pek çok mûsikîşinâsın ismi, bestelediği tasnifleri ve güfteleri kaydedilmiştir. Bu dört güfte ve beste mecmuası *Kitab-ı Edvâr-ı Sultânî*³ kaydını taşıyan Paris nüshası (Bibliothèque Nationale, Persan. nr. 260), aynı eserin başka versiyonu olan Bağdatlı Vehbi nüshası (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1002), Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan *Mecmua-yı Tesânîf* (Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 3652) ve Ya'kub b. Muhammed el-Hanefî'nin *Nüzhetü'l-ervâh bi-tatribi'l-eşbâh* adlı eserleridir. (Hanefî, 2022: 60-70) Zikredilen kaynaklardan şu isimler örnek verilebilir:

Mevlânâ Şems-i Rûmî, Dervîş Müştâk, Mîrzâ Gazenfer, Mes'ud Çengî, Nasraddîn İskenderânî, Sultan Ahmed, Bayezid Akşehrî, Cüneyid-i Minkâr, Muhammed Siyah, Öksüz Ali, Har Ali Can, İbn Harbende, Düyek Mısırî, Mevlânâ Kâtibî-i Aşkî, Necmeddîn

¹ Timur'un nedimlerinden olup hânendelerden ve kâriflerdendir. Çok ateşli ve yakıcı seslendiği için, Arapçada yakıcı mânâsına gelen Muharrık lakabı ile meşhur olmuştur. (İbni Arabşâh, 1817: 167)

² Hândmîr, 1938: 374; Hândmîr, 2001: 4/384; Hândmîr, 1993: 243; Vâsîfî, 1972: 1/23; Nisârî-i Buhârî, 1998: 182-183; Müstakîmzâde, 1928: 664; Semerkandî, 1974: 2/754.

³ Bu güfte mecmuası, "Küllî Külliyyât, Ez Ân-ı Mevlânâ Şems-i Rûmî Bekavl-i Abdülmümin Usûleş Sakîl" ibaresi ile başlamıştır. Bu ibareden dolayı sayın Dr. Recep Uslu Bey tarafından neşredilen eserin yazarı Şems-i Rûmî olarak zikredilmiştir.

GİRİŞ

Deşti, Şücâ' Celâh, Vaslebend-i Edvârî, Hatibzâde Ladikî, İbn Sururî, İbn Kışkın, İbn Kassâb, Ali Avvâd, Muslihiddîn Sururî, Pir Mezd, Baba Yusuf, Ali Pertek, Ali Sitâi, Celâl Udî, Cüneyd Deşti, Hâce Tâhir, Şeyh Hurşid, Mahmud Külâhdüz, Muhammed Lala, Sitâ-i Semerkandî, Hâcî Dede, Hâcî İslâm, Haydar Mısrî, Hürrem Şâh, Hüseyin Mardinî, İsmail, Mahmud İskenderânî, Nu'man, Seyyid Kallaş, Şeyh Ahmed, Üstâd Hâcî Ali, Abdurrahman Halvânî, Abdurrahman Nedim, Şâpûr Kastamûnî, Abdülaziz Kirmânî, Bayezid Simnânî Usta, Haccâr, Hüseyin Çengî Konevî/Malâtiyye, Şeyh Haydar, Tâcir Muhammed, Usta Kemâl, Usta Kurgen, İbn-i Kurdeh, İzzeddîn Zilî, İbn-i Safî, Bayezid Külâhdüz, Köse Yusuf, Kutb-i Nâyî, Merzengûs, Hayreddîn, Muhammed Deffâf, Nisvâd, Osman A'rac, Satılmıs Aga, Usta Şuayb, Mevlânâ Paşa, Tâc-ı 'Avvâd, Tayfur Aga, Tavasî, Usta Kemal.

Bu yüzyılın mûsikîşinâslarından biri de bu kitabın konusunu oluşturan Mahmûdî'dir.

کر ز من خواسی ز بسیار اندکی
 در صبح سلطان لغز او ایچامد سلطان محمد مراد خان
 بین تمدیم آن شاهباز سدره کمان
 ز بوی نافه اذ فرجه ان مطر شد
 جهانگشا و جو بخت شد که مانداو
 ملک صلابت و خورشید راوی طلیعت
 سپهر زخمت و کرد آن سیر و مهر و لعا
 نیی که در صنف بیجا عدو برابر تو
 فلک بحکم ترا بنده پذیر زرت
 مقام جاه و جلال و رفیع ایوان داشت
 چو سعد ابر از انز و بطالع سعور
 سلاحدار تو مرغ شد بخت نیز
 بسا از ز ملکند خضر و نجوم سخا

حرف آن شه را شنوا ز صد کی
 نهایی خلد بر نشت خطه یونان
 بنجاک سده شاه مغشع قرمان
 بیاید کابوچها یک خیره ان همان
 ستاره چشم و عطار در فرغ و منی ان
 قدرت کج قصاصت و زمانه تولد
 چور و بهیست مقابل بروی شیر بیان
 شهاب امر ترا چاکرت پیر انشان
 ملر که سندی چو بکن نژندگیوان
 مکینه بندگیست خواند ابرو دکان
 که انتقام عدوی کند تیغ بران
 که خاک پای ترا بشکافد چو جهان

Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 450, vr. 82b, Nazm-ı Edvâr'da Fatih Sultan Mehmet Han medhiyesi

Birinci Bölüm

Nazm-ı Edvâr'ın Muhtevası

Mesnevî tarzında 337 beyitten oluşan bu manzûme, aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla Farsça olarak Fatih Sultan Mehmed adına kaleme alınmıştır. Farsça ilk manzum mûsikî eseri olan bu eser, müellif tarafından bölümlendirilmemiştir ancak işlenen konular müellif tarafından başlıklarla belirtilmiştir. Bu başlıklar 10 kısımdan oluşmaktadır.

Allah'ın metheden **ilk kısım**, manzûmenin ilk 27 beytini oluşturmaktadır. Müellif, kendisini çaresiz ve garip vasıflandırmış ve vahdet-i vücûd anlayışıyla Allah'a olan hamdini dile getirmiştir.

Manzûmenin **ikinci kısım**, “Resûl'un (s.a.v.) Na'tında” başlığıyla manzûmenin 28 ile 40. beyitler arasını ihtiva etmektedir. Dört halifenin de methedildiği bu kısmın 35. beytinde müellif, mahlasını “Mahmûdî” olarak belirtmektedir.

Üçüncü kısım, “Bu Muhtasarın Telif Sebebi” başlığıyla manzûmenin 41 ve 75. beyitler arasını ihtiva etmektedir. Bu kısımda Mahmûdî, gaipten bir ses duyduğunu ve bu ses ile kendisinden Fatih Sultan Mehmed'e bir eser ithaf edilmesinin istendiğini dile getirmiştir. Mahmûdî de bunun neticesinde bir hediye olarak “Edvâr”ı manzum olarak yazmaya karar verdiğini açıklamıştır.

Edvâr kavramı, Safiyyüddîn el-Urmevî'nin (ö. 693/1294) mûsikî nazariyatına dair *Kitâbü'l-Edvâr fî ma'rifeti'n-nağam ve'l-evtâr* adlı eseri ile mûsikî literatürüne geçmiştir. Urmevî'nin *Edvâr* kitabı kendisinden sonra gelen mûsikîşinaslar tarafından benimsenmiş ve üzerine yazılan şerhlerden başka birçok mûsikî eseri de Urmevî'nin *Edvâr*'ını temel alarak kaleme alınmıştır. “Makamlar” mânâsına gelen olan edvâr kavramı, yaygınlaşmasıyla beraber genel bir mânâ kazanmış ve nihayetinde mûsikî ilmine “edvâr” veya “ilm-i edvâr” denilmiştir. Hatta mûsikîşinaslara da “edvârî” sıfatı verilmiştir.

Edvâr kavramının yaygınlaşması ve benimsemesi, bu kavramın mûsikî ilminde telif edilen eserlerin isimlerine de yansımıştır. Bu konuyla ilgili Abdülkâdir Merâğî'nin oğlu Abdülaziz'in *Nekâvetü'l-Edvâr*'ı, Abdülkâdir Merâğî'nin torunu Abdülaziz'in oğlu Mahmud'un *Maķāşidü'l-Edvâr*'ı; Hızır b. Abdullah'ın *Kitâbü'l-Edvâr*'ı; İnâyetullah-ı Herevî'nin *Tuhfetü'l-Edvâr*'ı; Nizâmüddîn Kiyâ Rüstem Hürriyânî'nin *Hulâsatü'l-Edvâr fî Metâlibi'l-Ehrâr*'ı; Mehdîkulî Hidâyet'in *Mecmeu'l-Edvâr*'ı ve *Edvâr-ı Sultânî* gibi eserler örnek verilebilir. Mahmûdî'nin *Nazm-ı Edvâr*'ı da zikredilen örnekler arasında yer alabilir.

Dördüncü kısım, “Gazâ ve Cihâd Sultanı, Sultan Muhammed b. Murad Hân Medhinde” başlığına sahip olup manzûmenin 76 ile 112. beyitler arasını ihtiva etmektedir. Bu kısımda müellif, Fatih Sultan Mehmed'i medhederek kendisine sunduğu eserin kıymetsiz olduğunu, kendi gibi bir fukaranın elinden ancak bu kadarının geldiğini beyan etmiştir.

Beşinci kısım, “Hikâye'ye Dönüş” başlığıyla 113 ile 122. beyitler arasını kapsamaktadır. Bu kısım, bir sonraki kısma giriş niteliğindedir. Müellif, Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu hediyesinin çok kıymetsiz olduğunu, ona layık olan hediye ancak ayna gibi Fatih Sultan Mehmed'i gösteren bir hediye olabileceğini dile getirerek “Ayna Şiiri” ismini verdiği sonraki bölüme başlar.

NAZM-I EDVÂR'IN MÜELLİFİ

Altıncı kısım, “Karalar Sultanı ve Denizler Hakanı Sultan Mehmed –Allah mülkünü daim kılsın– Methinde” başlıklı kısım, manzûmenin 123 ile 167. beyitler arasını ihtiva etmektedir. Daha önce de zikredildiği gibi Mahmûdî, bu kısmın adını “Ayna Şiiri” olarak kaydetmiş ve Fatih Sultan Mehmed’i vafsetmiştir.

Yedinci kısım, “Hikâyenin Başlangıcı” adıyla eserin 168 ile 217. beyitler arasını ihtiva etmektedir. Eserin mûsikî ilminin mukaddimesi niteliğinde olan bu kısımda Mahmûdî, sözlerinin boş olmadığını ve evvelkilerden ulaşan sözler olduğunu vurgulamıştır. Müellif, özetle bu manzumesinde güzel sesin etkisinden ve öneminden bahseder. Devamında da Safiyyüddîn Urmevî (ö. 693/1294) olduğu düşünülen Sûfiyyüddîn Abdülmümin’den söz ederek meşhur “deve hikâyesini” nakletmiştir.

Sekizinci kısım, “Kitâb-ı Edvâr” başlığıyla 218 ile 284. beyitler arasını ihtiva etmektedir. Bu kısımda on iki makam, yedi âvâze, dört şube ve terkiplerden bahsedilmiştir.

Dokuzuncu kısım, “Edvâr Hâsiyetleri ve Mensubâtı” başlığıyla manzûmenin 285 ile 319. beyitler arasını ihtiva etmektedir. Bu kısımda makamların dört unsur, on iki burç olduğu ve gece ile gündüzün hangi vakitlerinde icrâ edilmesinin daha uygun olduğu konuları işlenmiştir.

Eserin hâtîme niteliğinde olan **onuncu kısım** “Kitabın Tetimmesi” adıyla 320 ile 337. beyitler arasında yer almaktadır. Bu kısımda Mahmûdî, Mevlevî tarikatına mensup olduğunu, sultandan iltifat ve ihsan dilediğini dile getirmiş ve Mevlânâ’nın *Mesnevi*’sinden bir hikâye nakletmiştir.

Nazm-ı Edvâr’ın Müellifi

Mahmûdî-i Mevlevî (875/1471’de hayatta)

Müellif, bu manzûmesinde, dört yerde mahlasını Mahmâdî olarak kaydetmiştir. “Resûl’un (s.a.v.) Na’tında” başlıklı kısımda,

garip ve çaresiz olduğunu ifade ederek Hz. Muhammed'e niyâzda bulunmuştur (35. beyit):

“Bir nazar et sana gönül vermiş **Mahmûdî**'ye, bu garip düşmüş canına derman ol!”

یک نظر محمودی دلدادہ کن
چارۂ جان غریب افتادہ کن

Mahmûdî, manzûmesinin Fatih Sultan Mehmed'i methettiği dördüncü kısmında, kendisine hitap ederek şiir ve şairlikte iddiada bulunmamayı ifade etmiş ve mahlasını kullanmıştır (107. beyit):

“Ey **Mahmûdî**! Şiirde herkesi geçtiğini iddia etme, çünkü bu gülistanda naz edip cilvelenen nice şiirler, nice kasideler var.

مزن تو لاف تسلّین بہ شعر محمودی
پُرست بہ گلشن شعر و قصیدہ جلوہ کنان

Müellif, Fatih Sultan Mehmed'e yazdığı bir diğer methiyesinin yer aldığı eserin altıncı kısmında, sultana hitap ederek kendisi için yazdığı şiirlerinden dolayı dünya güzellerinin huzurunda süslendiğini ifade etmiş ve burada da mahlasını kullanmıştır (163. beyit):

“**Mahmûdî**, sana yazdığı şiirleriyle parlayıp süslenmiş dünya güzellerinin huzurunda”

دارد ز لفظ شعر تو محمودی روشنست
در پیش دلبران جهان زیور آینه

Müellif, eserin hâtîme niteliğinde olan onuncu kısmında ise Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye hitapta bulunmuş, Mevlevî tarikatından olduğunu tevazu ile ifade etmiştir. (326. beyit):

“ Ben nere sultanın dergâhı nere, “**Mahmûdî** bizdendir” di-yene kadar”

من کجا یا درگه سلطان کجاست
تا نگوید او که محمودی ز ماست

Bu beyitlerden, bu manzumenin müellifinin Mahmûdî mahlasına sahip olduğu, eserini Fatih Sultan Mehmed adına yazdığı ve dolayısıyla da H. 9. (M. 15.) yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır.

Manzumenin müellifi ile ilgili yukarıdaki bilgiler dışında, araştırmalarımıza rağmen her hangi bir bilgiye rastlanmadık. Araştırdığımız kaynaklarda, bu döneme ait Mahmûdî isminde bir mûsikîşinasın adı geçmemektedir. Daha önce zikredildiği gibi bu döneme ait dört beste ve güfte mecmuası günümüze ulaşmıştır. Yani *Kitab-ı Edvâr-ı Sultanî* (Paris, ktp. nr. 260 ve Bağdatlı Vehbi, ktp. nr. 1002), *Mecmua-yı Tesânîf* (Nuruosmaniye, ktp. nr. 3652) ve Ya'kub b. Muhammed el-Hanefî'nin *Nüzhetü'l-Ervâh bi-Tatribi'l-Eşbâh* adlı eserler içinde bestekârlar arasında Mahmûdî ismi geçmemektedir.

Paris nüshasında (Nasirüddîn) Mahmud İskenderânî isminde bir bestekârın evsat usulunda ve segâh-mâye, mahûr ve ikisi pencgâh makamında olmak üzere dört Arapça güftesi kaydedilmiştir (Paris, nr. 260; vr. 98a, 178b ve 193). Nuruosmaniye nüshasında da Mahmud Hindî isminde bir bestekârın büzürg ve zengûle makamlarında, Arapça olarak iki bestesi kaydedilmiştir (Nuruosmaniye, nr. 3652, vr. 84a ve 94a). Yine bu beste ve güfte mecmualarında Mahmud-i Külâhdûz isminde bir bestekârın besteleri kaydedilmiştir. Paris nüshasında Mahmud-i Külâhdûz'un makamı uzzâl,¹ usulü sezarb ve Bağdatlı Vehbi nüshasında da makamı pencgâh, usulü sakîl iki Farsça

¹ Güftenin matlaı şu beyit ile dir:

دلی خون کشتی خود را به چشم خویشتن دیدم / کسی در عاشقی یا رب نبیند آن چه من دیدم

“Kanayıp parçalanmış yüreğimi de gördüm, Ya Rabb'im âşıklıkta benim gördüğümü kimse görmesin.”

bestesi kaydedilmiştir¹ (Paris, nr. 260, vr. 221a; Bağdatlı Vehbi, nr. 1002, 110a-b). Paris nüshasında yine Mevlâ Mahmud ismine ait makamı hüzzâm ve usulü ‘amel bir Farsça beste kaydedilmiştir² (Paris, nr. 260, vr. 268a-267b). Bu dönemin mûsikînaslarına ait Ya’kub b. Muhammed el-Hanefî’nin *Nüzhetü’l-Ervâh bi-Tatvîbi’l-Eşbâh*’ı ve *Mecmua-yı Tesânîf* adlı eserinde de Mahmud veya Mahmûdî’nin ismi geçmemektedir.

II. Bayezid döneminde H. 909-933 (M. 1503-1527) yıllarına ait *İnâmât Defteri*’nde de sultanî ikrama mazhar olan mûsikînaslardan Mahmud-ı Nayzen adında birinin ismi kaydedilmiştir (Gök, 2014: 227, 381, 506, 617, 782, 950, 1115, 1149, 1263). Ancak bu neyzen Mahmud’un, *Nazm-ı Edvâr*’ın müellifi olması ihtimali bulunmamaktadır.³

Bu devirde, çağın büyük mûsikînası Abdülkâdir Merâğî’nin (ö. H. 838/ M.1435) torunu Mahmud b. Abdülaziz de yaşamaktadır. Abdülkâdir Merâğî’nin oğlu Abdülaziz, gençliğinde İrandan Osmanlı topraklarına gelmiş ve Farsça *Nekâvetü’l-Edvâr* adlı mûsikî ilmine ait kitabını Fatih Sultan Mehmed adına telif eder (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3646, vr. 2b). Mahmud Merâğî de Osmanlı

¹ Güftenin matlaı şu beyit ile dir:

خسروا مملکت از فر تو آبادان باد / تا جهان است و جهانت همه در فرمان باد

“Ey Sultan, memleket senin ihtişamından her zaman âbad ve mâmurdur, cihan var olduğu müddetçe senin emrinde olsun.”

² Güftenin matlaı şu beyit ile dir:

دوش بر یاد تو چشمم دم بدم خون می گریست / سوز من می دید شمع از من افزون می گریست

“Dün, senin yadınla gözlerimden kan yağıyordu, benim yanmamı gören mum da benden daha şiddetli ağlıyordu.”

³ Mahmud-ı Nayzen’e 29 Zil-kade 909 (14 Mayıs 1504), 25 Muharrem 911 (28 Haziran 1505), 12 Safer 912 (4 Temmuz 1506), Safer 913 (Haziran 1507), Safer 914 (Haziran), Safer 916 (Mayıs 1510), Cemaziye’l-ahir 916 (Eylül 1510), Safer 917 (Mayıs 1511) tarihlerinde in’âm verilmiştir. İn’âm kayıtlarından da icracı olduğu anlaşılmaktadır.

topraklarında doğarak babası Abdülaziz gibi mûsikî ilminde Farsça telif ettiği *Makâsüdül-Edvâr* adlı kitabını Sultan II. Bayezid'e ithaf eder, (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3649, vr. 2a).

Mahmud Merâğî'nin *Makâsüdül-Edvâr*'ı ile Mahmûdî'nin *Nazm-ı Edvâr*'ı birbiri ile karşılaştırınca, sistem ve metot açısından birbirinden farklı oldukları, dolayısıyla *Nazm-ı Edvâr*'ın yazarı Mahmûdî ile *Makâsüdül-Edvâr*'ın yazarı Mahmud'un, farklı kişiler oldukları açıkça anlaşılmaktadır.

Söz konusu *Nazm-ı Edvâr*'ın müellifi olan Mahmûdî ile ilgili şu ana kadar elimizde mevcut olan yegâne kaynak, kendisinin kaleme aldığı bu manzumesidir.¹

Mahmûdî'nin bu eserinden, irfan ve tasavvuf tarikinde olup vahdet-i vücuda inandığı, sadece edebiyat ve mûsikî ilminde değil daha farklı ilimlerde de bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Mahmûdî, birkaç beytinde gurbetinden ve garipliğinden söz ederek geldiği İstanbul'da kimsesiz ve çaresiz kaldığını dile getirmiştir (22, 34 ve 35. beyitler):

خالقا بیچاره و درماندهام
سرنگون افتاده بی دل ماندهام
بی کسان را هر نفس لطفت بسی
ز آن ندارم جز تو در عالم کسی
یک نظر محمودی دلداده کن
چاره جان غریب افتاده کن

¹ Fatih dönemiyle ilgili yazılarda da Mahmudî ismine rastlanmamıştır. Bk. Arel, Sadettin, (1953), "Fatih Devri Mûsikîsi", *Mûsikî Mecmuası* (63); Karabey, Laika, (1953), "Fatih Devri Mûsikîsi Hakkında Kısa bir Mütâlaa", *Mûsikî Mecmuası* (63); Uslu, Recep, (2007), *Fatih Döneminde Mûsikî*.

Dolayısıyla Fatih Sultan Mehmed'in ilim severliği ve hamiliğini duyup İstanbul'a hicret eden Ali Kuşçu (ö. 1474), Alaattin Tûsî (ö.1482), Kutbeddîn Acemî (ö. 1497), Gıyaseddîn Muhammed Sebzevârî Tabîb (ö. 1502) gibi âlimler gibi Mahmûdî'nin de kendi vatanından ayrılarak İstanbul'a geldiği ve Fatih Sultan Mehmet'ten ihsan ve iltifat umduğu söylenebilir.

Mahmûdî, eserinin “Sebeb-i Telif” kısmında kendisini hicran içinde gönü kırık birisi olarak tarif eder ve gaipten bir ses duyup kendisinden gonca gibi ağzını açıp gönül dili ile inciler dizmesinin istendiğini ifade eder. Müellif, bunları nerede ve kime söyleyeceğini sorunca gaipten “Lütuf kaynağı, sadakat ve dürüstlük madeni olan Sultan Mehmed b. Murad” diye cevap almıştır. Mahmûdî, bu sözleri duyunca vecde gelerek, Fatih Sultan Mehmed'in methine başlar. Eserin 76 ve 77. beyitlerinde Fatih Sultan Mehmed'i Karaman fâtihî ve sayesinde Yunan ikliminin cennet misali olduğu sultan olarak anmıştır (77. beyit):

ز بوی نافه اذفر جهان معطر شد
به خاک سده شاه مفتوح قرمان

Bilindiği üzere Karamanoğlu İbrahim Bey'in 1463'te vefatıyla, İbrahim Bey'in oğulları İshak Bey ve Pir Ahmed arasında iktidar mücadelesi başlamış, bu mücadeleyi fırsat bilen Fatih Sultan Mehmed, Karaman seferine emir vermiştir. Netice olarak H. 875 (M. 1471) yılında Karaman ülkesi, Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur (İnalçık, 2003: 395; Aydın, 2020: 161-165).

Mahmûdî, Fatih Sultan Mehmed'in Karaman seferinden sonra Akkoyunlular ile gerçekleşen savaşlardan 1472'deki Kireli ve 1473'teki Otlukbeli Zaferlerinden söz etmediğinden dolayı eserini Karaman zaferinden sonra yani H. 875'te (M. 1471) telif ettiği söylenebilir.

Karaman'ın fethinden sonra, bu bölgelerde bulunan nüfusun bir kısmı Vezir Mahmud Paşa (ö. 878/1474) tarafından İstanbul'a

gönderildi (Başkan, 2012: 107-134). Mahmûdî'nin de bunlardan birisi olup Karaman'dan İstanbul'a gönderildiği düşünülebilir.

Fatih Sultan Mehmed'i üstün vasıflarla methedip sultana bir hediye götürmek istediğini anlatan Mahmûdî, önceleri üst mertebede şiirler ve kasideler kaleme almış biri olarak şimdi de manzum bir eser telif etmek istediğini ifade eder. Bu eserin de Fatih Sultan Mehmed'in yakından ilgilendiği ilimlerden olan mûsikî ilmi üzerine olmasına karar verdiğini söyler.

Fatih Sultan Mehmed döneminde, diğer ilimler gibi mûsikî ilmi de çok rağbet görmüştür. Matematik (riyâzî) ilminin dördüncü kısmı olan mûsikî ilmi¹ dönemin büyük bilginleri tarafından araştırma konusu olmuştur. Bu dönemde Fethullah Şîrvânî (ö. H. 891/ M. 1486) İstanbul'a gelerek *Mecelle fi'l-Mûsikî* adlı eserini Fatih Sultan Mehmed'e sunmuştur.² Abdülaziz b. Abdülkâdir Merâgî de *Nekâvetü'l-Edvâr* adlı eserini Fatih Sultan Mehmed adına Farsça olarak kalem almıştır. Şükrullah b. Ahmed (ö. 1470) de yine bu yıllarda *Edvâr-ı Mûsikî*'sini telif etmiştir. Kırşehirî'nin *Mûsikî* risâlesi de bu dönemde Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir.

- ¹ İslâm filozofları tarafından ilimlerin sınıflandırılması ve mûsikînin yeri için bk. Farabi, 1931: 2; İhvânî's-Safâ, 1995: 70; İbn Sina, 1981: 2; İbn Sina, 2010: 177; Kutbüddîn şirazi, 1990: 1/71-98; Halebi, 1994: 32-38;
- ² Şîrvânî'nin bu eserin iki versiyonu bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Kütüphânesi'nde 3449 numarası ile kayıtlı olan ilk ve eski versiyonu daha özet bir şekilde kaleme alınmıştır. İran Milli Kütüphanesi'nde (A. 1671) ve Londra British Museum'da (Or. 2361, vr. 168b – 219b) bulunan eserin ikinci versiyonunu daha kapsamlı yazılmıştır. Bu nüshanın zahriyelerinde eserin ismi *Risâle fi İlmi'l Mûsika* kaydedilmiştir. Değınilmesi gereken önemli bir husus şu ki; bazen müellifler telif ettikleri eserlerine özel bir isim vermezler. Bu durumda, araştırmacı eserin ismi için eserin nüshasındaki zahriye kayıtlarına başvurur. Eserin ismi ile ilgili bir kayıt bulunmadığı takdirde, eserin mahiyetine uygun bir isim seçilir. Dolayısıyla Şîrvânî'nin bu eserine "Fatih Anonimi" tarzında verilen isimlerin esere ve eserin müellifine kanaatimce yakışmadığını belirtmek isterim.

FATİH'E SUNULAN MÛSİKÎ RİSÂLESİ

Çağımız araştırmacıları tarafından bu döneme ait mûsikîşinaslar arasında Kadızâde Tirevî'den (ö. 1494) de söz edilmiştir. Kadızâde Tirevî, ilme mensup bir aileden olarak Sahn-ı Seman Medresesi'nde müderrislik yapan âlimlerdendir. Kendisine atfedilen mûsikî risâlesinde büyük tarihi hatalar görünmektedir. Örneğin Fârâbî ile İbn-i Sina'nın Mısır'da halife huzurunda bir mecliste buldukları zikredilmiştir. İyi bir eğitim alıp dönemin ilmî bakımından en yüksek kurumu olan Sahn-ı Seman Medresesi'nde müderrislik yapan bir zâtın Fârâbî (ö. 339/950) ile İbn-i Sina'yı (ö. 428/1037) çağdaş kabul etmesi şüphe uyandırıcıdır. Dolayısıyla Kadızâde Tirevî'ye atf edilen eserin daha sonra kaleme alındığı kanaatindeyiz (Kadızâde Tirevî, *Risâle-i Mûsikî*, Nafiz Paşa, ktp., nr. 1503, vr. 2b).

Fatih Sultan Mehmed dönemindeki mûsikî faaliyetlerinin etkisi ile Mahmûdî eserini mûsikî ilminde kaleme alarak sultana takdim eden Mahmûdî, eseri için özel bir isim kullanmamıştır. Ancak sebab-i telif kısmında Edvâr'ı nazma çekmek istediğini belirtmiştir (56. beyit):

تا کنم ادوار را نظم غریب
تا در افتد در جهان همچون عجیب

Methiyelerinden sonra mûsikî konusuna girdiği sekizinci kısım için Kitâb-ı Edvâr başlığını kullanmıştır. Eser, edvârın manzum şekli olduğundan dolayı, eserin ismi için de 56. beyitte zikredilen *Nazm-ı Edvâr* tamlaması tercih edilmiştir.

Mahmûdî, 169. beyitte, kaleme aldığı eseri ile ilgili olarak söylediklerinin boş sözler olmayıp ecdadından gelen gerçeklerin beyanı olduğunu dile getirmiştir (169. beyit):

که بیان واقعست این لاف من
هست آثار دم اسلاف من

Mahmûdî, bu beytinde mûsikî erbabı bir aileye mensup olduğunu ifade etmektedir. Kendi ifadesine göre şiirleri ve kasideleri olduğu ve daha önce açıklandığı üzere İran edebiyatına hâkim birisi olduğu eserinden de anlaşılmaktadır. Zira Mahmûdî, birçok yerde Feridüddîn Attar-i Nişâbüri'nin (ö. H. 618/ M. 1221), *Mantuku't-Tayr*'ından, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. H. 672/ M. 1273) *Mesnevî-i Manevî*'sinden, Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. H. 691/ M. 1292) *Gülistân*'ından, Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr Miheni'nin (H. VI./ M. XII. yüzyıl) *Rubâiyat*'ından, Seyf-i Fergânî (ö. H. 749/ M. 1348) ve Hafız-ı Şîrâzî'nin (ö. 792/1390?) *Divân*larından faydalandığı görülmektedir.

Mahmûdî'nin tasavvufî bir yönünün olduğu da manzumesinin ilk kısmından ve eserin hatimesinde Mevlevîye Tarikatı'na mensup, Mevlânâ bendesi ve vahdet-i vücûd düşüncesinde olduğunu belirtmesinden anlaşılmaktadır. Nitekim Mahmûdî, Mevlânâ'yı methederken O'nun dergâhının en küçük bir kulu olduğu için Allah'a minnet duyduğu ifade etmiştir. (324. beyit):

منت ایزد را که در درگاه او
کمترین بندهام از اسپاه او

Mahmûdî'nin bir diğer özelliği de eserinde kullandığı astronomi (nücüm) ilmine ait terimlerdir. Buradan onun bu ilime de vâkıf birisi olduğu anlaşılmaktadır. Zira eserin pek çok yerinde berâat-i istihlâl sanatını kullanarak yedi gezegen, burçlar ve yıldızlardan söz etmiştir. Mahmûdî'nin bu alanda kullandığı bu terimler şu şekildedir:

Ay (3, 123 ve 299. beyitler), Farsçada Hōşag (veya hûşe), Türkçede Salkım ve Latince Spica denilen Simâk Yıldızı (6. beyit), hilal anlamında yeni ay (67 ve 89. beyitler), Sa'd-i Ekber (84. beyit) Latince adıyla Alpha Aquilae, Kartal Takımyıldızının en parlak yıldızı olan Nesr-i Tâir (101. beyit). Yedi gezegen: Merkür gezegeni

olan Utârit (68, 79, 88 ve 298. beyitler), Jüpiter denilen Müşteri (70, 294. beyitler), Mars denilen Merih (71, 85 ve 295. beyitler), Farsça Keyvân ve Arapça Zühâl denilen Satürn (72, 293. beyitler), Venüs denilen Zühre (87 ve 297. beyitler) ve Güneş (69, 123 ve 296. beyitler). On iki burç: hamel (koç) ve sevr (boğa) (286. beyit), cevza (ikizler), seretan (yengeç) (287. beyit), esed (aslan), sünbüle (başak) (288. beyit), mizan (terazi), akrep (289. beyit), kavs (yay), cedy (oğlak) (290. beyit), devel (kova) ve hut (balık) (291. beyit).

Nazm-i Edvâr'ın Mûsikî İçeriği

On kısımdan oluşan bu manzumenin, 7, 8 ve 9. kısımları mûsikî ile ilgilidir. Mûsikîye giriş mahiyetinde olan yedinci kısımda Mahmûdî, söyleyecek sözlerinin doğru olup selefinden geldiğini dile getirerek ruhun gıdası olmasından dolayı sesin güzelliğinin, nefsin gıdası olan suretin güzelliğinden daha üstün olduğuna dair Sa'di-i Şirâzî'nin *Gülistân*'ına atıfta bulunmuştur. Bu sözlerinden sonra Sûfiyüddîn Abdülmümin'in ilm-i ledünne sahip birisi olduğunu ve feleklerin deveranından işittiği sesleri hıfzettiğini belirtir. Sûfiyüddîn Abdülmümin, bu seslerin kaynağı ulvî olduğu için on iki burç ile makamları, yedi gezegen ile âvazları, dört unsur ile şubeleri ve yirmi dört saat ile terkipleri eşleştirmiştir.

Mûsikînin kaynağının feleklerden olduğu görüşü, Fisagore'se (Pisagor) ve Fisagoresçilere atfedilmektedir.¹ Emevî halifesi Yezîd b. Muâviye'nin oğlu Hâlid (ö. H. 85/ M. 704) ile başlayan Arapçaya tercüme faaliyetleri, Hârûn er-Reşîd (ö. H. 193/ M. 809) döneminde Beytül-Hikme'nin kuruluşuyla zirveye ulaşmıştır. Zamanın bilgileri olan Huneyn b. İshâk, Ya'kûb b. İshâk el-Kindî,

¹ Kaynaklarda bu görüş her ne kadar Pisagor'e atfedilmişse de Sayın Hocamız Dr. Muharrem Hafız'ın şefahen buyurduğu araştırmalarının neticesinde bu görüşü doğrudan Pisagor'a atfetmek için elimizde yeterli bir delil mevcut değildir. H. G. Farmer de bu görüşün kaynağını Samilerden olduğunu yazmıştır, (Farmer, 1956: 209).

Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî ve Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf gibi âlimler tarafından veya onların nezaretlerinde Arapçaya tercüme yapılmıştır. (Macid Fahri: 1974: 28.)

Bu dönemlerde, Öklidüs'un (MÖ. III. yy.) *el-Kanun*'u ve *el-Muhtasar fî Telîfîn-Nağam*'ı, Batlamyus'un üç bölümden oluşan *Harmonikon* adlı eseri, Calinusus'un *Kitabî's-Savf*'ı, Muristus'un *Kitab fi'l-Âlâtî'l-Musavvata el-Musamma bi'l-Arganûn'i-Bugî ve Arganûni'z-Zamarî'si*, Aristoxenus'un (MÖ. IV. yüzyıl) *Elementa Harmonica'si* (Usûlü'n-Nağam), Euclid'in (MÖ. III. yüzyıl) *Sectio Canonis'i*, Nicomachus'un (MÖ. II. yüzyıl) *Enchiridion*'u (Kitabü'n-nağam veya Kitab el-Madhal ila ilmi'l-aded), Ptolemy'nin (M. II. yüzyıl) *Harmonica's*, Aristides Quintilianus'un (M. IV. yüzyıl) *De Musica'sı*, Boethius Anicus Manlius'un (M. 480-525) *De Institutione Musica'sı*, Cassiodorus'un (d. M. 485 civarı) *İnstitutiones'i*, Hz. İdris adıyla anılan Hermes'in *Mûsikî Risâlesi* ve Alypius, Isidore, Aurelian (M. 850), John Scotus Eriugena (M. 815-877) ve Prumlü Regino (ö. M. 915) gibi mûsikî ilminde telif edilen eserler Yunancadan ve Rumcadan tercüme edilmiştir (Hosseini, 2021: 4-5).

İlk Müslüman filozof lakabıyla meşhur el-Kindî de İslam âlemine aktarılan Yunan filozoflarının görüşlerin yararlanarak, yeryüzündeki her şeyin ulvî âlemin etkisinde olduğunu dile getirmiş, *Risâle fi'l-Luhûni ve'n-Nağam* adlı eserinde mûsikî ile yıldızların ilişkisinden söz etmiştir, (Kindî, 1962: 31). Ancak Kindî, makamlar değil perdeler ile bağ kurmuştur. Kindî'nin döneminde bir oktavda uygulanan perde sayısı yedi perde olduğundan dolayı yedi gezegen ile ilişkilendirilmişti. Kindî'nin açıkladığı üzere: Bam telin mutlakı ilk ve en üst nağme olduğu için yedi gezegenin en üst gezegeni olan Zühal (Satürn) ile nisbet edilmiştir. Ardından da sırasıyla bam telin sebbâbesi ile **Müşterî** (Jüpiter), bam telin vustâsı ile **Merih** (Mars), mesles telin mutlakı ile eşit olan bam telin hınsır perdesi ile **Güneş**, mesles telin sebbâbesi ile **Zühre** (Venüs), vustâsı ile **Utârit** (Merkür), mesnâ telin mutlakı ile eşit olan meslesin hınsır

perdesi de Ay ile nisbet edilmiştir. Mesnânın sebbâbesi de bam telin mutlakının tiz oktavı olduğundan bu yedi perde ile oktav tamamlanır. Kindî on iki burç ile ilgili de on iki makam kavramın daha oluşmadığı için bu on iki burcu alet (ud) üzerindeki parçalarıyla, yanı dört teli (cevza, sünbüle, kavs ve hut), dört perde¹ (sur, esed, akrep ve delv) ve dört kulakciğıyla (hamel, seretan, mizan ve cedy) ilişkilendirmiştir² (Kindî, 1965: 24-25)

Bu görüş, İhvânüs-Safâ tarafından benimsemişse de (1984: 208; Fakhoury, 2014: 219) Fârâbî ve İbn Sinâ gibi âlimler tarafından reddedilmiştir.³ Fârâbî, *Mûsika'l-Kebîr*'inde bu hususa işaret etmiştir:

“Fisagorcuların, felekler ve yıldızların hareketleri nedeni ile melodik nağmelerin (lahinler) hadis olduğu itikatları, batıldır.”⁴

Söz konusu bu görüş ve bunun gibi görüşler Fârâbî tarafından reddedilirken daha sonra Urmevî, Buhârî, Kâşî ve Merâğî gibi nazariyatçılar tarafından söz konu bile olmamıştır. Ancak bu görüşün devam etmesi ve bazı mûsikî eserlerinde de bulunmasının sebebi,

¹ Dikkat edilmesi gereken husus şu ki, Kindî'nin döneminde ud üzerinde bağlanan perdeler sebbâbe (işaret parmağı), vustâ (orta parmak), bınsır (yüzük parmağı) ve hınsır (küçük parmak) olmak üzere dört perde idi. Daha sonra, Fârâbî'nin çalışmalarıyla iki mücenneb ve üç vustâ perdeleri de ilâve edildi.

²

”ثم صيِّروا قياس الاثني عشر برجا للاثنتي عشرة آلة التي فيه وهي : أربعة أوتار وأربعة دساتين وأربعة ملاو.“

³ Arastatales de bunu red ederek “şimşegin kayaları dağıttı gibi yüksek frekanslı seslerin eşyanın dağılmasına sebep olacaktır, dolayısıyla gezegenlerden meydana gelen sesler de dünyanın yok olmasına sebep olacaktır” diye sözlerle yanıt vermiştir, (Gorman, 1987: 235)

⁴ (Fârâbî, 1967: 89)

”وما يعتقدُه آل فيثاغورس في الأفلاك والكواكب أنَّها تُحدثُ بحركاتها نغماً تأليفيةً فلذلك باطلٌ“

NAZM-İ EDVÂR'IN MÛSİKÎ İÇERİĞİ

bu görüşün ehl-i tasavvuf tarafından benimsemesinden kaynaklı olduğunu düşünmekteyiz.

Mânâ ve ulvî âleme gönül bağlayan tasavvuf erbâbı, mûsikî sanatını da semâvî bir sanat bilerek temsilî ve isti'ârî bir şekilde Fisagores'in görüşünü benimsemiş, bunu kendi dilleri ile aktarmışlardır. Şehristânî'nin (ö. H. 548/ M. 1153) *el-Milel ve'n-Nihal* ında Fisagores'ten naklettiği şu sözü: (Şehristânî, 1362: 2/124)

“Çeşitli âlemleri müşâhede eyledim, hıslar ve mücahide ile feleklerin hareketinin seslerini duydum ... bu sestem daha hoş ve lezzetli bir ses asla duymamışımdır.”

Bu yaklaşım, ârifâne bir dil ile İsrâkî felsefe akımını kuran filozof Şehit Şihâbüddîn Sühreverdî (ö. H. 587/ M. 1191) tarafından da nakledilmiştir (Sühreverdî, 1993: 2/291-292; 3/241). Mevlânâ Celaleddîn-i Rumî de bu görüşü sufîyâne bir renk ile *Mesnevî*'sinin dördüncü defterinde dile getirerek şöyle açıklamıştır:

می سرائندش به طنبور و	بانگ گردش های چرخست این که خلق
به حلق	مؤمنان گویند که
نغز گردانید	آثار بهشت
هر آواز زشت	ما همه اجزای
در بهشت آن لحنها	آدم بوده ایم
بشنوده ایم	

“Halkın tanbur ve boğazla söyledikleri, eflâkin deveranının sesleridir,
Müminler derler ki cennet tesirinden her çirkin ses hoş oldu,
Biz de Âdem'in cüzünden olarak bu lahinleri cennette duymuşuz.”

Fisagores'in görüşünü benimseyen sufiler, Fisagores'i Fisagores-i İllâhî sıfatıyla anmışlardır. Bazı tasavvufî, edebî ve hatta felsefî kaynaklarda bu görüş, Fisagores'e değil Platon'a atfedilmiş ve Platon Eflâtûn-i İllâhî adıyla anılmıştır. (Dinânî, 2000: 376; Bedvî, 1997: 246).

Ehl-i tasavvuf tarafından kabul edilen manevî bir boyutla mûsikînin feleklerin deveranından kaynaklandığı görüşü, daha sonra tekrardan mûsikî telifatına aktarılmıştır.

Mahmûdî, manzumesinin bu kısmının devamında meşhur deve hikâyesini nakletmiştir. Mahmûdî'nin aktardığı hikâyeye göre, Safiyüddîn Abdülmümin Urmevî ile aynı isim ve lakabı taşıyan Sûfiyüddîn Abdülmümin¹ namında bir zat, mûsikî ilmini zirvelere ulaştırır. Haset edip bundan rahatsız olanlar, Abdülmümin'in nefsinin hevasına uyuduğu gerekçesi ile bu ilmi kötüleyerek halifeye başvururlar. Halife, Abdülmümin'i çağırır ve sorgulamaya başlar. Abdülmümin de bu ilim, nefsânî değil ledünnî bir ilim olduğunu söyleyerek halifeden bir devenin kırk gün susuz tutulmasını, kırk gün sonra devlet erkânının huzurunda devenin getirilmesini ve önüne tatlı su koyulması emrinin vermesini ister. Vadedilen gün gelince devlet erkânı huzurunda kırk gün susuz kalan deve getirilir ve önüne su konulur. Deve suyu görür görmez ayağına bağlanan zinciri koparıp suya doğru koşar. Bu esnada Abdülmümin mûsikî icrâsına başlar, kırk gün susuz kalan deve sesi işitince susuzluğunu unutup dinlemek için Abdülmümin'e yanaşır. Abdülmümin, sustuğunda deve kalkıp suya doğru koşar. Abdülmümin tekrar mûsikî icrâsına başlar. Deve yine sakin olarak dinlemeye koyulur. Bu durumu gören halife, Abdülmümin'in haklı olduğunu itiraf eder.

Bu hikâyenin kaynağı tam olarak tespit edilmemiştir. Ancak mûsikî ilminin şerefi ve faziletini göstermek üzere üretilmiş efsânevî bir hikâye olduğu açıktır. Tasavvufî kaynaklarda, bu hikâyeye benzer hikâyelere de rastlanmaktadır. İmam Gazzâlî'nin "Sema'ın Mübahlığı" başlıklı hikâyesinde, birisi develerini kölesine bırakır. Köle develere yük taşır. Bunu yaparken de şarkı söyleyerek develeri vecde getirir ve onları kendi hâllerinden gâfil bırakır. Böylece

¹ Bu isim benzerliğinden dolayı, bazı araştırmacılar, bu zatın Urmevî olduğunun yazmışlardır.

NAZM-İ EDVÂR'IN MÛSİKÎ İÇERİĞİ

develer yükün ağırlığını hissetmezler. Sonunda şarkının bitmesi ile develer yükün ağırlığından can verirler, (Gazâlî, 1973: 2/688-689; Hücvirî, 1996: 553-554).

Mahmûdî'nin aktardığı hikâye, az bir farklılıkla Kırşehrî'nin *Risâle-i Mûsikî'si*, Seydî'nin *el-Matla'*, Kâdîzâde Tirevî'nin *Risâlesi'si*, Haşim Bey'in *Edvâr'*ı gibi bazı mûsikî kitaplarında da nakledilmiştir. Bu hikâyelerde bazen kırk gün yerine üç gün veya şehir olarak Bağdat yerine Mısır zikredilmiştir. Ayrıca, Abdülmümin ile beraber Fârâbî ve İbn Sinâ'nın da mecliste buldukları bazı mûsikî risâlelerinde kaydedilmiştir (Kırşehrî, 2014: 19; Arısoy, 1988: 21-22; Haşim Bey, 1864: 46; Arslan, 2009: 107-108).

Mahmûdî, bu hikâye ile mûsikî ilminin semâvî ve şerefli bir ilim olduğunu vurgulayarak, manzumesindeki sekizinci kısım olan mûsikî konusuna “Kitâb-ı Edvâr” başlığıyla giriş yapmıştır. Mahmûdî, bu kısımda makamlar, âvâzeler, şubeler ve terkiplerden bahsetmiştir. Bu konulara değinmeden önce *Nazm-ı Edvâr*'da geçen makamlar, âvâzeler, şubeler ve terkiplerin isimlerinin eserde geçtiği biçimleri hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Mahmûdî, eserini manzum olarak kaleme aldığı için, bazen bu terimleri şiir veznine ve kâfiyesine tâbi tutarak değişik biçimlerde kullanmıştır. Bunlar şu şekildedir:

Bûselik (بوسلیک): 290 ve 312. beyitler: Bûselek (بوسلک)

Çârgâh (چارگاه): 225, 226, 228, 233, 247, 252, 258 ve 259. beyitler: Çârgêh (چارگه),

Dügâh (دوگاه): 252, 257, 261, 263 ve 273. beyitler: Dügêh (دوگه),

Hicâz (حججيز): 317. beyit: Heciz (حججيز),

İsfahân (اصفهان): 277. beyit: Sıfâhân (سفاهان),

Karçağâr (قرچغار): 241 ve 242. beyitler: Karçağa (قرچغا); Karçeğe (قرچغه),

Neyriz (نيريز): 229, 240 ve 317. beyitler: Neyrez (نيريز),

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

Nişâbürek (نیشابورک): 254 ve 304. beyitler: Neşûrek (نشورک),
Sâzgârâ (سازگارآ): 255. beyit: Sâzkâyârâ (سازکایرا),
Segâh (سه گاه): 228. beyit: Sigeh (سیگه); 231, 245, 255, 260,
264, 268 ve 273. beyitler: Segeh (سگه),
Zengûle (زنگوله): 283, 288 ve 307. beyitler: Zengole (زنگله),
Zirkeş (زیرکش): 313. beyit: (زیرکشیده),
Biz bu kitapta, bu isimleri Mahmûdî'nin zikrettiği gibi değil
olması gereken şekilde kaydettik.

Nazm-i Edvâr'da Makam

Makam kavramı, ortaya çıktığı dönemlerde¹ Safiyyüddîn Urmevî'nin *Edvâr* kitabında sunduğu devir/dâire (çoğulu edvâr) sistemi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Makam kavramının tam olarak ne olduğunu bilmek için önce devir/dairenin ne mânâda kullanıldığını bilmek gerek.

Urmevî'nin sistemi üzere birinci tabaka olan zi'l-erba (dörtlü) aralığın her bir yedi sınıfı ile ikinci tabaka olan zi'l-hams (beşli) aralığın on iki sınıfının her birisi ile birleşince zi'l-kül (oktav) aralığını oluşturur. Zi'l-kül aralığın ilk nağmesinden seyir ederek son nağmesine varınca bir dâire/devir gibi ilk nağmenin kâimmakâmı ve nazîri olan nağmeye varmış olur. Bu nedenle oktav aralığında olan nağme dizilerine devir denmiştir.

Urmevî, *Edvâr*'ında 84 devirden söz ederken, *Edvâr*'ına şerh yazan Mübârekşâh-ı Buhârî (ö. H. 784/ M. 1382'de hayatta) ile Fahreddîn-i Müstevfî bu devir sayısını 133'e yükseltmişlerdir (Mübârekşâh-ı Buhârî, 2013; Hosseini, 2021: 103). Bu devirlerin on ikisi meşhur devirlerdir ki Urmevî bunları *Edvâr* kitabının 9.

¹ Bu kavram sonraki dönemlerde daha geniş bir mânâyı kapsayarak, tam ifade etmesi gereken yer dışında da galat-ı müstamel olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır.

kısımında “Edvârü'l-meşhûre” adıyla açıklamıştır.¹ (Urmevî, 2001: 137). Urmevî'nin *Edvâr*'ına yazılan şerhlerde (Mübâreşkâh-ı Buhârî, 2013: 433) ve yapılan tercümelere de aynı şekilde “meşhur devirler” ifadesi kullanılmıştır. H. 875'te (M. 1470) İstanbul'da mütercimi Fethullah-ı Şîrvânî tahmin edilen *Edvâr*'ın Farsça tercümesinde de “Edvâr-ı Meşhure” ifadesi kullanılmıştır (*Tercüme-i Edvâr*, Ayasofya, nr. 2735, vr. 46a; ayrıca *Tercüme-i Edvâr*, University of Pensilvania, LJS. 295, vr. 38a). Edvâr kavramı, daha sonra nazariyatçılar tarafından genel bir isim olarak bazen mûsikî kavramı için, bazen de devir, âvâz, şube ve terkiplerin tümünü ifade etmek için kullanılmıştır.² Hatta mûsikî ilmi ile işigal edenlerin de “Edvârî” sıfatıyla anıldığı kaynaklarda görülmektedir.

Makam kelimesi de mûsikî risâlelerinde aynı şekilde kullanılmıştır.

Elimizdeki mevcut kaynaklara göre, makam kelimesi devir kavramı mânâsında Urmevî'den kısa bir süre sonra ilk defa Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *Dürretü't-Tâc*'inde rastlanmaktadır. Kutbüddîn-i Şîrâzî, meşhur devirleri yani on iki devri, makam tabiri ile açıklamıştır (Şîrâzî, 2009: 148). Şîrâzî, *Dürretü't-Tâc*'in son bölümü olan Hâtîme'sinin dokuzuncu kısmında “Perdelerin birbiri ile karıştırılması ve meşhur makamlar ile ilgili sözün devami”³ başlığıyla makam kavramını kullanmıştır. Şîrâzî'nin bu ifadesinden ve açıklamalarından makam kavramının kendi çağında yaygın bir kavram olup kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak

¹ Urmevî, bu devirlere “şedd” ismi verildiğini de açıklamıştır. 15. yüzyılda Farsça tercümesinde Arapların “şedd” ve İranlıların “perde” isimi verdikleri kaydedilmiştir. (Urmevî, 2001: 137 ve 43).

² Urmevî de “Âvâzât-ı Sitte” (Altı âvâz) konusunda “Bazı devirlere âvâz derler.” diye ifade etmiştir. Açıklamalarında ise ve bilindiği üzere bu âvâzelerin bazıları oktav aralığını kapsayan mânâsında bir devir olmadıkları açıktır. (Urmevî, 2001: 140)

³ «در خلط پردهها با یکدیگر و بقیت سخن در مقامات مشهور»

zikredildiği gibi makam kavramıyla ilgili elimizdeki en eski kaynak Şirâzî'nin *Dürretü't-Tâc*'ıdır.

Şirâzî'den sonra kaleme alınan mûsikî risâlelerinde İmâdüddîn Yahya Kâşî'nin (H. 746/ M. 1345'te hayatta) *Şerh-i Edvâr*'ında, Mübârekşâh-ı Buhârî'nin (ö. H. 784/M. 1382'de hayatta) *Şerhül-Edvâr*'ında, Âmülî'nin (ö. H. 753/ M. 1352?) *Nefâ'isü'l-Fünûn fi 'Arâ'isi'l-'Uyûn*'unda, Semerkandî'nin (H. 798/ M. 1376'da hayatta) *Şerh-i Edvâr*'ında, Urmevî'nin *Edvâr*'ında olduğu gibi devir kelimesi kullanılmıştır, (Kâşî, Berlin, nr. 2854, vr. 17b; Mübârekşâh-ı Buhârî, 2013: 433; Âmülî, Ragıp Paşa, nr. 1217, vr. 212b; Semerkandî, Medrese-i Sadr, nr. 330, vr. 6b). Abdulkâdir-i Merâgî, *Câmiu'l-Elhân*'ında Şirâzî'ye yönelik yaptığı eleştirilerinde on iki makamdan “Kudema şedd, çağımızdakiler makam ve gûşe derler.” diye makamdan söz etmiştir (Merâgî, 2009: 146; Hüseyinî, 2012: 189-197). Merâgî'den sonra makam kavramının mûsikî risâlelerinde yaygın bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Nitekim Muhammed b. Abdül-Hamid el-Lâdikî (H. 890/ M. 1485'te hayatta), Sultan II. Bayezid'e ithaf ettiği *Zeynü'l-Elhân fi 'İlmi't-Te'lif ve'l-Evzân* adlı eserinde bu edvâra amel ehlinin makam, perde ve gûşe; *er-Risâletü'l-Fethiyye*'sinde de kudemanın kendi zamanlarında bazı meşhur devirlere makam dediklerini kaydetmiştir (Lâdikî, Nuruosmaniye ktp, nr. 3655, 46b; agm, Astan-ı Kuds ktp, nr. 5369, vr. 86b; Şirvânî, 2010: 676).

Nazm-ı Edvâr'da On İki Makam

Urmevî, meşhur devirleri şu şekilde sıralamıştır (Urmevî, 2001: 137):

Uşşâk, Nevâ, Bûselik, Râst, Irâk, Isfahân, Zirefkend, Büzürg, Zengûle, Rehâvî, Hüseyinî, Hicâzî.

NAZM-I EDVÂR'DA ON İKİ MAKAM

Birçok eserde bu on iki makam, Urmevî'nin zikrettiği gibi nakledilmişse de¹ bu makamların sıralanmasında, bazen de makamlarında farklılık görülebilir.

Mahmûdî, makamların sıralamasını Urmevî'den farklı olarak bu şekilde yazmıştır:

Râst, Irâk, İsfahân, Hüseyinî, Büzürg, Hicâzî, Küçek, Zengûle, Nevâ, Uşşâk, Rehâvî ve Bûselik.

Mahmûdî'nin makamları sıralaması Urmevî'den farklı olmakla beraber bu sıralamada bir makam da farklılık göstermektedir. Urmevî'de Zirefkend makamı zikredilmişken Mahmûdî'nin eserinde bu makamın yerine Küçek makamı kaydedilmiştir. İnan mûsikî tarihi, edebiyatında olduğu gibi ekollere ayrılmıştır. Misal olarak; Horasan ekolünde bazı makamların isimleri farklı kaydedilmiştir. Nitekim Urmevî döneminde istinsâh edilen Farsça bir mûsikî risâlesinde bu on iki perdenin (makam) Horasan'da başka adlarla anıldığı, tümünün mânâ açısından aynı olmakla beraber lafızlarda farklılık olduğu kaydedilmiştir (*Risâle-i Mûsikî*, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1613, vr. 70b). Burada söz konusu Horasan ehline Zirefkend'e Küçek denilmiştir. (Kevkebî, 2002: 49; Şirâzî, 1990: 10).

Ayrıca Mahmûdî'nin on iki makamında Râst makamının başta gelmesi de zaman içerisinde makamların isimlerinin değişmesiyle ilgili olduğu düşünülebilir. Nitekim Urmevî'nin ilk sırada zikrettiği Uşşâk makamına daha sonra ismi değiştiği için Râst makamı denilmiştir. Şu an İran müziğinde de Râst makamı ve Türk müziğinde de Çargâh makamı, nağme ve aralıklar açısından Urmevî'nin Uşşâk makamına tekabül etmektedir.²

¹ Bk. Şirâzî, 2009: 149; Mübârekşâh, 2013: 186; Merâgî, 2009: 126; agm. 1977: 56; agm. 1991: 203; Benâî, 1989: 62-68; Mirzâ Beyk, 1392: 135; Kamiloğlu, 2007: 20.

² Safevî döneminde, İran mûsikisinde bir ara Hüseyinî makâmının tüm makâmlardan üstün olup ana makâm olduğu ve Urmevî'nin *Edvâr*'ındaki Uşşâk makâmıyla aralık ve nağmeler açısından aynı olduğu izlerine rastlanmıştır (Kevkebî, 2002: 63; Kazvînî, 1381: 89; Nesimî, 2006: 113).

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

Mûsikî nazariyâtında makamların açıklanması konusunda, Urmevî'nin üslubundan farklı olarak başka bir anlatım daha mevcuttur. 14. yüzyıldan itibaren izleri görülemekte olan bu makam anlatım üslubu 15. yüzyılın sonlarında yaygınlaşmaya başlanmıştır. Bu tarzda tüm makamlar Râst üzerinden hesaplanmıştır. Bu nedenle Râst makamına Ummü'l-edvâr ismi verilmiştir¹ (Kevkebî, 2002: 50; Wright, 2018: 364; Tabâtabâ, Atıf Efendî, nr. 1598, vr. 155b; Buhârî, İnebey Ktp., nr. 2655, 18a).

Bu on iki makam, zamanla değişmeye maruz kalmıştır. Kutb-i Nâyî Osman Dede de *Rabt-ı Tağyîrât-ı Mûsikî*² adlı eserinde bu konuya değinerek açıkladığı on iki makamın kendi çağında şu şekilde bilindiğini yazmıştır (Kutb-i Nâyî, Ankara Milli ktp. nr. 135, vr. 6a):

Râst, Pencgâh, Nevâ, Çargâh, Dügâh, Hüseyinî, 'Aşîrân, 'Acem, Muhayyer, Irâk, Uzzal ve Segâh.

Yazarı bilinmeyen *Der Marifet-i Mûsikî*³ adlı eserde, bu on iki makam konusunda Araplar ve Acemler arasında olan ihtilâflardan

- ¹ Kutb-i Nâyî Osman Dede, bu makâm için peder lafzını kullanmıştır. Hızır Ağa da eskiden Râst makâmının devirlerin başında olduğunu ve kendi zamanında Dügâh yerine geçtiğini kaydetmiştir (Hızır Ağa, Belediye Ktp, nr. MC.177, 36b).
- ² Bu eserin ismi, Süleyman Erguner Bey'in tez çalışmasıyla yanlışlıkla *Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsikî* olarak meşhur olmuştur (Erguner, 1991).
- ³ Bu eser, "*Marifeti-i Mûsikî Edvârı - 1385? (Hasan Hüsnü- 618) İlk Anadolu Edvârı Hasan Ali Karamani'nin Eseri*" adıyla Dr. Recep Uslu tarafından 2021 yılında Karaman'da neşredilmiştir. Dr. Uslu Bey'in çalışmasına göre eserin yazarı Hasan Ali Karamani'dir ve isminin "aynı cildin içerisinde yer alan bir eserin ferâğ kaydında" ve "yazıldığı yerin Karaman" olduğu kaydedilmiştir. Yine iddiaya göre eserin H. 786/ M. 1384-85 ile H. 807/ M. 1404-5 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmiştir. Dr. Recep Uslu tarafından yazar (müellif) olarak belirtilen Hasan Ali Karamani, aslında nüshanın müstensihidir. Müstensih ve müellifin ne mânâlara geldiği ilim ehline aşîkârdır. Ayrıca nüshanın ferâğ kaydında bu müstensihin ismi de "Hasan b. Ali el-'Îmâdî" olarak kaydedilmiş olup "Karamani" kelimesi nüshanın hiç bir yerinde geçmemektedir. Bu eser Karaman'da neşredildiği için mi müstensihin ismi yani "el-'Îmâdî", tahrif edilerek

NAZM-İ EDVÂR'DA ÂVÂZE

bahsedilmiştir. Bu eserde Urmevî'de olan Zirefkend ve Hicâzî yerine Küçük ve Mâyeye kaydedilmiştir. Sebebi de Acem üstatlarınca Mâyeye'nin asıl makamlardan ve Hicâzî'nin şubelerden kabul edildiği; Arap üstatlarınca da tam tersi olduğu zikredilmiştir (*Der Marifet-i Mûsikî*, H.Hüsni Paşa ktp, nr. 618, 103a).

Nazm-i Edvâr'da Âvâze

Kaynaklarda âvâz ve âgâze şekillerinde yazılan âvâze terimi, mûsikî ilminin muğlak terimlerinden biridir. Kaynaklarda araştırabildiğimiz kadarıyla bu terimin açık bir tanımı bulunmamıştır. Urmevî tarafından ilk kez kullanılan âvâze teriminin, Urmevî'nin *Edvâr*'ında ve *Şerefiyye*'sinde de açık bir tanıtımı yapılmamıştır. Urmevî, meşhur devirleri anlatırken bazı devirlere de âvâze denildiğini ve sayısının da altı olduğunu kaydetmiştir (Urmevî, 2001: 140). Bu altı âvâze, Urmevî'nin *Edvâr*'ında şu şekilde sıralanmıştır:

Gevâşt, Gerdâniye, Selmek, Nevruz, Mâyeye ve Şehnâz.

Urmevî'nin açıklamalarına göre bu altı âvâzenin nağmeleri ve aralıkları bu şekildedir:

Gevâşt: Urmevî'nin *Edvâr*'ında (s. 129) açıkladığı 84 devrin 71'sidir. Merâgî, bu devre İsfahân, Müstevfî de İsfahânek diye isim vermişlerdir (Merâgî 2009: 128; Hosseini, 2021: 245).

a	b	c	d	h ^e	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^e	yv	yz	yh ^a
a	.	c	.	.	v	.	h ^a	.	y	.	yb	yc	.	.	yv	.	yh ^a
C		T		C		C		C		B		T		C			

Gerdâniye: Urmevî'nin *Edvâr*'ında 46. dairedir. (s. 124).

“Karamani” yazılmıştır, sorusunun cevabı için “Allahu a'lem” denilebilir. Zikredilen ferağ kaydında da Hasan b. Ali el-İmâdî'nin nüshayı Bâbü's-selâm-ı Mekke'de istinsah ettiği ibaresi açıkça görülmektedir. Yani bu eser ne Karaman'da telif edilmiştir ne de Karaman'da istinsah edilmiştir.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

a	b	c	d	h ^c	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^c	yv	yz	yh ^a
a	.	.	d	.	v	.	h ^a	.	y	ya	.	.	yd	.	yv	.	yh ^a
		T		C		C		C		B		T		C		C	

Merâgî, *Câmiu'l-Elbân*'ın dördüncü bölümünde zikrettiği devirlerde, bu daireye isim vermeden Urmevî gibi zikretmiştir. Ancak altıncı bölümde bu Gerdâniya'yı açıklarken nağmeleri ve aralıkları küçük bir farklılıkla Urmevî gibi kaydetmiştir. Aralardaki fark ise Urmevî (ha, y, ya) nağmeleri ve (mücennepe–bakiye) aralıkları getirmişken Merâgî (y) nağmesini silerek (mücennepe – bakiye) aralıklarını birleştirip taninî aralığını yazmıştır (Merâgî, 2009: :97, 154). Urmevî, Gevâşt ve Gerdâniye için bunların 17. ve 10. tabakalarında İsfahân olduklarını kaydetmiştir, (Urmevî, 2001: 140).

Selmek:

yh ^c	yv	yz	yh ^a	yt	k	ka	kb	kc	kd	kh ^c	kv	kz	kh ^a	kt	L	La	Lb
yh ^c	.	.	yh ^a	.	.	ka	.	kc	.	kh ^c	.	kz					
		T		T		C		C		C							

Nevruz:

a	b	c	d	h ^c	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^c	yv	yz	yh ^a
a	.	.	d	.	v	.	h ^a	.	.	ya	.	yc					
		T		C		C		T		C							

Mâye:

a	b	c	d	h ^c	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^c	yv	yz	yh ^a
a	.	.	.	h ^c	.	.	h ^a	.	.	.	yb	.	.	yh ^c			
		TB		T		TB		T									

Şehnâz:

kb	kc	kd	kh ^c	kv	kz	kh ^a	kt	L	La	Lb	Lc	Ld	Lh ^c	Lv	Lz	Lh ^a	Lt
kb	.	kd	.	kv	kz												
		C		C		B											

Söz konusu bu âvâzelerin “devir oldukları” ifadesi ile Urmevî'nin yanlışlığı söylenebilir. Zira bu altı âvâzenin görüldüğü gibi Gevâşt ve Gerdâniye dışında Nevruz, Selmek, Mâye ve Şehnâz'ın kapsadıkları nağmeleri ve aralıkları itibari ile bir zi'l-küllü (oktav) oluşturmadıklarından dolayı devirlerden sayılmamaları gerekmektedir. Bu nedenle Urmevî'nin âvâzeleri “devir” sınıfında tanımlaması hatalıdır. Urmevî'nin bu hatası, *Edvâr*'ı şerh edenler ve Urmevî'nin takipçileri olan mûsikî yazarları tarafından da devam ettirilmiştir.

Merâgî, kaleme aldığı üç eserinde de âvâze için tam bir açıklama yapmadan “bazı cem'lere” âvâze denildiğini yazmıştır (Merâgî, 2009: 110). Merâgî'nin âvâzeye bu yaklaşımının, Urmevî'ye göre daha doğru olduğu söylenebilir. Merâgî'nin her ne kadar devir kelimesi yerine cem' ifadesini kullanarak bu hatayı düzeltmeye çalıştığı kanaati oluşsa da yine de bu hata olması gereken şekilde tasbih edilmemiştir.

Cem' terimi, mûsikî nazariyâtında önemli terimlerdenidir. Fârâbî, *Mûsika'l-Kebîr*'in ikinci cüzünde “Mebâdiyü'l-intikâlât ve Mebâniyü'l-elhân” başlığı altında, intikâl konusunun belli bir “nağme cemâati” üzerinde gerçekleştiğinden söz etmiştir (Fârâbî, 1967: 959-983). Bu nağme cemâati kavramı cem'/cem'ler olarak daha sonra gelen mûsikî nazariyâtçıların eserlerinde de yer almıştır. Cem'ler; Nâkıs, Kâmil ve Tâm olmak üzere üç ana türde sınıflanır. Zi'l-kül (oktav) aralığında olan nağme cemâatına, Cem'-i Kâmil, bu aralıktan küçük olana Cem'-i Nâkıs ve zi'l-küllü merreteyn (iki oktav) aralığında olana da Cem'-i Tâm denir (Merâgî, 1991: 208). Dolayısıyla âvâzeler devir olmadıklarından Cem'-i Kâmil ve Cem'-i Tâm da olamayacaklar. Sonuç olarak Merâgî, âvâzelerin tanıtımında sırf cem' kelimesi yerine Cem'-i Nâkıs ifadesini kullansaydı tanımlaması noksansız olacaktı.

Dikkat edilmesi gereken husus şudur ki bazı devirlerin isimleri aynı şekilde cinslere de verilmiştir. (Hosseini, 2021: 162). Cins terimi de devirlerin bir parçası olan birinci tabaka yani

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

zi'l-erba (dörtlü) sınıfına denilir (Merâgî, 2009:132; agm. 1991: 292). Örnek olarak, Hüseyinî adında hem bir makam var hem de bir cins. Merâgî, H. 816 (M. 1413) yılında telif ettiği *Câmiu'l-Elhân*'ında bu hususu âvâzeler konusunda göz önüne almamıştır. Diğer eserlerinde de aynı şekilde Urmevî gibi yanlışlıkla devir olan Geveşt ve Gerdânîye'yi âvâzeler sınıfında açıklamıştır. Ancak, H. 825'den (M. 1422) sonra telif ettiği *Şerh-i Edvâr*'ında, Gerdânîye için “amel ve ilim ehlinin sözleri” kaydıyla, farkına varmayarak âvâzeler sınıfında olması gereken Gerdânîye'nin nağmelerini açıklamıştır¹ (Merâgî, 1991: 214). Merâgî, Devir mahiyetinde olan Gerdânîye'ye “Gerdânîyâ-i asl” ve söz konusu âvâzeler sınıfında olması gereken Gerdânîye'nin de dört nağmeli olduğunu açıklamıştır:

a	b	c	d	h ^c	v	z	h ^a	t	y	ya	yb	yc	yd	yh ^c	yv	yz	yh ^a
							h ^a	ya			yd		yv		yh ^a		
								T	T		C		C				

Âvâze ile ilgili en doğru tanım, yazarını Fahreddîn-i Müstevfî (ö. H. 868/ M. 1464) olarak düşündüğümüz *Risâle fî Fenni'l-Flhân* adlı eserde geçmektedir. H. 816-824 (M. 1413-1421) yılları arasında telif edilen bu risâlede âvâzeler, devir değil terkiplerden sayılarak en meşhurları olan Nevrûz, Selmek, Şehnâz ve Mâye açıklanmıştır² (Hosseini, 2021: 254).

¹ Merâgî, sorunlu olan diğer âvâze yanı Gevâşt için, *Şerh-i Edvâr*'ının “Altı Âvâze” kısmında nağmelerini açıklarken “Daha önce açıklandı.” diye kayıt düşmüştür (Merâgî, 1991: 216). Merâgî'nin “daha önce” dediği kısımda da Gevâşt, bir devir olarak tanıtılmıştır (Merâgî, 1991: 213). Bu sebeple Merâgî'nin bu durumun “farkına varmadığını” düşündürür. Zira farkına varsaydı, Gevâşt'ı bir devir mahiyetinde tanıtmaması gerekirdi.

² Eserdeki bu konuyla ilgili ifadesinden âvâzelerin sayısının çok olduğu anlaşılmaktadır. Salâhuddîn es-Safedî (ö. H. 764/ M. 1363) de *Risâle fî 'İlmi'l-Mûsikâ* adlı eserinde âvâzelerin sayısının çok olduğunu açıklamıştır. (Safedi, 1991: 166)

Sonuç olarak, devirlerin sayısının çok olup ancak on ikisinin en meşhurları olması gibi âvâzelerin sayısının da çok olup altısının en meşhur olduğu düşünülebilir.

Mûsikî kaynaklarında âvâzelerin sayısıyla beraber isimleri konusunda da birlik bulunmamaktadır. Urmevî ve takipçileri altı âvâzeden söz ederken bazı nazariyâtçılar yedi âvâzeden bahsetmişlerdir.

Merâgî ve Hızır b. Abdillâh gibi nazariyâtçılar, Urmevî ile aynı görüşteyken, Bedr-i Dilşâd *Murâdnâme*'sinde (Ankara Milli Küt, nr. FB 470. vr. 200b), Kırşehrî *Risâle-i Mûsikî*'sinde (Kırşehrî, 2014: 22), Lâdikî *Zeynü'l-Elhân*'ında (Nuruosmaniye, nr. 3655, vr. 48.) ve Kadızâde Tirevî de *Mûsikî Risâlesi*'nde (Uygun, 1990: 25-26) Hisâr'ı bu altı âvâze ekleyerek âvâzelerin sayısını yediye çıkartmışlardır.

Âvâzelerin oluşumuyla ilgili başka bir görüş ise her bir âvâzenin iki makamdan hâsıl olduğu yönündedir. Bu görüşe göre iki makamın birisinin tizi ile diğerrinin pesti ile terkip olunca bir âvâze hâsıl olur (Kırşehrî, 2014: 22). Yine bu görüşü savunan mûsikîşinâsların açıklamalarında farklılıklar görülmektedir. Nacmeddîn Kevkebî-i Buhârî, âvâzelerin oluşumuyla ilgili şunları yazmaktadır (Sabit-zade, 2002: 51):

Gerdâniye: Râst makamının tizi ile Uşşâk makamının pesti,

Şehnâz: Rehâvî makamının tizi ile Büzürg makamının pesti,

Gevâşt: Nevâ makamının tizi ile Hicâz makamının pesti,

Nevrûz: Buselik makamının tizi ile Hüseyinî makamının pesti,

Selmek: Zengûle makamının tizi ile İsfahân makamının pesti,

Mâye: Irâk makamının tizi ile Zirefkend makamının pesti,¹

Mahmûdî de Bedr-i Dilşâd ve Lâdikî gibi, *Nazm-ı Edvâr*'ında yedi âvâzeden söz ederek bunların Abdülmümin tarafından yedi

¹ Bunlar Kırşehrî'nin açıklamalarıyla kıyaslanınca aralarındaki fark anlaşılacaktır.

semada (yedi gezegen) bulduğunu kaydetmiştir. Mahmûdî'nin zikrettiği bu yedi âvâze şu şekildedir:

Gevâşt, Selmek,¹ Nevrûz, Şehnâz, Hisâr, Mâye ve Gerdâniye.

Nazm-ı Edvâr'da Şubeler

Şubeler de âvâzelerde olduğu gibi mûsikî kaynaklarında sayı ve isimleri açısından farklılıklarla kaydedilmiştir. Şubenin ne olduğu ile ilgili de tam bir tarife rastlanmamıştır. Abdurrahman Gaznevî (H. 928/ M. 1521'de hayatta), her bir makamdan iki şubenin ortaya çıktığını ve makamların tizine ve petsine şube denildiğini kaydederek 24 şubeden bahsetmiştir, (Sabitzade, 2002: 126-127); Merâgî 24 şubeden söz ederek nağmeleri ve aralıklarını açıklamıştır. Mevlânâ Benâî ise “Şubelerin sayısının çok olmasından dolayı bu ilmin ehli hepsine değinmemişlerdir, ancak en meşhurları olan 24 şubedir.” diye kaydetmiştir (Benâî, 1989: 100). Kutbuddîn Şirâzî de şubeyi, perdelerin nağmeleri arasında hâs bir biçimle gerçekleşen intikâl olarak tarif ederek şubelerin sayısının amel ehli yanında “Dügâh, Segâh, Çargâh, Pencgâh, Zâvulî, Rû-yi Irâk, Muberka', Mâye ve Şehnâz” olmak üzere dokuz olduğunu yazmıştır (Şirâzî, 2009: 145).

Mûsikî ilminde söz sahibi olanlar nezdinde görüldüğü gibi şubeler konusunda bir ittifak bulunmamaktadır. 16. yüzyıl mûsikîşinâs ve şairlerinden Nesimî, *Nesim-i Tarap* adlı eserinde şubelerle ilgili belli ve net bir kural olmadığını açıklayarak bazı üstatların şubeleri bir kaide olarak makamlara atfettikleri görüşünü doğru bulmadığını ve buna dair risâlelerde açık ve ikna edici bir açıklama olmadığını dile getirmiştir (Nesimî, 2006: 76). Şubenin tarifi ile ilgili en ikna edici açıklama *Der Marifet-i Mûsikî* eserinde bulunmaktadır. Bu eserin üçüncü bölümünde altı şubenin isimleri zikredildikten sonra şube ile perde arasındaki farkı şu şekilde açıklanmıştır:

¹ Kutb-ı Nâyî, Selmek'i Râst makamın şubelerinden saymıştır (Kutb-ı Nâyî, Ankara Milli ktp., nr. 135, vr. 7b)

“Perde, dört nağmeden az ve sekiz nağmeden fazla değildir; şube ise dört nağmeden fazla değildir.”¹

Mahmûdî, eserinde dört şubeden bahsetmiştir: “Yekgâh, Dügâh, Segâh ve Çârgâh”. Kadîzâde Tirevî de Mahmûdî gibi kaydetmiştir (Kadîzâde Tirevî, Risâle-i mûsikî, Nafiz Paşa ktp, nr. 503, vr. 7a).

Nazm-i Edvâr'da Terkipler

Terkipler konusunda da Mûsikî risâlelerinde bir birlik bulunmaktadır. Bazı mûsikî yazarları tarafından terkipler, şubeler sınırında zikredilmiştir. Mahmûdî'nin zikir ettiği terkiplerin birçoğu Merâgî'nin zikrettiği şubelerde yer almaktadır (Merâgî, 2009: 155). Kadîzâde Tirevî ile Kutb-i Nâyî, meşhur olan 48 terkinin isimlerini yazmış, ancak terkiplerin sayısız olduğunu belirtmişlerdir (Kadîzâde Tirevî, Nafiz Paşa ktp, nr. 503, vr. 3b; Kutb-i Nâyî, Ankara Milli Ktp, nr. 135, vr. 6b). Bazı eserlerde ise yirmi dört şubeden yirmi dört saatle ilişkilendirilerek söz edilmiştir (Mirzâ Beyk, 1392: 136-137). Bunların dışında Kırşehrî 53 terkipten,² Şükrülâh b. Ahmed 56 ve Hızır bin Abdullah ise 60 terkipten söz etmişlerdir (Kırşehrî, 2014: 13; Kamiloğlu, 2007: 30-31).

Kırşehrî, terkipler ile ilgili şu açıklamada bulunmuştur (Kırşehrî, 2014 : 22):

“Makamı veyâ iki âvâzeyi veyâ iki şubeyi birbirine terkîb eylediler, bir ad kodılar, bir terkîb oldu. Hemân aslı on ikidür ve yididür ve dördür ve girü kalanı terkîblerdür.”

¹ *Der Marifet-i Mûsikî*, H.Hüsni Paşa ktp, nr. 618, 103b

«و فرق میان پرده و شعبه یکی آن است که چنانچه از ش ذکر رفت که هر پرده که هست از چهار نغمه کمتر و از هشت زیاده نیست و هر شعبه که هست از چهار نغمه یحتمل که زیاده نباشد»

² Kırşehrî terkiplerin sayısını 53 olduğunu yazmışken açıklamalarında 57 terkinin isimlerini vermiştir (Kırşehrî, 2014: 13).

Kırşehirî'ye göre terkipler; makamlar, âvâzeler ve şubelerin terkiibinden meydana gelir. Bu on iki makam, yedi âvâze ve dört şube dışındakiler terkiplerdir.

Terkiplerde makamlar, âvâzeler ve şubelerde olduğu gibi nağmeler ve aralıkların tertibinden ziyade nağmeler üzerindeki hareketler (seyir) ve intikaller söz konusudur. Zira terkiplerde başlangıç, karar ve duraklama nağmeleri ile bu nağmeler üzerinde çıkış-iniş hareketlerinin niteliği terkiplerin kimliğini oluşturur.

Mahmûdî terkiplerin sayısından söz etmeksizin şu terkipleri zikretmiştir:

Sebz ender sebz, Bestenigâr, Neyriz, Pençgâh, Isfahân Beste, Dikleş-i Havrân, Hücestî, Sünbüle, Bâd-ı Sabâ, 'Aşîrân, Râhetü'l-ervâh, Nigârî, Uzzâl-ı 'Acem, Muhâlifek, Hicâz Muhâlif, 'Aşîrân Nevâ, Irâk Mâye, Segâh Mâye, Râst Mâye, Zâvûlî, Mubarka, Zemzem, Nevrûz-i Rûmî, Nevrûz-i 'Acem, Rekb, Rekb-i Nevrûz, Ziref-kend, Nişâbürek, Sâzgârâ, Nihâvend-i Rûmî, 'Acem, Gerdâniye, Nigârinek, Muhayyer, Vech-i Hüseyinî, Karçağar, Müste'âr, Nühüft, Sipîhr, Hüseyinî 'Acem, Segâh 'Acem, 'Acem Râst, Evc, Nihâvend, Bahr-i Nâzik, Hümâyûn, Hisârî, Hisârek, Hisâr-ı Evc, Türkî Hicâz, Şüşterek, Mâhur, Üryân, Murgak.

Bu terkiplerin açıklamasını da şu şekilde yapmıştır:

Sebz ender sebz:

Sâsânî Hükümdarı Hüsrev Pervîz'in (ö. 628) mûsikîşinâslarından Bârbed'in "Nebet-i mürettep" bestelediği otuz lahinden birisidir (Sa'lebî, 1900: 697). Kaynaklarda "sebze der sebze" şeklinde de kaydedilmiştir (Bürhân, 1818: 484).

Mahmûdî'nin ifadesine göre, Çârgâh, Büzürg, Hicâz, Mâye, Rehâvî, Nehüft ve Uzzâl makamlarının terkiibinden meydana gelir. Mahmûdî, Sebz ender sebz terkiibi için yedi makamın birleşmesinden söz ederken Kırşehirî Pençgâh'ı da ekleyerek sekiz makamdan

meydana geldiğini kaydetmiştir. Ayrıca Kırşehir'ye göre bu terkip, Muhammed Lala namında bir zât tarafından icat edilmiştir (Kırşehrî, 2014: 43). Şükrullah b. Ahmed'in risâlesinde Hicâz ve Nehüft yerine Pençgâh ve Selmek kaydedilmiştir (Kamiloğlu, 2007: 169).

Bestenigâr:

Mahmûdî, “Bestenigâr terkipini bilen; onun Çargâh, Zengûle ve Segâh'tan olduğunu bilecek.” şeklinde yazmıştır. Bu terkip, Kırşehrî'nin ifadesine göre Gerdâniye perdesinden başlar ve Çargâh üzerinden Segâh'ta karar eder (Kırşehrî, 2014: 39). Şükrullah b. Ahmed de farklı olarak Râst'tan başladığını ve Çargâh'ta durakladığını yazmıştır (Kamiloğlu, 2007: 167).

Neyriz:

Hicâz'dan başlar ve Râst evinde duraklar (Kırşehrî, 2014: 39). Kutb-ı Nâyî, Neyriz'i Râst makamının şubelerinden saymıştır (Kutb-ı Nâyî, Ankara Milli ktp., nr. 135, vr. 7b). Merâgî de Neyriz-i Kebîr ve Neyriz-i Sagîr olmak üzere iki çeşit Neyriz'den bahsetmiştir (Merâgî, 2009: 389; agm. 1977: 232).

Pençgâh:

Isfahân perdesinden başlar, sonra inerek Râst evinde duraklar. Kırşehrî ve Şükrullah b. Ahmed de aynı şekilde yazmışlardır (Kırşehrî, 2014: 39; Kamiloğlu, 2007: 167). Merâgî, Pençgâh'ı terkiplerden değil 24 şubenin dördüncüsü olarak kaydetmiştir (Merâgî, 1991: 304). Merâgî'nin açıklamasına göre; Çargâh-ı zi'l-erba'a bir taninî eklenmesi ile meydana gelir.¹

Isfahân Beste:

Isfahân'dan başlar ve Segâh'ta duraklar. Kırşehrî ve Şükrullah bu terkipin ismini “Beste Isfahân” şeklinde kaydetmiştir (Kırşehrî, 2014: 39; Kamiloğlu, 2007: 167; Mirzâ Beyk, 1392: 137)

¹ Bu şubenin aralıkları ve nağmeleri şu şekildedir: (T + C, C, C, B), (c + ya, yh^c, yv, yh^a).

Dikleş-i Havrân:

Bu terkinin ismi ile ilgili mûsikî kaynaklarında; Dikleş-i Hâverân (دلکش خاوران), Zilkeş-i Hevârân (زلکش هواران) Dikleş-i Hevzân (دلکش هوزان) ve Zilkeş-i Hezârân (زلکش هزاران) gibi farklı imlâ şekillerinde de kaydedildiğine rastlanmıştır (Hızır b. Abdillâh, Melik, nr. 1547, vr. 72a).

Mahmûdî, Dikleş-i Havrân terkinini “Hüseynî’den başlar ve tekrar Hüseynî’de tamamlanıp duraklar.” şeklinde açıklamıştır. Kırşehirî ise bu terkinin duraklamasında Mahmûdî’den farklı olarak ‘Acem’i zikretmiştir (Kırşehirî, 2014: 39). Şükrüllâh b. Ahmed ise bu terkinin ismini Zilkeş-i Heveran şeklinde kaydederek Irâk’ta durakladığını yazmıştır (Kamiloğlu, 2007: 168). Mirzâ Beyk (17. yüzyıl) ise bu terkinin Zirkeş-i Hâverân olarak adlandırmış, duraklama noktasını Rühâvî kaydetmiştir (Mirzâ Beyk, 1392: 137).

Hücestî:

Mahmûdî’nin açıklamasına göre Hücestî terkinin, Çargâh ve Uşşâk’ı ‘Acem’de gösterince meydana gelir. 15. yüzyıl ve öncesinde mûsikî risâlelerinde bu terkinin ismine rastlanmamıştır. Ancak *Edvâr-ı Sultanî* veya yanlışlıkla *Külliyât-ı Şems-i Rûmî*¹ adıyla meşhur olan beste ve güfte mecmualarında ve Hanefî’nin *Nüzbetü’l-Ervâh bi-Tatribi’l-Eşbâh*’ında bu terkinin ismi az bir farklılıkla geçmektedir² (*Edvâr-ı Sultanî*, Paris, nr. 290, 3b, 230b, 231a; Bağdatlı Vehbi, nr. 1002, vr. 3b; Hanefî, 2022: 78). Kırşehirî’nin eserinin İsrail Millî Kütüphanesi’nde bulunan nüshasında Hüceste şeklinde geçmektedir. Bu esere göre bu terkin Çargâh’tan başlar ve Gerdâni’ye yüzünden inip Dügâh’ta karar eder (Yah. Ar. 213, vr. 33a).

¹ Bu beste ve güfte mecmuasında ilk beste Şems-i Rûmî’nin olduğu için Recep Uslu Bey tarafından bu güfte mecmuası Şems-i Rûmî’nin eseri olarak neşredilmiştir.

² Paris nüshasında Hücest (خوجست), Bağdatlı nüshasında Hcest (خواجست) ve Hanefî’nin eserinde de Hüceste (خجست) şekillerinde istisna edilmiştir.

Hüceste, 16 ve 17. yüzyılda kaleme alınan İran mûsikî nazariyâtına dair eserlerde de bu isimle karşılanmıştır (Zahri-i İsfahani, 1396: 82-83). Şah Tahmasp zamanının ünlü bestekârlarından Üstât Zeytun'un da bu terkipte bir peşrev bestelediği kaydedilmiştir (*Risâle der Beyan-ı İlm-i Mûsikî*, 2002: 67). Yusuf'un 19. yüzyılda kaleme aldığı *Külliyât-ı Yusufî* adlı eserinde, terkiplere gûşe ismi verilmiş ve kırk sekiz gûşeden birisi de Hüceste olarak zikredilmiştir (Yusufî, 2001: 9). Hüceste, İran mûsikî sistemi olan Destgâh sisteminde ise Nevâ Destgâhı'nın bir gûşesi olarak bulunmaktadır.

İbn-i Sinâ, basılmış olan *Cevâmi'u 'İlmi'l-Mûsika* eserinde, Füceste isminde kanun ve çenk gibi bir mûsikî aletinden bahsetmiştir, (İbn Sinâ, 1956: 143). Ancak bu eserin nüshalarında Hüceste (حجسته) ve Hücesta (حجستا) şekillerinde istinsah edilmiştir,¹ (İbn Sinâ, British library or.11190, vr. 201a ve Nuruosmaniye ktp., nr. 2710, vr 281b).

Sünbüle:

Nevrûz'da Nevâ'dan başlar. Kırşehrî bu terkipten söz etmemiştir. Kutb-ı Nâyî, Sünbüle'yi Muhayyer makamın şubesinden saymıştır, (Kutb-ı Nâyî, Ankara Milli ktp., nr. 135, vr. 7b).

Bâd-i Sabâ:

Dügâh'tan başlar ve Râst'ta karar eder. Kutb-ı Nâyî, Sabâ'yı Dügâh makamının şubelerinden saymıştır, (Kutb-ı Nâyî, Ankara Milli ktp., nr. 135, vr. 7b). Kırşehrî bunu terki-i Sabâ şeklinde kaydetmiş ve “Nevrûz'dan başlar ve Segâh'ta karar eder.” diye yazmıştır, (Kırşehrî, 2014: 42).

¹ İbn Sinâ'nın matbu *Cevâmi'u 'İlmi'l-Mûsika*'sında bu kelimenin füceste (فجسته) şeklinde kaydedilmesi, bu eseri neşr eden Zekeriya Yusuf'un yanlış okumasından kaynaklandığı denilebilir.

'Aşirân:

Bu terkinin ismi, mûsikî kaynaklarında 'Aşrâ ve 'Aşirâ şekillerinde de kaydedilmiştir. Merâgî, bu terkinin şubelerden yazmış ve bazılarına göre on nağmeden oluştuğu için bu isim ile adlandırıldığını zikretmiştir. Zira 'Aşirân kelimesi Arapçada on mânâsını veren 'aşere kelimesinden türetilmiştir. 'Aşirân, Merâgî'nin açıklamasına göre amel ehli nezdinde altı nağmeden ibarettir, (Merâgî, 2009: 140; Benâî 1989: 93).

Mahmûdî'nin açıklamasına göre 'Aşirân, Hüseyinî'den başlayıp Râst'ta karar eder (Kırşehrî, 2014: 40; Kamiloğlu, 2007: 168).

Râhetü'l-Ervâh:

Nazm-ı Edvâr'da Irâk olup Hicâz'dan başlar yazılmışken, Kırşehrî ve Şükrullah b. Ahmed aynı mânâda olarak Hicâz'dan başladığı ve Irâk'ta karar edildiğini yazmışlardır (Kırşehrî, 2014: 40; Kamiloğlu, 2007: 169). Mirzâ Beyk, Segâh'tan başlar ve Irâk'ta duraklar yazmıştır, (Mirzâ Beyk, 1392: 137).

Nigârî:

Rehâvî'de [karar eder] 'Acem'den başlar. Şükrullah b. Ahmed de aynısını yazmıştır (Kamiloğlu, 2007: 168). Kırşehrî bu terkinin Nigâr şeklinde kaydederek Gerdânîye'den başladığını, Çargâh evinden Mây'e'de durakladığını yazmıştır (Kırşehrî, 2014: 41).

Uzzâl-ı 'Acem:

Kırşehrî bu terkin için Uzzâl'dan başlayıp Hicâz yüzünden Irâk'a inerek Dügâh'ta karar ettiğini, Şükrullah b. Ahmed de Uzzâl'dan başladığını ve 'Acem'de karar ettiğini yazmışlardır (Kırşehrî, 2014: 43; Kamiloğlu, 2007: 168). Mahmûdî ise, kendi zamanında Muhâlifek'te karar ettiğini zikretmiştir.

Muhâlifek:

Mahmûdî bu terkibi şu şekilde açıklamıştır: Neyriz'den Segâh başlanır ve Segâh ile Uzzâl üzerinden geçer. Şükrullah b. Ahmed ise bu terkibe Muhâlif ismini vermiş ve Neyriz'den başlar ve Segâh gösterip yine Uzzâl yüzünden Segâh'ta karar ettiğini açıklamıştır (Kamiloğlu, 2007: 169).

Hicâz Muhâlif:

Karçağâr'da karar eden Hicâzî'dir. Kırşehrî ve Şükrullah b. Ahmed de aynıını başka bir ifade ile açıklamışlardır. Kırşehrî'ye göre: "Hicâz göstere, ine, temâm karcığâr karar ide." (Kırşehrî, 2014: 40; Kamiloğlu, 2007: 169). Mirzâ Beyk, bu terkibi 'Acem'den başlar, sonra inip Rûhâvî'de duraklar, şeklinde kaydetmiştir. (Mirzâ Beyk, 1392: 137).

'Aşirân Nevâ:

Nevâ'dan başlar, Hüseyinî üzerinden Karçağâr'da karar eder. Kırşehrî, bu terkibi "Aşirân ve Nevâ" adlandırıp şu şekilde açıklamıştır: Nevâ'dan başlar, sonra inip Karçağâr evinde karar eder." Şükrullah b. Ahmed ise "Nevâ-yı 'Aşirân" şeklinde adlandırarak açıklamasını aynı Kırşehrî gibi kaydetmiştir. (Kırşehrî, 2014: 40; Kamiloğlu, 2007: 169).

Mahmûdî, Irâk Mâyê ve Segâh Mâyê terkipleri için "bilindiği" ifadesini kullanarak açıklamada bulunmamıştır. Râst Mâyê terkibi için de önceki terkipler gibi yani Irâk Mâyê ve Segâh Mâyê gibi olduğunu yazmıştır. Bu terkipler, Kırşehrî ve Şükrullah b. Ahmed tarafından bu şekilde açıklanmıştır: (Kırşehrî, 2014: 41-42; Kamiloğlu, 2007: 168- 169).

Irâk Mâyê:

Irâk'ı tamamıyla gösterilsin, sonra inip Mâyê evinde karar edilsin.

Segâh Mâye:

Segâh'ı tamamıyla gösterilsin, sonra inip Mâye evinde karar edilsin.

Râst Mâye:

Râst'ı tamamıyla gösterilsin, sonra inip Mâye evinde karar edilsin.

Zâvûlî:

Segâh'dan başlar ve Dügâh'ta karar eder (Kırşehrî, 2014: 41; Kamiloğlu, 2007: 169).

Bu terkinin ismi mûsikî kaynaklarında Zâvûlî, Zâvul ve Zâbûlî gibi farklı şekillerde kaydedilmiştir (Merâgî, 2009: 159; Hanefî, 2022: 111).

Mubarka':

Mahmûdî'ye göre Mubarka' terkihi Segâh üzerinde karar eden bir Çârgâh'tır. Kırşehrî ve Şükrüllah b. Ahmed de aynı mânâda olarak bu terkihi Çârgâh'tan başlar, sonra inip Segâh'ta karar eder, diye tanımlamışlardır (Kırşehrî, 2014: 40; Kamiloğlu, 2007: 169). Kutb-ı Nâyî, Mubarka'ı Râst makamının şubelerinden saymıştır (Kutb-ı Nâyî, Ankara Milli ktp., nr. 135, vr. 7b).

Zemzem:

Nevrûz'dan başlar ve Rehâvî'de karar eder (Kırşehrî, 2014: 40; Kamiloğlu, 2007: 169).

Nevrûz-i Rûmî:

Sonu Dügâh olan Pençgâh'tır. Şükrüllah b. Ahmed de aynı-sını açıklamıştır, (Kamiloğlu, 2007: 169). Kırşehrî bu terkinin ismini zikretmiş, ancak nasıl bir terkip olduğunu açıklamamıştır, (Kırşehrî, 2014: 75). Mirzâ Beyk, bu terkihi Nevrûz-i Rûhâvî şeklinde adlandırmıştır (Mirzâ Beyk, 1392: 137). Rûhâvî makamının

NAZM-İ EDVÂR'DA TERKİPLER

Cezire-i Rûm'dan olan Rühâ (Urfa) şehrine nispet edilmesinden dolayı bu şekilde meşhur olduğu düşünülebilir (Hüseyini, 2019: 408).

Nevrûz-i 'Acem:

Mahmûdî, bu terkibi meşhur olduğu için açıklamamıştır. Kırşehrî bu terkip için şöyle yazmıştır: Nevrûz-i Rûmî'yi gösterip Irâk üzerinden Dügâh'ta karar eder (Kırşehrî, 2014: 42). Şükrüllah b. Ahmed de bu terkibi farklı olarak şu şekilde açıklamıştır: “Nevrûz başlana ve 'Acem karar ide.” (Kamiloğlu, 2007: 169).

Rekb:

Küçek yüzünden Çârgâh başlana ve Dügâh'ta karar ede. Şükrüllah b. Ahmed de aynı şekilde açıklamıştır. Kırşehrî'nin eserinde ise bu terkinin açıklaması bulunmamaktadır (Kamiloğlu, 2007: 169).

Rekb-i Nevrûz:

Küçek'in içinden başlana ve Dügâh'tan çıka. Kırşehrî bu terkibi şu şekilde açıklamıştır: “Küçek'ten başlana Dügâh'ı göstere sonda tekrardan Küçek'te karar ede.” (Kırşehrî, 2014: 40). Şükrüllah b. Ahmed ise “Rekb'den başlana ve Nevrûz'da karar ede.” diye farklı şekilde açıklamıştır (Kamiloğlu, 2007: 169).

Zirefkend:

Büzürg yolundan Segâh gösterip kararı Mâye'de olur. Şükrüllah b. Ahmed de aynısını yazmıştır (Kamiloğlu, 2007: 169). Kırşehrî bu terkibi Zirefkend-i Büzürg olarak kaydetmiştir (Kırşehrî, 2014: 41).

Nişâbürek:

Çârgâh'tan başlanı, sonra Hüseyinî yüzünden Mâye'de karar eder. Şükrüllah b. Ahmed de aynısını yazmıştır (Kamiloğlu, 2007: 169). Kırşehrî'nin açıklamasına göre bu terkip, Çârgâh'tan başlanı, sonra Hüseyinî yüzünden inerek Mâye gösterilir ve sonunda da Râst evinde karar eder (Kırşehrî, 2014: 41).

Sâzgârâ:

Segâh yolundan Râst Mây'e'de kara eder. Kırşehirî bu terkibi Sâzkâr olarak kaydetmiş ve Segâh'tan başladığı, sonra Mây'e ve Karçağâr'ı göstererek Râst'ta karar ettiğini yazmıştır. (Kırşehirî, 2014: 41). Şükrüllah b. Ahmed bu terkinin ismini Zirefkend Sâzkâr şeklinde kaydederek Segâh'tan başlayıp Mây'e gösterilir sonra da Râst'ta karar eder, şeklinde açıklamıştır (Kamiloğlu, 2007: 169).

Nihâvend-i Rûmî:

Mahmûdî, bu terkinin Hicâz, Isfahân ve Küçek'ten oluştuğunu yazmıştır. Şükrüllah b. Ahmed'in risâlesinde Hicâz'dan başladığı, Isfahân evinden Küçek'te karar ettiğini yazmıştır (Kamiloğlu, 2007: 169). Kırşehirî ise Hicâz'dan başlayıp Küçek'te karar ettiğini kaydetmiştir. (Kırşehirî, 2014: 41).

'Acem:

Mahmûdî'nin açıklamasına göre, bu terkip zir perdesi Dügâh olan Irâk'tır. Şükrüllah b. Ahmed'e göre Irâk tamamen gösterilir ve Dügâh'ta karar eder (Kamiloğlu, 2007: 169). Mahmûdî bu terkinin hangi 'Acem olduğundan bahsetmemiştir. Kırşehirî, 'Acem ailesinden 'Acem Zîrkeşîde, Çargâh-ı 'Acem, Dügâh-ı 'Acem, Hicâz-ı 'Acem, Nevrûz-ı 'Acem, Segâh-ı 'Acem, Uzzâl-ı 'Acem ve 'Acem Râst olmak üzere sekiz türünden söz etmiştir (Kırşehirî, 2014: 42-43). Bu sekiz terkip incelendiğinde tamamının Irâk üzerinden Dügâh'ta karar ettikleri konusunda ortaklar oldukları anlaşılır. Dolayısıyla 'Acem ailesinin çeşitleri başlangıç perde ile adlandırılır. Çargâh-ı 'Acem'in Çargâh'tan başladığı ve Hicâz-ı 'Acem'in de Hicâz'dan başladığı gibi. Mahmûdî de 'Acem terkininin kuralını açıklamıştır.

Gerdâniye:

Kararı Çargâh'ta olan Nigâr'dır. Kırşehirî'ye göre Gerdâniye'den başlar, sonra inip Çargâh'ta karar eder (Kırşehirî, 2014: 41).

Nigârinek:

Mahmûdî, Nigârinek terkiibini Çârgâh üzerinden Mâye'de karar eden Gerdâniye şeklinde tarif etmiştir. Şükrullah b. Ahmed de aynısını açıklamıştır (Kamiloğlu, 2007: 169). Kırşehirî'nin açıklamasına göre de Çârgâh'tan başlar ve Rehâvî evinde karar eder (Kırşehirî, 2014: 41).

Muhayyer:

Dügâh'tan başlar ve Hüseyinî üzerinden tekrar Dügâh'ta karar eder. Kırşehirî ve Şükrullah b. Ahmed bu terkiibin başlangıcını tiz Dügâh olarak kaydetmişlerdir (Kırşehirî, 2014: 41; Kamiloğlu, 2007: 168).

Vech-i Hüseyinî:

Karçağâr'dan başlar ve Hüseyinî'de karar eder. Şükrullah b. Ahmed de aynısını açıklamıştır (Kamiloğlu, 2007: 168). Kırşehirî bu terkiibi şu şekilde açıklamıştır: Hüseyinî evinden Karçağâr başlanır ve Pençgâh üzerinden Dügâh'ta karar eder (Kırşehirî, 2014: 41).

Karçağâr:

Nevâ yüzünden Çârgâh gösterilir ve Dügâh'ta karar eder. Kırşehirî ve Şükrullah b. Ahmed de aynı şekilde açıklamıştır (Kırşehirî, 2014: 41; Kamiloğlu, 2007: 168). Kutb-ı Nâyî, Karçağâr'ı Nevâ makamının şubelerinden saymıştır (Kutb-ı Nâyî, Ankara Millî ktp., nr. 135, vr. 7b)

Müste'âr:

Uzzâl gösterilir ve Segâh'ta karar eder. Kırşehirî'nin açıklamasına göre Büzürg üzerinden Uzzâl gösterilir ve Segâh'ta karar eder (Kırşehirî, 2014: 41). Şükrullah b. Ahmed bu terkiibin farklı olarak Hicâz'da karar ettiğini yazmıştır (Kamiloğlu, 2007: 168).

Nühüft:

Muhayyer gösterilir ve Uzzâl yüzünden Hicâz'da karar eder. Kırşehir'nin açıklamasına göre tiz taraftan Dügâh gösterilir ve Uzzâl yüzünden Hicâz'da karar eder (Kırşehrî, 2014: 42). Şükrüllah b. Ahmed'e göre Nevrûz ve Hicâz'dan hâsıl olur (Kamiloğlu, 2007: 168). Kutb-ı Nâyî, Nühüft'ü Râst makamının şubelerinden saymıştır (Kutb-ı Nâyî, Ankara Milli ktp., nr. 135, vr. 7b).

Sipih:

Mahmûdî, "Sipih'r'i Hisâr yüzünden Küçek'te karar eden Muhayyer'dir", şeklinde tarif etmiştir. Şükrüllah b. Ahmed de ayınısını yazmıştır (Kamiloğlu, 2007: 168). Kırşehrî'nin Paris nüshasında bu terkinin isimi Sibahr (سى بحر) ve Ankara Nüshasında Sipih (سپهر) olarak kaydedilmiştir (Kırşehrî, 2014: 41; Ankara ktp., nr. 131, vr. 11b).

Hüseynî 'Acem:

'Acem olan Çârgâh'tır. Kırşehrî bu terkinin Hüseynî'den başladığını sonra inip 'Acem evinde karar ettiğini yazmıştır (Kırşehrî, 2014: 42). Şükrüllah b. Ahmed'e göre Muhayyer evinden Hüseynî başlar ve 'Acem'de karar eder (Kamiloğlu, 2007: 168).

Segâh 'Acem:

Mahmûdî bu terkinin 'Acem olan bir Dügâh'tır, şeklinde açıklamıştır. Kırşehrî ise bunu Segâh'tan başladığını, Irâk yüzünden inip Dügâh'ta karar ettiğini yazmıştır (Kırşehrî, 2014: 43). Şükrüllah b. Ahmed de Segâh'tan başladığını ve 'Acem'de karar ettiğini yazmıştır, (Kamiloğlu, 2007: 169).

'Acem Râst:

Mahmûdî'ye göre 'Acem Râst, Irâk'tır ki 'Acem olarak maruf olmuştur. Kırşehrî bu terkinin Dügâh evinden Irâk gösterip Dügâh

NAZM-İ EDVÂR'DA TERKİPLER

üzerinden Râst'ta karar eder, şeklinde açıklamıştır (Kırşehirî, 2014: 43). Şükrüllah b. Ahmed ise "İrâk'ı 'Acem göstere ine Râst evinde karar ede." şeklinde kaydetmiştir, (Kamiloğlu, 2007: 168).

Evc:

Segâh'ın altı perde tizindedir. Kırşehirî eserinde ismi geçen bu terkiib için herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Nihâvend:

Mahmûdî bu terkiibi "İcrâda ve seste ikiye katladığın Hicâzî'dir" şeklinde açıklamıştır. Kırşehirî, bu terkiibin ismini Nihâvendek olarak kaydetmiş, açıklaması için de Mahmûdî'nin açıklamasıyla aynı mânâda şunu yazmıştır: "Hicâz göstere, yukarıdan ine, yine Hicâz evinde karar ide." (Kırşehirî, 2014: 43). Şükrüllah b. Ahmed'in ifadesine göre Buhârâ ehlinin verdikleri isimdir. Buhârâ dışındakiler buna Zengûle derler (Kamiloğlu, 2007: 168). Kutb-ı Nâyî, Nihâvend'i Râst makamın şubelerinden saymıştır (Kutb-ı Nâyî, Ankara Milli ktp., nr. 135, vr. 7b).

Bahr-i Nâzik:

Hicâz yüzünden Segâh başlanıp ve Dügâh'ta karar eder. Şükrüllah b. Ahmed de bu şekilde yazmışken Kırşehirî sadece ismini zikretmiş, herhangi bir açıklama yazmamıştır (Kamiloğlu, 2007: 168).

Hümâyûn:

Zengûle gösterilir ve Rehâvî'de karar eder (Kırşehirî, 2014: 40; Kamiloğlu, 2007: 168).

Hisârî:

Hüseynî'den Segâh başlayıp Küçek'te karar eder. Kırşehirî'nin eserinde bu terkiip bulunmamaktadır. Kutb-ı Nâyî, Hisâr'ı Hüseynî makamının şubelerinden saymıştır (Kutb-ı Nâyî, Ankara Milli ktp., nr. 135, vr. 7b)

Hisârek:

Hüseynî'nin bir perde altından başlar, sonra Isfahân yüzünden Segâh'ta karar eder (Kırşehrî, 2014: 40). Şükrullah b. Ahmed, Hisârî ve Hisârek'i şu şekilde açıklamıştır: “Hisar oldur ki muhâlif üzerine bir nağme ziyâde ideler” ve “Hisârek oldur ki Hüseynî evinden Segâh göstere, ine, Kuçek karar ide.” (Kamiloğlu, 2007: 168).

Hisâr-ı Evc:

Hisâr gösterilir sonra da Büzürg'de karar edilir (Kırşehrî, 2014: 42; Kamiloğlu, 2007: 169).

Türkî Hicâz:

Mahmûdî bu terkibi, Hisârî olup Uzzâl üzerinden inerek Hicâz'da karar ettiğini yazmıştır (Kırşehrî, 2014: 40; Kamiloğlu, 2007: 168).

Şüsterek:

Büzürg'de karar eden Hicâzî'dir. Şükrullah b. Ahmed ve Kırşehrî bu terkipten söz etmemişlerdir. Kırşehrî'nin Hicâz-ı Büzürg terkibi için yazdığı açıklamaların Şüsterek ile benzerliği vardır. Kırşehrî, Hicâz-i Büzürg terkiibini şu şekilde açıklamıştır: “Tiziden Hicâz göstere, ine, Büzürg evinde karar ide.” (Kırşehrî, 2014: 42).

Mâhur:

Hüseynî üzerinde Mâye vurulsun ve Dügâh'ta dursun. Bu terkip Kırşehrî'nin eserinde bulunmamaktadır. Şükrullah b. Ahmed de bu terkibi Mâhurî şeklinde adlandırarak başlangıcını Gerdâniye ve duraklamasını Uşşâk yazmıştır (Kamiloğlu, 2007: 170). Kutb-ı Nâyî, Mâhur'u Râst makamının şubelerinden saymıştır (Kutb-ı Nâyî, Ankara Milli ktp., nr. 135, vr. 7b)

Üryân:

Mahmûdî bu terkihi “Acem Mâhur’da saklıdır.” şeklinde tarif etmiştir. Bazı kaynaklarda bu terkip şubelerden sayılmıştır (Sabit-zade, 2002: 187). Kırşehirî’nin İsrail Milli Kütüphanesi nüshasında Nevrûz-ı Üryân terkibinden söz edilmiştir. Bu esere göre bu terkip, Çargâh’tan başlar ve Gerdâniye yüzünden ‘Acem’de karar eder (Yah. Ar. 213, vr. 33b).

Bu terkip Şükrullah b. Ahmed ve Kırşehirî’nin yayımlanmış eserinde bulunmamaktadır. Kutb-i Nâyî bu terkihi ‘Arabân şeklinde kaydetmiştir. (Kutb-i Nâyî, Ankara Milli ktp. nr. 135, vr. 7a) Üryân (عريان) ve ‘Arabân (عربان) kelimelerinin imla benzerliklerinden dolayı farklı şekillerde kaydedilmiştir.

Murgak:

Üryân’dan başlar, Zengûle üzerinden Mâye’de karar eder. Bu terkipten sadece Hızır b. Abdillâh’ın risâlesinde söz edilmiştir. Hızır b. Abdillâh’ın açıklamasına göre Irâk evinde Dügâh gösterilip sonra iniş yaparak Mâye’de karar eder (Hızır b. Abdillâh, Melik, nr. 1547, vr. 75b). Hanefî’nin *Nüzhetü’l-ervâh bi-tatrîbi’l-eşbâh*’ında ve *Edvâr-ı Sultânî*’de Abdülmümin’den [Urmevî], Çahâr-darb ve Se-darb usullerinde iki tasnif nakledilmiştir (Hanefî, 2022: 132; *Edvâr-ı Sultânî*, Paris, nr. 290, 30a-30b). Ayrıca *Edvâr-ı Sultânî*’nin Bağdatlı Vehbi nüshasında aynı besnenin başlığında “Araplar Irâk ve İranlılar Murgak derler.” diye açıklaması kaydedilmiştir¹ (Bağdatlı, nr. 1002, vr. 12a). Ahmed el-Müsellem el-Mevsilî (ö. 1150/1737) *ed-Dürri’n-nakî fi ilmi’l-mûsikâ* adlı eserinin ikinci bölümünde Râst makamının özelliklerinden bahsederken, Murgak’ı bu makamın şubeleri arasında zikretmiştir (Mevsilî, 1964: 16).

¹ “سبعة عبدالمؤمن، عند العرب عراق وعند العجم مرغك”

Edvâr Hâsiyetleri ve Mensubâtı

Bu bölüm, *Nazm-ı Edvâr*'ın dokuzuncu kısmı olarak 285–319 beyitleri arasında yer almaktadır. Mahmûdî, eserinin bu kısmını iki bölüm halinde işlemiştir. İlk bölümde on iki makam ve yedi âvâzenin dört unsur ve burçlarla olan ilişkilerinden; ikinci bölümünde ise gece ve gündüzün vakitleriyle olan ilişkilerinden bahsetmiştir.

Bu konu, başta el-Kindî olmak üzere birçok mûsikîşinâs tarafından işlenmiş ve risâlelerde ele alınmıştır. Mahmûdî, on iki burç ve dört unsur ile ilişkilendirirken, bazı mûsikî risâlelerinde, haftanın günleri ve dört mevsim ile de ilişkilendirilmiştir (Mevsilî, 1964: 16-22; Abdülmümin, 1967: 88).

Söz konusu olan bu makamların ve âvâzelerin; burçlar ve unsurlarla ilişkilendirilmeleri hususunda mûsikî risâlelerinde bazen farklılıklarla karşılaşmıştır. Bu farklılıklar, makamların ve makamların isimlerinin zaman içerisinde değişimiyle alakalı olabilir.

On İki Makamın Dört Unsur ve Burçlarla İlişkileri

Mahmûdî, *Nazm-ı Edvâr*'ında bu konuyu şu şekilde açıklamıştır:

Râst: Ateş ve koç (hamel) burcu ile ilişkisi var.

Irâk: Toprak ve boğa (sevr) burcu ile

Isfahân: Havâ ve ikizler (cevzâ) burcu ile

Küçük: Su ve yengeç (seretân) burcu ile

Zengûle: Ateş ve aslan (esed) burcu ile

Hüseynî: Toprak ve başak (sünbüle) burcu ile

Büzürg: Havâ ve terazi (mizân) burcu ile

Hicâzî: Su ve akrep burcu ile

Rehâvî: Ateş ve yay (kavs) burcu ile

Bûselik: Toprak ve oğlak (cedy) burcu ile

Nevâ: Havâ ve kova (devel) burcu ile

Uşşâk: Su ve balık (hût) burcu ile.

YEDİ ÂVÂZIN DÖRT UNSUR VE BURÇLARLA İLİŞKİLERİ

Daha önce makamların burçlar ve dört unsurla ilişkilendirilmeleri konusunda musiki kaynaklarında bir takım farklılıklar olduğu zikredilmişti. Bu konuya ilişkin, Mahmûdî ile çağdaş olan Hızır b. Abdillâh ve Kırşehrî ile 18. yüzyıla ait Mevsilî'nin eserlerinden bazı örnekler verilebilir:¹

Yazar Makam	Mahmûdî	Hızır b. Abdillâh	Kırşehrî	Mevsilî ¹
Râst	Ateş / Koç	Ateş / Koç	Ateş / Koç	-
Irâk	Toprak / Boğa	Toprak / Boğa	Toprak / Boğa	Hava / Akrep
İsfahân	Hava / İkizler	Hava / İkizler	Hava / İkizler	-
Küçük:	Su / Yengeç	Su / Yengeç	Su / Yengeç	-
Zengûle:	Ateş / Aslan	Toprak / Başak	Toprak / Başak	Hava / Yengeç
Hüseynî:	Toprak / Başak	Su / Akrep	Su / Akrep	Toprak / Başak
Büzürg:	Hava / Terazi	Ateş / Aslan	Ateş / Aslan	-
Hicâzî:	Su / Akrep	Ateş / Yay	Ateş / Yay	Hava / Balık
Rehâvî:	Ateş / Yay	Hava / Terazi	Hava / Başak	-
Bûselik:	Toprak / Oğlak	Toprak / Oğlak	Hava / Oğlak	Ateş / Aslan
Nevâ:	Hava / Kova	Hava / Kova	Toprak / Kova	Toprak / Boğa
Uşşâk	Su / Balık	Su / Balık	Su / Balık	Su / İkizler

Yedi Âvâzin Dört Unsur ve Burçlarla İlişkileri

Mahmûdî, âvâzeleri de şu şekilde ilişkilendirmiştir:

Gevâşt: Toprak, soğuk ve Satürn (Zühal) burcu ile ilişkisi var.

Nevrûz: Su, sıcak, nemli ve Jüpiter (Müşterî) burcu ile

Selmek: Ateş, sıcak, kuru ve Mars (Merih) burcu ile

Şehnâz: Toprak, sıcak, nemli ve Güneş ile

Hısâr: Havâ, soğuk, nemli ve Venüs (Zühre) burcu ile

Mâye: Ateş, kuru, sıcak ve Merkür (Utârid) burcu ile

Gerdâniye: Su, soğuk, nemlidir, Ay (Kamer) burcu ile ilişkisi vardır.

¹ Mevsilî, on iki makam olarak İsfahân, Küçük, Büzürg ve Rehâvî yerine Şehnâz, Muhalif, Mukabil ve Nevrûz makamlarını zikretmiştir.

Makamlar, Âvâzlar, Şubeler ve Terkiplerin Zamanla İlişkisi

Dört unsur ve burçlardan sonra, makamlar ve âvâzelerle beraber terkipler de zaman ile şu şekilde ilişkilendirilmiştir:

Seherden sabaha kadar, soğuk ve nemlidir. Buna uygun ve uyumlu olanlar:

Küçük, Havrân, Hüseyinî, Çârgâh, Dikleş, Nevrûz, Uşşâk, Segâh, Hisâr, Rekb, Nevrûz-i 'Acem, Nevâ, Mâye, 'Aşirân, Sipih, Nişâbürek ve Nevrûz-i Rûmî.

Sabahtan ikindiye kadar, sıcak ve kurudur. Buna uygun ve uyumlu olanlar:

Zengûle, Mâye, Gevaşt, Müsteâr, Nihâvend, Hümâyûn, Irâk, Müberka, Zâvulî, Irâk, Sâzgâr, Nevâ, Ru-yi Irâk, Hisâr, 'Acem Segâh, Irâk Mâye.

İkindiden yatsı namazına kadar, sıcak ve nemlidir, Buna uygun ve uyumlu olanlar:

İsfahân, Büselik, Mâye, İsfahâne, Karçağa, Bestenigâr, Zirkeş, Gerdâniye, Zemzem, Vech-i Hüseyinî ve Nigâr.

Yatsı namazından seher vaktine kadar, soğuk ve kurudur. Buna uygun ve uyumlu olanlar:

Râst, Mâye, Selmek, Şehnâz, Râhetü'l-ervâh, Büzürg, Bahr-i Nâzik, Neyriz, Pençgâh, Nehüft, Gerdâniye, Türkî-Hicâz, Muhâlif Hicâzî, Nevrûz-ı 'Acem, Muhâlifek.

İkinci Bölüm

Nüsha Tavsifi

Mahmûdî'nin *Nazm-ı Edvâr* adlı manzumesinin bilinen tek nüshası, Süleymaniye, Aşir Efendi Kütüphanesi'nde 450 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Bu nüsha, *Mecmua-yı Resâil* olarak farklı

NÜSHA TAVSİFİ

dönemlerde istinsah edilmiş altı nüshanın bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bununla beraber zamanla nüsha içindeki bazı varaklar koparak kaybolmuştur. Sırtı kahverengi meşin, kapakları ebru desenli kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Varakları da 164x110 ebadındadır. Nüshanın içindeki risâleler farklı dönemlere ait olduğu için metin ebatları, satır sayıları ve hat üslupları da farklılık göstermektedir. Nüshanın 1b, 2a, 17a-b, 36a, 37b, 38a, 69a, 80a-b, 95b, 99b, 100a, 168b, 169a, 178b, 179a, 270a-272a sayfaları da beyaz kalmıştır.

Altı farklı risâlenin bir araya getirilmesi ile oluşan yeni nüshadaki risâleler şu şekildedir:

1. bölüm; 1. risâleden 4. risâleye kadar olan kısımdır.
  2. bölüm; 5. risâleden 11. Risâleye kadar olan kısımdır.
  3. Bölüm; 12. risâledir.
  4. bölüm; 13. risâledir.
  5. bölüm; 14. risâleden 20. risâleye kadar olan kısımdır.
- Son bölüm ise 21. risâleden 23. risâleye kadar olan kısımdır.

- Nüsha içinde yer alan 1. bölümdeki risâleler 1-15 varaklar arasında yer almaktadır ve şu şekildedir:

1. Risâle, Şerefüddîn el-Bûsîrî'nin (ö. 695/1296?) *Kasîdetü'l-Bürde* adlı Arapça manzumesidir. Risâle nüshanın 1b-3a varaklarında bulunmakta olup eserin (فى شرف القرآن ومدحه) bölümünden istinsah edilmiştir.

2. Risâle, *Duâi Leyleti'l-kadr*, hadis ve sıfât-ı zât gibi parçalardan oluşan risâle 3b-7b varaklarında yer almaktadır.

3. Risâle, İmâm Ebû Hanîfe'nin (ö.150/767) oğlu İbni Hemâd'a yazdığı *Vasiyyetü'l-imâm Ebu Hanîfe* adlı eseridir. Nüshanın 7b-12a varaklarında bulunmaktadır.

4. Risâle: Ebü'l-Hasen Ali eş-Şâzelî'nin (ö. 656/1258) *Hizbü'l-Bahr* adlı Arapça duasıdır. Nüshanın 12b-15b varaklarında yer almaktadır.

Nüsha içinde yer alan 2. bölümdeki risâleler 16-77 varaklar arasında yer almaktadır ve şu şekildedir:

5. Risâle, Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö. 561/1165) sülâlesinden olan Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Geylânî tarafından Rebiü'l-âhîr 1163 (Nisan 1750) tarihinde Mustafa Aşir Efendi'ye (ö. 1219/1804) verilen İcâzetnâmedir. Bu İcâzetnâme, 16a varağında çapraz bir şekilde istinsah edilerek Abdülkâdir-i Geylânî'nin *Kenzü'l-Azam* duâsının kıraât ve rivâyet edilmesine dairdir. Ayrıca bu sayfada Aşir Efendi'nin 1161 (1748) yılında vakıf kaydı, mührü ve kütüphane nüsha demirbaş numarası vardır. Nüshanın ilk bölümünde (1 – 4. risâleleri) bu kayıtların bulunmaması, bu bölümün nüshaya Aşir Efendi'nin vakfettiği tarihten daha sonraki bir tarihte eklendiğini göstermektedir.

6. Risâle, Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö. 561/1165) *Kenzü'l-Azam* adlı eseridir ve 16b-32a varaklarında yer almaktadır.

7. Risâle, Âli Mîmî lakabıyla meşhur el-Hâc Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Basrî tarafından, Abdülkâdir-i Geylânî'nin *Salavâti's-Şerîf* duasının rivâyet ve kıraâtına dâir Mustafa Aşir Efendi'ye verilen icâzetnamedir. 32b-33b varaklarında yer alan icâzetnamenin tarihi Zî'l-hicce 1160'tır (Aralık 1747).

8. Risâle, Hazret-i Ali'den rivâyet edilen *Hilyeti's-Şerîfe*'dir ve 34b-35a varaklarında yer almaktadır. 35a varağında Mustafa Aşir Efendi'nin vakıf kaydı ve mührü bulunmaktadır.

9. Risâle, Hoca Sâdeddîn b. Hasan Can b. Muhammed el-İsfahânî'nin (ö. 1008/1599) Türkçe kaleme aldığı *Hilyetü'n-Nebî* adlı eseri olup nüshanın 36b-53b varaklarında istinsah edilmiştir.

10. Risâle, Kemâl Efendi'nin (1592'de hayatta) esirlerin azat edilmesi hakkında kaleme aldığı *Risâle fî Fedâîli Tahlisi Esîr* adlı eseri olarak nüshanın 54b-66b varaklarında bulunmaktadır. Bu nüsha 12 Ramazan 1033'te (Haziran 1624) istinsah edilmiştir.

11. Risâle, müellifi tespit edilemeyen *Tercüme-i Hilye-i Şerîf* adlı eseridir ve 67b-77b varaklarında yer almaktadır.

- Nüsha içinde yer alan 3. bölüm 12. risâle olup 79b-93a varakları arasında yer almaktadır.

12. Risâle, Mahmûdî'nin *Nazm-ı Edvâr*'ı olup nüshanın 79b-93a varaklarında bulunmaktadır. Bu nüshanın 79a varağında eserin ismi daha sonraki dönemlerde "Risâle-i Fârsîyye, manzûme fî hikâyâtı mûsikîyye ve Edvârî'l-mûsikî" (رساله فارسيه منظومه في حكاية موسيقية وادوار الموسيقى) şeklinde kaydedilmiştir. Mustafa Aşir Efendi'nin vakıf kaydı ve mührü de bu sayfada yer almaktadır. Sultan II. Bayezid'in mührü 79a ve 92b varaklarında bulunmaktadır. Daha önce zikredildiği gibi bu nüsha farklı dönemlere ait nüshaların bir ciltte toplanmasıyla oluşmuştur. Bu nedenle mücellitler tarafından varakların bir hizaya getirmek için giyotinle kesilmiştir. Bu durumda 92b varağın sağ alt köşesinde yer alan II. Bayezid'in mührünün bir kısmı kalmıştır.

Nüsha iki sütunda, İran üslubu nesta'lik hatla 13 satırda istinsah edilmiştir. Başlıklar da yaldızla celi nesih, sülüs ve tevki hatlarıyladır.

Eserin başlangıcı (vr. 79b):

بنام ایزد بخشاینده و بخشایش گر

حمد پاک از جان پاکان با خدا

گر تو جان پاکی یکدم با خود آ

نقش تکوین وجود آیات اوست

جزو و کل وصف دلیل ذات اوست

Eserin bitişi (vr. 93a):

لاجرم ایشان هوادار تواند
در ره معنی همه یار تواند
چون سخن اینجا رسید ای شهسوار
ساعد دل را خموشی شد سوار

- Nüsha içinde yer alan 4. bölüm 13. risâledir ve 94b-96b varaklar arasında yer almaktadır.

13. Risâle, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Âfâk u Enfüs* adlı Farsça manzûmesinin Muhammed Emin Tokadı (ö. 1158/1745) tarafından *Tercüme-i Manzûme-i Âfâk u Enfüs* adıyla Türkçeye çevirdiği eseridir. Bu eser, nüshanın 94b-96b varaklarında yer almaktadır. 94a varağında Muhammed Emin Tokadı'nın bu eserini hediye olarak Mustafa Aşir Efendi için yazdığına dair kayıt bulunmaktadır. Ayrıca yine Aşir Efendi'nin vakıf kaydı ve mührü de bu varakta bulunmaktadır.

- Nüsha içinde yer alan 5. bölümdeki risâleler 97-249 varakları arasında yer almaktadır. Nüshanın bu kısımdaki risâlelerin tamamı Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) eserleridir.

Bu nüshadaki risâlelerin isimleri 97a varağında "Bu latif Mecmûadaki risâlelerin fihristi" (فهرست ما فی هذه المجموعة اللطيفة) başlığıyla kaydedilmiştir. (98a) varağında da Aşir Efendi'nin vakıf kaydı ve mührü ile beraber, Mekke Kadısı Ahmed ile Es'ad b. Ali'ye ait iki adet temellük kaydı bulunmaktadır.

14. Risâle, *Câmi 'ul-fezâ'il ve kâmi 'ur-rezâ'il* adlı eseridir ve 98b-165a varaklarında yer almaktadır.

15. Risâle, *Tarîkatnâme* adlı eserdir ve 166b-175a varaklarında yer almaktadır.

16. **Risâle**, *Fethü'l-bâb ve ref' u'l-hicâb* adlı eserdir ve 178b-184b varaklarında bulunmaktadır.

17. **Risâle**, *Miftâhu's-salât ve mirkâtü'n-necât* adlı eserdir ve 184b-197b varaklarında yer almaktadır.

18. **Risâle**, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserdir ve 198a-203b varaklarında bulunmaktadır.

19. **Risâle**, *Hayâtü'l-ervâh ve necâtü'l-eşbâh* adlı eserdir ve 204a-243b varaklarında yer almaktadır.

20. **Risâle**, *Keşfü'l-ginâ ' an vecchi's-semâ'* adlı eserdir ve 243b-249b varaklarında bulunmaktadır.

- Nüsha içinde yer alan 6. bölümdeki risâleler 250-287 varakları arasında yer almaktadır. Aşir Efendi'nin vakıf kaydı ve mührü 250a varlığında bulunmaktadır

21. **Risâle**, Ebû Medîn Şuayb el-Ensârî el-Endelüsî et-Tilimsânî'nin (ö. 598/1193) *Hırzül-aksâm li-cemî'i'l-ileli ve'l-askâm* adlı Arapça manzûmesi olup 250b-266b varaklarında yer almaktadır.

22. **Risâle**, Nefeszâde İbrahim'in (ö. 1060/1650) hat sanatı ve malzemelerine dair *Gülzâr-ı Savab* eserinin Kadızâde Ahmed b. Halil b. Mustafa tarafından 1181'de (1767) *Tuhfetü'l-Küttâb ve Minhatü't-Tüllâb* adıyla yapılan muhtasarıdır. Bu eser müellif nüshası olarak nüshanın 268b-279b varaklarında bulunmaktadır.

Eserin ferâğ kaydı (vr. 279b):

«تم هذا المختصر المعتمد على يد ملخصه الافقر الاحقر،
احمد بن خليل بن مصطفى المدعو بقاضى زاده، غفر لهم
بحرمة السادة وقت الامساك وسط رمضان المبارك عام احد
وثمانين ومائة وألف من هجرة من له العز والشرف عليه
الوف الصلوة والاف السلام»

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

23. **Risâle**, müellifi tespit edilmeyen *Risâle fâ âdâbi's-safer mine'l-ehâdîsi's-şerîfe* adlı eserdir ve 280b-287a varaklarında yer almaktadır. Nüsha Ömer et-Tahâvî el-Mâlikî tarafından 1 Cemâdiyü'l-âhir 1154'te (14 Ağustos 1741) istinsah edilmiştir.

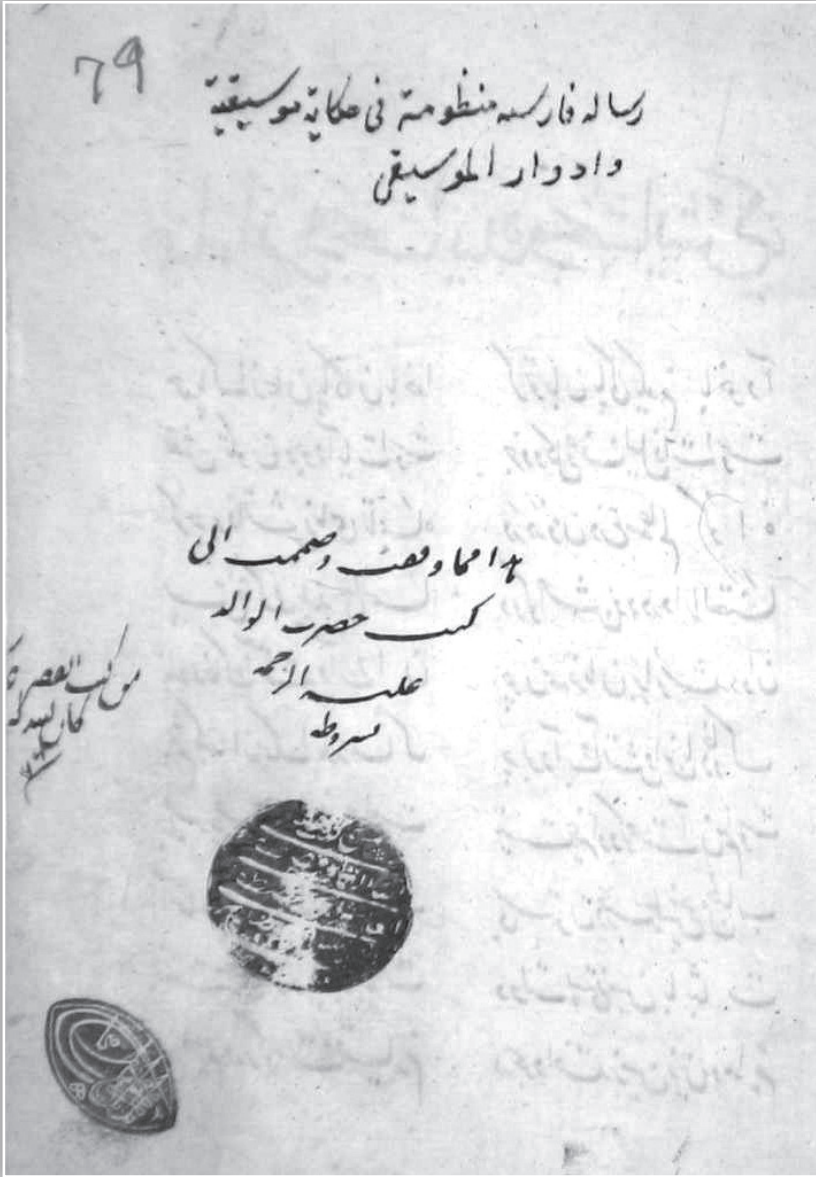
Eserin ferâğ kaydı (vr. 287a):

«كتبه بيده الفانية الفقير الداعي عمر الطحاوى المالكى حامداً
مصلياً مسلماً فى غرة جمادى الاخر سنة 1154، هكذا نقله
من نسخة الجامع المذكور فى اوائل رمضان لسنة المزبورة»

Mahmûdî-i Mevlevî

Fatih'e Sunulan Mûsikî Risâlesi

Nazm-ı Edvâr Tercümesi

Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 450, vr. 79a,
Nazm-ı Edvâr'ın zahriyesi

Nazm-ı Edvâr Tercümesi

1. Temizlerin canından temiz hamdler olsun Allah'a; sen de temiz canlıysan eğer hemen kendine gel.
2. Varlığın yaratılışının her bir nakşu O'nun âyetidir, cüz ve küll O'nun zâtına bir delildir.¹
3. Zâtı balıktan aya kadardır, âlemde olan her zerresinin içinde de buna yüz dünya kadar delil vardır.²
4. Kaza ve kader sarayında, toprağın alçaklığı ve göklerin yüceliği, O'na şahitlik eder.
5. Hava, toprak, ateş ve akan su, tümü O'nun emrinde hareket halindedir.

¹ Tekvîn, cüz ve küll terimleri tefsir, felsefe ve kelâm ilminin önemli terimlerinden ve bahislerindedir. Bkz. Yücedođru, 2011: 40/388-390; Pezeşk, 1386: 16/6061.

² Mahmudî bu beytinde, Feridüddîn Attar-i Nişâbüri'nin (ö. 618/1221) *Mantıku't-tayr*'inde geçen şu beytinden esinlemiştir: (Attar, 1995: 7)
گرچه هست از پشت ماهی تا به ماه / جمله ذرات بر ذاتش گواه
“Balıktan aya kadar.” sözünde, edebiyatta cinâs-ı nâkıs sanatı kullanılarak en dipte mânâsını ifade eden balık (ماهی = mâhî) ve en yüksekte mânâsını ifade eden ay (ماه = mâh) terkibi oluşturulmuştur. Bu bir isti'âre olarak büyüklüğü ifade etmektedir. Edebiyat va tasavvufta da birçok örneği bulunmaktadır (Mevlana, 1999: 359).

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

6. Gözünü aç ve balıktan simâka bak; nedir bu su, ateş, hava ve toprak diye.¹
7. Varlık da yokluk da O'dur, O'ndan başka hiçbir şey yoktur, varsa da O'dur.
8. Gökyüzü altın halatlı bir çadır gibi sütunu olmadan, ilim deryasında kubbe misali yayılmış.²
9. Varlık kisvesi O'ndan hayat bulur, yeryüzü de istikrar devletini O'ndan bulur.
10. Felek dâima rükû' ve kıyâmdadır, zemin de devamlı secdededir.³
11. Şeker, kamıştan çıkar; misk de göbekten, inciler yağmurdan, mücevherler de kuru topraktan.⁴
12. Bulutların altında yok mudur basiretli bir göz ki güneşi görsün?
13. Bir sarhoşluğun varsa, kendine gel, uyanık ol, git kendini yok et, her şeyi O bil.

¹ Simâk kelimesi iki ayrı yıldızı tanımlamak için kullanılır. Bunlardan biri Simâk-i A'zel, diğeri ise Simâk-i Râmih'dir. Simâk-i A'zel, semanın kuzey küresinde bulunan Sünbüle burcunun en parlak yıldızı; Simâk-i Râmih ise, semanın kuzey yarım küresinde bulunan el-Avvâ burcunun en parlak yıldızıdır (Devellioğlu, 2004: 953)

² Lokman sûresinin 10. âyetine işaretir: (خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا) "Allah, gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yarattı."

³ R'ad sûresinin 15. âyetine işaretir: (وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْأَصَالِ) "Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğer."

⁴ Mahmudî bu beytin ilk mısrasında Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Divân*'ındaki شکر از نی نطفه میکند، شکر از نی شکر از نی (ö. 749/1348) چون در ز صدف چو شکر از نی (ö. 1963: 1; Seyf-i Fargânî, 1985: 309; Ateş, 1959: 418). İkinci mısrası ise eskilerin inancına göre inciler, yağmur damlalarından oluşmaktaydı.

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

14. Sonra da bu dört ham tabiattan geç de makamın dârü's-selâm olsun.¹
15. Âşıkları gör; O'nun dergâhında, O'nun yolunda nasıl da kendilerinden geçmiş bir haldeler.
16. Bilgim, O'nun künhüne vâkıf olmaya yetmez. Ben kimim ki! O'nun künhüne vâkıf olmak bilginlerin bilgisi dışındadır.
17. Benim gözümü de aklımı da O yaratmıştır; aklım, gözüm O'nun azametini nasıl bilip görebilir ki!
18. Ezeline hiçbir başlangıç yoktur, O'nun ebedine de hiçbir son.
19. Gerçi O'nu idrak etmek için kırk kırk yardılar, ama sonunda yüceliği karşısında susup kaldılar.²
20. Ey canların canının içindeki, can sensin! Ben ne diyebilirim!? Zahir ve batın sensin.
21. Ey zatını vafsetmekten aklın aciz kaldığı, zahirde ve batında olanların hepsi senin varlığına delildir.³
22. Ey Rabbim, çaresiz ve aciz kalmışım, yerlere sürüklenmiş ve kimsesiz kalmışım.
23. İnsana akıl ve gönül bağışlayan Sen'sin, tüm âlemlerin sahibi de Sen'sin.
24. Ben konuşuyorsam da Sen'sin konuşan; ben arıyorsam da Sen'sin asıl arayan.

¹ Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin üçüncü Defter'inde geçen şu beyitlerden ilham alınmıştır: (Mevlânâ, 1999: 496)

از جمادی مُردم و نامی شدم / وز نما مُردم به حیوان بَر زدم

² İran irfanı ve tasavvufun büyük simalarından olan Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr Miheni'nin (VI./XII. yüzyıl) şu rubaisine atıftır: (Nefisi, 1971: 23)

دل گر چه درین بادیه بسیار شتافت / یک موی ندانست و بسی موی شکافت

گر چه ز دلم هزار خورشید بتافت / آخر به کمال ذره‌ای راه نیافت

³ Mahmûdî, Attar-i Nişâbü'rî'nin (ö. 618/1221) *Mantıku't-Tayr*'inde geçen şu beytinden ilham almıştır: (Attar, 1995: 9)

ای خرد سرگشته درگاه تو / عقل را سر رشته گم در راه تو

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

25. Ben nasıl konuşayım, gönül ehli olmadığım için; gönül ehli olsaydım da utanırdım ben.
26. Bu sözü iyice kavradım, bir azizden¹ hatıra olarak aldım ben.
27. Özrümü hiç kimse kabul etmese bile, günahımın özrüne Sen'in affın yeter.²

Resûl'un (s.a) Na'tında

28. Âlemin övülmüşü, Âdemoğullarının Efendî'sidir O.
29. Her iki âlemin güneşidir Mustafa, sâlihlerin kıblesi ve seçkinlerin tâcıdır.
30. Dinin hâdisi, kâinatın muktedasıdır, tüm fiilleri mucizeler niteliğindedir,
31. İki cihanın Efendisi, peygamberlerin sultanı, İslâm'ın seçkini, [Allah'a giden] yolların rehberi.
32. Âlemlerin Yaratacısı onu övmüşken; O'nu övmek, nasıl bu zavallının haddi olabilir?³
33. Ey Allah'ın Resülü halimi gör, kereminle ıslah et sözlerimi!
34. Kimsesizlere her an sayısız lütufları olan, benim de bu âlemde senden başka kimsem yok.

¹ Mahmûdî'nin kast ettiği bu aziz, Ferîdüddin Attar-ı Nîsâbü'rî'dir (ö. 618/1221).

² Bu beyit Feridüddin Attar'n *Müsibetnâme* adlı manzumesinden alınmıştır. (Attar, 2016: 131)

³ Ahzab suresi, 21 ve 56. ayetlerine işaretir:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ آءِخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

“Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

35. Bir nazar et sana gönül vermiş Mahmûdî'ye, bu garip düşmüş canına derman ol!
36. Senin dostlarına kim tevazu göstermezse, eflâkî erenlerden değil, cehennemîlerden olur.
37. Birincisi Ebu Bekir, ikincisi Ömer'dir, üçüncüsü Osman ve dördüncüsü de Haydar.
38. Biri sıdkı ile sana sırdaş oldu, diğeri adaleti ile sana yoldaş.
39. Biri hilm ve hayâ deryasıdır, diğeri de Ulu'l-ilm ve cömertlik şâhı.
40. Ey din ehli, benim dualarım her daim "Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun"dur.

Bu Muhtasarın Sebeb-i Telifi

41. Bir gece mânâ sırları açıklandı ve gaybdan şöyle seslenildi bana:
42. "Ey gönlü kırık, daha ne kadar ayrılıkta kalacaksın, şevk ile söyle içinde her ne varsa.
43. Ey gafletten dolayı yoldaşından ayrı kalan, âlemde sana benim gibi bir müşfik yoktur.
44. Gonca gibi ağzını aç birkaç gün, süsen gibi gönül dilini kapatma.
45. Sözden ne varsa kaydet, güzel inci gibi yerinde sarf et."
46. Dedim: "Bu zamanda söyleyeceğim bu sözlerin yeri neresidir?" Dedi: "Cihân sultanlarının sultanıdır.
47. O lütuf kaynağının, sadakat ve dürüstlük madeninin adı **Sultan Muhammed b. Murad'dır.**"
48. İşte onu vasf etmek için dilimi açtım, yüz dilim varsa da dilsiz gibi düştüm.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKÎ RİSÂLESİ

49. Bu hazineye güzel bir kapı açtım, gönül incileri ile yeni bir imâret inşa ettim.
50. Gönlümdede O'nun övgüsünden hoş bir binâ yaptım, bana şöyle buyursun diye: "Ey bana doğru gelen,
51. Yükselip felekler ile başbaşa olmak istiyorsan eğer, devletimin duasından bir an bile gafil olma!"
52. Gerçi O'nun övgüsü ile teselli buldum, ama dergâhını görünce galeyana geldim.
53. O andan itibaren kapıldım şöyle bir düşünceye: Benim bu şiirlerim ne kadar hoş olacak!
54. Gerçi birkaç parlak şiir söylemiştim, kasidelerde mânâ incilerini işlemiştim.
55. Ama yine de yeni ve taze bir tarz ve üslup aramaya başladım, sonunda şöyle bir düşünce geldi aklıma:
56. *Edvâr*'ı ilginç bir şekilde nazmedeyim ki cihanda şaşırıcı olsun.
57. Zira cihan sultanlarının sultanı, insanları ve cinleri Yaratan'ın gölgesi,
58. Erdemlerin ve yetkinliklerin mazharı, mânâ denizinde parlayan bir şimşek gibidir.
59. Ben o denizde şu an bir dalgıç gibiyim, ta ki kıymeti biçilmeyen incileri çıkartayım.
60. O'nun bir nazarı ve bakışı canıma kâfidir, o anda ise tüm kimsesizliğim bertaraf olur.
61. O sultanın dergâhının vasfını duyunca, sevinçle koşup eşliğine gittim.
62. Secdeler ederek ülkeleri fetheden şahın adına ruhu canlandıran birkaç beyit söyledim:

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

63. Cihan padişahlığında nusret sahibi oldu, hem bahtı genç
hem de genç devletli oldu.
64. Baht ve saâdet atına binen, sultanlıkta tâc bağışlayan tâçlı,
65. Mânâ ikliminde başı yücelen, bahtiyarlık mülkünde özgür,
66. O'nun işi dâima cihâd ve gazâdır; ahlâkı ve huyu, Mustafâ'nın
ilmi ve şeriatı gibidir.
67. Üstât yeni ayı süsledi, atının ayak basıp nalının izi düşecek diye,¹
68. Utârit (Merkür) O'nun divanının münşisidir, altın halatlı
çadır O'nun eyvanıdır,
69. Güneş altın sofrasını yere sermiştir, ta ki dergâhının köşesinde otursun,
70. Müşterî (Jüpiter) bu yüzden saâdet yaydı ki onun uğurlu talihinden kendini gösterdi.
71. Merih (Mars) keskin kılıcı elinde tutar, çünkü onun silah-darı olarak seçildi.
72. O'nun baht sarayının eyvanı yüceldi, davulcusu da Keyvân (Satürn) oldu,
73. Bu yedi gezegen ise seyirde, ruhu'l-kuds ise deverânda,
74. Daimâ baht ve saâdet O'na yâr olsun, elini tutan, Hâlik-ı Cebbâr olsun,
75. Benden çok olandan birazını istiyorsan eğer, işte O şahın vasfının yüzde birini dinle:

¹ Yeni ay, hilal demektir. Şekil açısından atın nalına benzetildiğinden edebiyatta övülen şahsın atının ayak izine teşbih edilmiştir. Mahmûdî'nin ünlü şair Hafız-ı Şirâzî'nin etkisinde olduğu bu beytinden anlaşılır. (Hafız-ı Şirâzî, 1996: 20). Enderûnî Vasıf Osman Bey de *Divân*'ında Sultan Selim'e yazdığı mehdiye kasidesinde aynı mazmunla bu edebî sanatı kullanmıştır. (Vasıf, 1841: 225).

Gazâ ve Cihâd Sultanı Sultan Muhammed b. Murâd Hân'ın Medhi Konusunda

76. O varlık sidresi şahininin uğurlu adımlarından, Yunan iklimi cennet gibi olmuştur.¹
77. Karaman fâtihinin dergâhının toprağının hoş kokulu miskinden cihan hoş kokularla dolmuştur.
78. Cihan sultanlarının cihangirinin yadigârı oldu, cihan fâtihi ve bahtı genç olan,
79. Felek ihtişamlı, güneş görüşlü, ay talihli, yıldız ordulu, Utârit (Merkür) nurlu ve mânâ bilen,
80. 'Arş gibi yücelik, felek tahtlı, güneş kadar heybetli, kaza haşmetli ve zaman misali güçlü,
81. Savaş meydanında karşıdaki düşman, kükreyen aslanın yanındaki tilki gibi oldu.
82. Felek, senin hükmünle kalkanları birbirine dikmekte; keyvân yıldızı, senin emrinle ok atmakta.
83. Şanı, makamı, ihtişamı ve eyvanı yücedir; Keyvân (Satürn) ise bekçisi, davulcu kölesidir.
84. Sâd-i ekber, mesût talih arzusuyla, mümkün olursa onun köleliğini yapmayı diler.
85. Senin silahdârın Merih (Mars), keskin hançeriyle düşmanlarından intikamını alır.
86. Yıldızların sultanı sabahleyin altın sofrasını açar ki cihanı senin ayaklarının tozuna taht eylesin.
87. Ey padişah! Gökyüzü ve Zühre (Venüs), can ü gönülden senin çalgıcın olduğundan sevinçle semâ' eder.

¹ Sidir, sözlükte "Arabistan kirazı denilen hoş gölgeli nebk ağacı" anlamındadır. Kur'ân'da (en-Necm, 14, 16; Sebe', 16; el-Vâkıa, 28) ise Hz. Peygamber'in, Mî'rac gecesi yanında ilâhî sirlara mazhar olduğu ağaç ve Hz. Cebrail'in yükselebileceği en son noktadır (Uludağ, 2009: 37/151-152).

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

88. İkinci feleğin Utârid'i ikbâl mektubuyla, senin divanında münşî gibidir.¹
89. Birinci felekte ay hilâli görüldüğünde sanki evrende atının nalı görünmüştür.
90. Gönلüm sorgulamaya başladı, felek de deverâna. Zaman hızla sabaha doğru akmakta, benim de dilim açılmakta.
91. Neden birisi sabittir, diğeri ise deverânda, neden birisi ayandır diğeri ise gizli?
92. Sabaha kadar bu derin tefekküre daldım ta ki can kulağıma gaybdan bir ses geldi:
93. Feleğin seyir ve deverân halinde olan bunca yıldızlarının hâsılı nedir, eşyanın fitratından ve erkânın başlangıcından amaç nedir?
94. Zamanın yegâne sultanının yaratılışından murat nedir? Hâkânlık nişânıyla **Muhammed Hân**'ın kutlu varlığından amaç nedir?
95. Ahmedî milletin hâmisi, Allah mülkünün emini, sultanların göz nuru ve **Gâzî Sultan**'ın evlâdı,
96. Ezelden ebede kadar mülk dizgini **Osman** sülalesinin elinde olsun!
97. Savaş gününde Haydar-ı Saftar O'dur ki hamlesi Umman'ı sarstı.²
98. O'nun en hakîr kulları, Keykubât ile Kubâd'ın yüz mislidir. O'nun en küçük hizmetçisi Rüstem-i Destân'dır.³

¹ İran edebiyatında, Utârit gezegeni ikinci feleğin münşisi olarak temsil edilmiştir. Türk edebiyatında da aynı mânâda kullanılmıştır. (Yahya Nazim, 1841: 304)

² Hz. Ali (ö. 40/661) komutasında Yemen'e yapılan sefer (10/632) sonucunda bu ülkenin Müslümanlığı kabul etmesine işarettir (Tabarî, 1967: 3/132).

³ Keykubât, Kubâd ve Rüstem-i Destân, İran tarihinin büyük simalarındandır.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

99. Şerefli zâtının sıfatları övülmüş, güzel ahlâkıyla halka ihsânlar etmiş,
100. Senin kapın, muhtâçların kiblesidir; Ka'be'nin âlem halkının secde ettikleri mekân olması gibi.
101. Bu zafer bostanında, feleğin nesr-i tâiri serilen sofranın artıkları için deverân ediyor,¹
102. Senin saltanat devrinde âşıkların hatırından ve sevgililerin zülüflerinden başka hiç kimsede kıvranmak yok.
103. Kapından uzak olan herkes inler, uzak değilse de defler bizden figan eyler.
104. Kim can penceresini senin kapına açarsa, gökyüzü de mutluluk kapısını ona açar.
105. Gönlün yalnızlık sarayında çok gezip dolaştı; ancak akıl güneşi, senin hazretine, benim gibi can ü gönülden dua edenden başka kimse görmedi.
106. Sen bizim zâhirimizi görme, bätınımıza bak; çünkü yaratılmışların gözünde küçük ve değersizdir bu insan!
107. Ey **Mahmûdî!** Şiirde herkesi giçtiğini iddiâ etme, çünkü bu gülistânda nâz edip cilvelenen nice şiirler, nice kasideler var.
108. Virdin ve zikrin sürekli sultanın övgüsü ve duası olsun, çünkü cihanın cümle mülkünü emniyet ve emana kavuşturdu.

Keykubâd İran'ın Pişdâdilerden sonra yönetime gelen Keyâniler sülalesinin ilk hükümdârıdır. Key lakabını ilk kez kullanmış ve adaletiyle nam salmıştır. Yüzyıla yakın hükümdarlık yapmıştır. I. Kubâd (473-531), I. Firûz'un oğlu olup 488-531 yılları arasında Sâsânî İmparatorluğu'nun hükümdârıdır. Rüstem de İran mitolojisi'nin efsanevî kahramanıdır.

¹ Nesr-i tâir veya nesrüt-tâir, Batı yönünde görülen parlak bir yıldızdır. Kartal burcunun T şeklindeki yapısında iki hattın birleşme yerinde bulunan bu burcun en parlak yıldızıdır (Devellioğlu, 2004: 824).

109. Her sözüüm yılan misali düşmanının gözünü çıkarır; tıpkı silahşorların kılıcı gibi dilim zümrüt olmuş, yılanın gözlerini kör eder.¹
110. Nusret tûtîsinin² dili seni övüp durmakta, devlet goncasının ağzı senin talihinle gülümsemekte.
111. Her zaman senin tabiatın ve fitratın cömert ve kerimdir, sürekli senin görüşün ve hünerperverlik hükmün geçerlidir.
112. Senin ömrün, âlemin muhasibinin parmak hesabıyla hesap edemeyeceği kadar uzun olsun.³

Hikâye'ye dönüş

113. Söz buraya kadar gelse de yüzde biri bile söylenmedi, söylenmesi gerekenlerin.
114. Bir kuş denizden gagasıyla ne kadar su alabilirse ben de kuş dili ile ancak o kadar O'nu vafedebildim (Tayyi'l-lisân).⁴
115. Akıl dedi: Ey benim sırdaşım, bari başka bir yol ile yoldaşım ol!
116. O Dârâ ve İskender sıfatlı padişah, O Süleyman marifetli efendi,

¹ Eskilerin inancına göre yılanın zümrüde bakması kör olmasına sebep olmuştur. Ebu Reyhan-ı Birûnî (ö. 440/1048) bu konuya değinmiş, denemek amacıyla sekiz-dokuz ay bir yılanı kafeste tuttuğunu, kafesi zümrütler ile döşediğini, zümrütten bir gerdanlık yapıp yılanın boynuna taktığını ve yılanın asla kör olmadığını kaydetmiştir (İstî'lâmî, 1993: 348; Mînevî, 1973: 23; Birûnî, 1939: 62).

² Tuti, papağan demektir, edebiyat ve tasavvufta birçok anlam ifade eder. Bunlardan birisi de insan ruhunu temsil eder (Zerrinkub, 2003: 164-165; Attar, 2005: 477, 490; Hâce Eyyüp, 1998: 135).

³ Eserde parmak hareketinden, parmak hesabına (dactylonomy) işaretir.

⁴ Tayyi'l-lisân, tasavvuf literatüründe kerametlerden olarak olağanüstü bir şekilde okumak mânâsındadır. İmam Nevevî (ö. 676/1277) de bu hususa Seyyid b. el-Kâtib es-Sûfî'yi (ö.340/951) örnek vererek bir günde öğlen ve akşam olmak üzere dörder defa Kur'an'ı hatmettiğini yazmıştır.

117. O Yusuf yüzlü Mısır sultanına ayna götürmek daha hoştur.¹
118. Dünyanın bütün hediyelerini götürsen de sönük kalır
O'nun güzel yüzünün yanında; bunu iyi bil!
119. Menzilleri kat eden rakip, Yusuf'un huzuruna Mısır aynasını götürdü.²
120. Sen de ey çare arayan akıllı, mânâ yoluyla gönül aynasından söz et!
121. Çünkü fakirin hediyesi hakir olsa da, zengin yanında makbul olur.
122. Öyleyse şimdi her şeyi ayna gibi gösteren şiiirini yaz da gönlü ayna misali saf ve temiz olsun!

Karaların Sultanı ve Denizlerin Hakanı Sultan Muhammed'in -Allah Mülkünü daimi kılsın- Medhi

123. Senin güneşinin ışıltılarını görmeyince, münevver ay asla aydınlanmaz.
124. Senin güzellik meydanında Haydar'ın yoksul âşıkları gibi dilencilik yapar [ay].³

¹ Ayna ve ayna götürmek, tasavvufta birçok mânâda kullanılmıştır. Bu mânâlardan birisi de Allah'ın tecelligâhı olarak kullanılmıştır. Ayna karşısındaki gösterdiği gibi Mahmûdi de aynayı Fatih Sultan Mehmed'e götürmekle Fatih'e kendisini aynada göstermek, dolayısıyla Fatih'i, Allah'ın tecelli mazharı olarak söylemek istemiştir. Aynanın tasavvufi kavramları için bk. Âmirî, 2015: 143-174.

² Hz. Yusuf'un cemalinden dolayı en güzel hediye ancak kendi cemali olacaktır, nitekim Hz. Cebrail, Allah'ın emri ile Yusuf'u o karanlıktan kurtarıp kuyudan çıkarttığında Yusuf aynaya bakınca "Yaratan, beni ne kadar güzel yaratmış!" diye seslenmiştir (Cami, 1999: 100; Türkdoğan, 2010: 3/15 ve 66; Türkdoğan, 2011: 24-28).

³ Haydar -dördüncü halife/birinci imam- Hz. Ali'nin lakabıdır. "Haydar'ın yoksul âşıkları" ifadesinden murat ise tarikat ve tasavvuf ehli olan derişlerdir. İbni'l-Hadid'in (ö. 656/1258) Hz. Ali'nin *Nebcü'l-Belâga'sına*

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

125. Ayna, kendisinde senin zülfünü görünce Ene'l-Hak diyerek kendisini dara astırır.¹
126. Senin beninin gözbebeği gibi, ayna da inceliğinden tah-tını su üzerine yaptı.
127. Kalem senin cemâlini gözümün önüne getirince, ayna da görüntü yerine **Jeng**² getirdi.
128. Senin cemâlin nereye yansır, oranın tozundan her ül-keye ayna yaparlar.
129. O'nun cemâlinde öğrendi bizim canımız Fatihâ'yı; pa-pağan misali aynada kendisini gördüğünde.
130. Ay ve güneş gibi, âlem halkının nazargâhı oldu, aynada güneşin kendisini gördüğü gibi.
131. La'l dudağından yüreğim kanadı, sebebi nedir [biliyor musun]? Aynayı göster de ayna her şeyi açıklasın sana.
132. Siyah hattından gönlüm Hızır suyunu bulunca, İskender'in aynası gibi sâf ve temiz oldu.³
133. O ateşli cemâlin varlığını yakıp kül etti, belki bu külden dolayı ayna temizlenir.⁴

yazdığı şerhinde Cüneyd-i Bağdadi, Bayezid-i Bistami, Maruf-i Kerehî gibi tasavvufun büyük simalarının silsileleri Hz. Ali'ye dayanmaktadır (İbni'l-Hadid, ts: 1/19).

- ¹ Mansur-ı Hallâc'a (ö. 309/922) işaret edilmektedir.
- ² Ünlü İranlı ressam Mânî'nin (ö. 276) resimlerle dolu kitabının ismidir.
- ³ "Âyine-i âlemnümâ" veya "âyine-i gîtnümâ" adlarıyla da meşhur olan Ayine-i İskenderî, Câm-i Cem gibi geleceği gösteren bir aynadır. Bu efsanenin bir rivayetine göre İskender'in (ö. M. Ö. 323) Mısır'ı fethet-tikten sonra İskenderiye şehrini kurduğu sırada bir fener yaptırdığı ve İskenderiye'ye gelmekte olan gemilerin daha bir aylık yolda iken bu ay-nadan görüldüğü söylenir (Meş'ûdî, 1986: 47; Musevi, 2003: 1-18; Ana Britannica, 1986-90: 12/17).
- ⁴ Eskiden aynalar metal cinsinden yapılırdı. Zamanla oksitlenmesinden dolayı en narin toz olan kül ile tekrardan cilâlanırlardı. Bu mânâya dair edebiyatta pek çok örnek bulunmaktadır (Azimâbâdî, 2012: 1/207).

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

134. Ayna altın almadan kimsenin yüzünü gösterir mi, cemâlini görmek için de ben sarı yüzümü getirdim.
135. Bu gönül ateşli ah çekerse şaşırma, demirci de nefesi ile aynayı kızartır.
136. Bize kıyâmet alâmetlerini (Eşrâtü's-sâa) gösteren ayna kâmetinden mahşer olmuş.¹
137. Peri O'nun cemâliyle karşılaşıncı gülerek kendi sinesi ile aynanın cevherini kopardı.²
138. Ayrılık taşıyla sinemin camını kırınca, bu vuslat ve visâlden dolayı ayna sinesiz kaldı.
139. Senin güzelliğin ve huyun eşsizdir, benim de gel aynaya bak diye çağırıyor.
140. Senin güzellik bostanında kanadı kırılmış karga, tavus kuşu gibi aynada cilveniyor.
141. O sevgilinin cemalinden haber vermek, aynanın meramıdır ey gönül.
142. Güneş, O sultanın mesut burcundan tekrar feleğe yükseldi,
143. Sultan **Muhammed**'in cemâlini görünce benim şiirimi yıldızlardan daha yükseğe götürdü.
144. Cömertlik dibacesi ve ihsan kapısı, kerem mektubunun başlığı ve her aynanın sefası oldu.

¹ Eşrâtü's-sâa, Kur'ân ve hadis istılahlarından olarak (Muhammed Süresi, 18) kıyâmet alâmetleri mânâsındadır (İbn Kesir, 1979: 2/422; Seffârîni, 1986: 106).

² Ayna cevheri, edebiyatta iki mânâda kullanılmıştır. Birisi aynaya cilâ ve rince ayna üzerinde ince çizikler (hatlar) ve bu ince çiziklerden de sevgilinin cemalindeki hatlar istiare edilir. Diğer mânâsı da metalden yapılan aynanın cilâsının okside karşı korunması için üzerine sürülen maddedir. Bu madde olmazsa ayna paslanır ve aynalığını kaybeder (Bidil, 2009: 513; Şefî'i Kedkeni, 1997: 324).

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

145. Sultanın şefkatinden nasibini isteyen, ay gibi sinesini O'nun dışındaki her şeyden temizlemelidir.
146. Ey batı sultanı, senin yüzünü görmek için, [güneş] doğudan doğarak sürekli geceyi gündüz yapar.
147. Sadıklara ihsan eder ve haset edenlere kahr edensin, “Herkes aynada kendi yüzünü görür.”¹
148. Aynayı nasıl sultana nispet edebilirsin! Sultan ah ile temizlenir, ayna ise ah ile ışığını kaybeder.²
149. Şu anda Mısır sultanlığının Yusuf’u O’dur, O’nun huzurunda kaside rediflemeyi bırak.
150. O’na cemâlerinden daha iyi bir hediye yoktur, O’nun yanında ayna her şeyden daha iyidir.
151. Demir O’nun cemâlinin kemalini ne bilecek! O’nun güzelliğini ayna yansıtabilir ancak.
152. Gizli hazinenin, yarattıkları tarafından bilinmesini istediğinde, kendisine mazhar olsun diye gönül aynasını yarattı.³
153. Ey ganî! Fakirden gönül aynasını iste, çünkü senin zenginliğin karşısında benim fakirliğimden daha hoş bir ayna yoktur.
154. Kaf dağına ve Çin’e kadar senin ihsan şahinin uçtuğuna göre, Anka gibi fakirlik de kanat açıp uçar.
155. Ey Sultan! Senin nurun bostana düşerse, bahçedeki her bir dal, servi gibi olup yükselir.

¹ Bir atasözü olarak “Herkes suda kendi tasvirini görür.” şeklinde de nakledilmiştir.

² Aynaya ah çekilirse, nefesteki nemden dolayı keder olup şeffaflığını kaybeder.

³ Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtu en urafe fe halaktül halka li urafe: “Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinatı) yarattım” hadisine işarettir (Aydın, 2022: 25/258-259).

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

156. Cihanın nakşı senin levhanda korunmuştur, tıpkı aynada akl-ı evvelin olduğu gibi.
157. Güneşin sabah vakti kesesinden saçtığı gibi, Rum sultanı da halkına ve ordusuna bağışlar.
158. Gerçi yüzü serttir ama senin ışığından, buzun güneşin ışığından erimesi gibi, nemlenir ayna.
159. Benâtü naş,¹ sultanlık cemâlini âdetâ yedi yıldızıyla süsledi.
160. Duvar, tavan, halı ve camlar kendilerini Züleyha mülküne arz etmek için süslediler.
161. İklimlerin gelinlerine damat oldun, hayâlarından keçe çadırın içine girdiler.²
162. Bu kasidenin her bir beyti, yeni gelin gibidir. Sevgililerin başlarındaki ayna gibidir.
163. **Mahmûdî**, sana yazdığı şiirleriyle dünya güzellerinin huzurunda parlayıp süslenmiş,
164. Senin methine dair kasidenin matlâını duyunca, bir vараğında iki yüz defter açtı ayna.
165. Rüzgâr tarak olup sevgililerin saçlarını okşar, âşıklar da tebessümler yollarlar.
166. Kapısı, şeref güneşinin sığınağı olduğu müddetçe, gönül nuruyla cihanı aydınlatsın.
167. Ay güneşin etrafında dolaştığı müddetçe, tüm günleri mutlulukla birlikte bayram gibi uğurlu olsun.

¹ Kaynaklarda farklı olarak tanıtılmakla birlikte kuzey yarım kürede Büyükkayı (Dübbü'l-ekber) ile ona ters istikamette ve daha sönük olan Küçükayı (Dübbü'l-asgar) takımyıldızları içinde yer alan yedişer yıldızdan meydana gelmiş küme için kullanılmaktadır (Kurnaz, 1992: 5/430-431; İhvan Zencani, Halil, ( ), 1/1799).

² Çadır giymek veya çadır altına girmek, deyim olarak namus niteliğinde olarak korunma ve muhafaza altına girmek mânâsındadır.

Hikâyenin Başlangıcı

168. Ey cihanın söz bileni, canın ta'vizini benden istersen
eğer, dinle:
169. Çünkü benim sözlerim gerçeklerin beyanıdır, ecdadımın
nefesinden izler taşır.
170. Yalan ve hile olan sözler boştur, beyhudedir; nursuz olan
yalan söyler.
171. Güzelin güzelliğine âşık olan, hoş sesi ile bir an bile ol-
sun O'nu vasfetmekten geri kalmadı.
172. Şeyh Sâdî, *Gülistân* kitabında bunu açıklayıp beyân et-
miştir.¹
173. Ne kadar hoştur sarhoş âşıkların kulağına yumuşak hü-
zünlü sesler!
174. Güzel yüzden daha güzeldir güzel ses, zira biri nefsin haz-
zıdır, diğeri ise ruhun kuvveti.
175. Dinle ey aşk şehrinin süsleyen: Feryat ve figanıyla aşkın
rüsvasıdır âşık.
176. Ayrılık acısını “Ateş içinde ateştir, ateş.” dese de,
177. Bir destan olarak anlatmak ister dostlara kendi halini.
178. Lakin dünya yüzünden gönlü kırıktır ve dili suskun.
179. Dildaşından ayrılan herkes, yüz nevası olsa da yine dilsizdir,²
180. Bundan önce, dünya mülküne ve yakîn ilmine sahip bir
pir vardı.
181. Meşrebi Hak yolunda olup gönlü âlem nakışlarından
arınmış sade biri idi.

¹ Sâdî-i Şîrâzî, *Gülistân*'ın üçüncü kısmı olan “Kanâat fazileti” başlığında bu konuya değinmiştir (Sâdî-i Şîrâzî 1994: 121).

² Bu beyit, Mesnevî'nin birinci defterinin 28. beyitidir (Mevlana, 1999: 2)

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

182. İsmi Safiyüddîn Abdülmümin idi, din ve ledün ilminde âlim idi.
183. Yıllarca riyazette meşakkatler çekti, sonunda Hakk'ın fazlıyla rahmete erişti.
184. Hak yolunun menzilgâhı olduğu için, feleklerin deveranına vakıf oldu.
185. Her bir felekten bir feryat, bir figan duydu ve sesi ile onlara eşlik etti.
186. O gayretli pir, bunları işitince, o neva ve sesleri hıfzetti.
187. Ulvî âlemden suflî âleme gelince, dört unsur üzere dört şube yaptı.
188. Hoş üsluplu olan makamları da on iki burca atfetti.
189. Yüz hüznü olan yedi âvâzeyi de yedi gezegen ile eşleştirdi.
190. Bunlardan sonra, gece gündüzün yirmi dört saatine göre yirmi dört terkip meydana geldi.
191. Bu latif ilim meşhur olunca, en değersizinden en değerlisine herkes ona rağbet etti.
192. O Hakk adamı bu ilmi herkese öğretti ve talebelerini herkesten öne çıkarttı.
193. Kinci ve kıskanç kimseler bu olayı sultana şu sözleriyle arz ettiler:
194. “O namlı aziz pir, kendisinden geçmişlik halindeyken bu ilmi aşikâr etti.
195. Onun bu yaptığı iş nefs-i emmârenin işidir, bu iş de ateşle sonuçlanır.”
196. Nur ve ateş ehli onun takipçisi oldular, hasetlerinden sultanın gönlünü bulandırdılar.
197. Sultan, onu çağırdı, Abdülmünîn de şöyle dedi: “Ey âlemde eşi benzeri bulunmayan sultan,

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

198. Ey seçkin sultan, cihandarlıkta, âlemde senin gibisi yoktur.
199. Bu ilmi dinle, eğer batıl olsaydı, hakikaten bizim halimiz de sıkıntılı olurdu.
200. Bizde olan bu ilim, ledünnî ilimdir, inceleyen aklımızı dene istersen.
201. Buyur bir deve getirsinler ve başına da bir deveci koysunlar.
202. Kırk gün deveye su vermesinler, öyle ki tatlı su ile acı suyu birbirinden ayıramasın.
203. Ondan sonra devlet erkânının hazır olmalarını emret, deve ile deveci de gelsinler.
204. Biz ve onlar suyun önünde duralım da susamış olanın suyu seraptan ayırıp ayıramayacağını görelim.
205. Ardından Allah'ın kudretini görmek istersen, bu vakıf olan kulunu dene.”
206. Abdülmümin'in dediği gibi yaptılar, deve suyu görür görmez,
207. Ayakları zincirle bağlı olmasına rağmen, zincirleri koparıp suya doğru koştu.
208. O esnada o aşk ehli terennüme başladı, âşık isen aşk derdini dinle.
209. Deve o âvâzı duyunca, sakin olup onunla eşlik etti.
210. O büyük şeyhin yanında oturup can kulağıyla dinlemeye başladı.
211. Şeyh, terennümünü kestiğinde deve derhal kalkıp aslan gibi suya doğru koştu.
212. Yeniden [Abdülmümin terennüme] başladı, sanki devenin boynuna kement atmış gibi,
213. Canı mûsikîden hayat suyu bulup Fırat suyundan vazgeçip sakinleşti.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

214. Pervanenin mumun etrafında toplanması gibi meclisteki halk da onun etrafında toplandı.
215. Kusurlarını itiraf ederek yaptıklarından dolayı özür dilediler.
216. O sırlar ehli, bu ilimde muhtaç kalmasınlar diye tümüne bu ilmi öğretti.
217. Bu zamana kadar da bu usuller bu şekilde meşhur oldu, bunu da ancak vasıl olanlar bilecekler.

Kitâb-ı Edvâr

218. Şu On İki Makam'ı öğrenmeye çalış, eğer bu ilmi talep ediyorsan.
219. Kemale erenler nezdinde Râst, Irâk ve Isfahân'dır,
220. Ey sırlar deryâsı! Hem de Hüseyinî, Büzürg, Hicâzî ile Küçek ve Zengûle'dir,
221. Bil ki, hem de Nevâ ve Uşşâk'tır, bunlardan sonra da Rehâvî ile Bûselik.
222. O sadr-i cihân Abdülmümin, yedi Âvâze'yi, yedi sema-dan buldu.
223. Bunları benden öğrenmek istersen eğer, bil ki âvâzelerin ilki Gevâşt'tır,
224. Sonra da ey bu fennin ehli, Selmek, Nevrûz, Şehnâz, Hısâr, Mâye ve Gerdâniye gelir.
225. Yekgâh ve Dügâh ile Segâh ve Çârgâh da şu'belerden ol-dular.
226. Sebz Ender Sebz terkibi, Çârgâh, Büzürg, Hicâz ve Mâye ile
227. Rehâvî, Nehüft ve Uzzâl'dan hâsil olur, söyleyen de bu-rada suskun olur.
228. Bestenigar'ı bilen her kimse Çârgâh, Zengûle ve Segâh'tan olduğunu bilecek,

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

229. Neyriz, Hicâz'dan başlar ve Râst evinde duraklar,
230. Pençgâh, İsfahân'dan başlar ve Râst evinde duraklar,
231. İsfahân Beste, İsfahân'dan başlar ve Segâh'ta duraklar,
232. Dilkeş Havrân, Hüseyinî'den başlar ve tekrar Hüseyinî'de tamamlanıp duraklar.
233. Hücestî'yi bilmek istersen eğer, Çârgâh ve Uşşâkı 'Acem'de göster.
234. Gönül yakıcı Sünbüle'yi dilersen eğer, Nevrûz'da Nevâ'dan başla,
235. Bâd-i Sabâ'da Dügâh'tan başla ve kuşkusuz Râst'ta karar et denilmiş.
236. 'Aşirân ise, Hüseyinî'den başlayıp Râst ile hemdem olur,
237. Râhetü'l-ervâh da evi Irâk olan Hicâz'dan başlayandır.
238. Gönlüne münis olan Nigârî için, Rehâvî'de Acem'den başla,
239. Maruf olan Uzzâl-ı 'Acem, bu zamanda Muhâlifek'te karar eder.
240. Segâh'ı Neyriz'den başladığımda Segâh ile Uzzâl üzerinden geçtim.
241. Muhâlif adı verilen Hicâzî de Karçâğar'da karar eden Hicâzî'dir.
242. Ey büyük insan, 'Aşirân; Nevâ, Hüseyinî ile Karçâğar,
243. Sonu da Râst'tır, ey aziz; bunları ayırt eden akıllıdır.
244. Irâk ve Mâye bilindiği gibi, Segâh ve Mâye'de anlaşıldı,
245. Ey aziz, bizim Edvâr'ımızda Râst Mâye, Irâk ve Segâh gibidir.
246. Zâvülî odur ki Segâh'tan başlana ve Dügâh'ta karar ede.
247. Mubarka da kesin Çârgâh'tır ki kararı Segâh üzerindedir.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

248. Zemzem de Nevrûz'dan başlayan ve [kararı] Rehâvî'de seçilendir.
249. Ey sultan, Nevrûz-i Rûmî, sonu Dügâh olan Pençgâh'tır.
250. Nevrûz-i 'Acem meşhurdur. Rekb de bu satırlarda olduğu gibidir:
251. Ey aziz! Küçük yüzünden Çârgâh'tan başlana ve Dügâh'ta karar edile.
252. Rekb-i Nevrûz odur ki Küçük'in içinden başlana ve Dügâh'tan çıka.
253. Zirefkend odur ki Büzürg yolundan Segâh göster ve kararını da Mâye de iste.
254. Nişâbüreki, Çârgâh'tan başlat ve sonra Hüseyinî ile Mâye'yi birbirine munis et.
255. Sâzgarâ, Segâh yolundan Râst göstere ve Mâye'de kara ede.
256. O Rûmî olan Nihâvend, Hicâz ve Isfahân ve Küçük'ten oldu.
257. 'Acem de şüphesiz zîr perdesi Dügâh olan Irâk'tır,
258. Gerdâniye; kararı Çârgâh'ta olan Nigâr'dir.
259. Nigârinek de Çârgâh üzerinden Mâye'de karar eden, Gerdâniye'dir.
260. Ey Sultan, Zirefkend de Segâh üzerinden Mâye'de karar eden Büzürg'tür.
261. Muhayyer, Dügâh'tan başlar ve Hüseyinî üzerinden tekrar Dügâh'ta karar eder.
262. Vech-i Hüseyinî odur ki Karçağâr'dan başlaya ve Hüseyinî'de karar ede.
263. Karçağâr, odur ki Nevâ yüzünden Çârgâh göstere ve Dügâh'ta sonlana.
264. Müste'âr odur ki Uzzâl göstere ve Segâh'ta karâr ede.

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

265. Nühüft istersen eğer, Muhayyer'i göster ve Uzzâl yüzünden Hicâz'da karâr et.
266. Sipih de Hisâr yüzünden Küçek'te karar eden muhayyer'dir.
267. 'Acem yaptığın Hüseyinî, bak şüphesiz ki 'Acem olan Çârgâh'tır.
268. 'Acem olan Segâh da ey sultan! Kuşkusuz 'Acem olan bir Dügâh'tır.
269. 'Acem olarak vafedilen Râst, Irâk'tır ki 'Acem olarak maruf olmuştur;
270. Edvâr ehli sözlerinde, başlangıcı da sonu da 'Acem olandır.
271. Ey hürmetli! Yükseklerde olan Evc, Segâh'ın altı perde tizindedir.
272. Nihâvend de icrâda ve seste ikiye katladığın Hicâzî'dir.
273. Bahr-i Nâzûk, Hicâz yüzünden Dügâh başlanıp Segâh'ta karar eder.
274. Hümâyûn istersen eğer, Zengûle göster ve Rehâvî'de karar ver.
275. Ey âlemin sığınağı! Hisârî odur ki Hüseyinî'den Segâh başlayıp Küçek'te karar ede.
276. Hisârek odur ki Hüseyinî'nin bir perde altından başlana;
277. Sonra ey aziz! Isfahân yüzünden Segâh'a git ve mutlulukla karâr et.
278. Hisâr-ı Evc odur ki Hisâr gösterip Büzürg'de karâr edesin.
279. Hisârî olan Türki-Hicâz odur ki Uzzâl yolundan Hicâz'da karâr ede.
280. Şüşterek denilen Hicâzî, Büzürg'de karar eden Hicâzî'dir.
281. Ey tarikin bilgini, Mâhur odur ki Hüseyinî üzerinde Dügâh değil Mâyê vurulsun.
282. Yine Üryân olan terkip, 'Acem Mâhur'da saklıdır.

283. Murgak, Üryân'dan başlatıp Zengûle ve Mâyê ile munis ettiğidir.
284. Âvâz, terkip ve makamlar tamamlandı, şimdi de özelliklerinden işit, vesselam.

Edvâr Hâsiyetleri ve Mensubati

285. Rûhânî ilme nisbet edilen ilimler, hey'et, tıb, nücûm ve hikmettir.
286. Râst, ateşlidir ve koç (hamel) yıldızına mensuptur, sevr (boğa) ve toprağa mensup olan da Irâk'tır.
287. Isfahân havâyîdir ve menzili de cevzâdır (ikizler), Küçek sulu ve mahfilî seretândır (yengeç).
288. Zengûle ateşlidir ve arkadaşı da eseddîr (arlan), sünbüle topraklıdır ve Hüseyinî de ona yoldaş.
289. Büzürg havâyî ve mizân (terazi) da onun içindir. Hicâzî sulu olup akrep de onun içindir.
290. Rehâvî ateşlidir ve mekânı kavstır (yay), Bûselik de toprak ve alâmeti de cedydir (oğlak).
291. Nevâ havâyî ve devel (kova) onun içindir, Uşşâk da sulu ve hût (balık) onun içindir.
292. Velhasıl âvâzlara geldik ki sâzlardan hoş terennümler ederler.
293. Zühâl (Satürn) topraklı ve soğuktur, bu özelliklerden dolayı da Gevaşt ona nispet edildi.
294. Nevrûz sıcak ve nemlidir, Müşterî (Jüpiter) de sulu, bundan dolayı cân ü gönül ona müşteri oldu.
295. Merih (Mars) ateşlidir, Selmek de sıcak ve kuru, bundan dolayı Süleyman'ın tabiatına misk gibi gelir.
296. Güneş topraklıdır, Şehnâz da sıcak ve nemli, bundan dolayı sıcakkanlılara dost oldu.

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

297. Zühre (Venüs) havâyîdir, Hisâr da soğuk ve nemli, bu yüzden bunlar birbirine nispet edilir.
298. Utârid ateşli, Mâye de kuru ve sıcak olduğundan, hayâ ehli bu mânâlardan faydalanır.
299. Gerdâniye soğuk ve nemlidir, kamer de sulu, gönül ehlini devamlı etkiler.
300. Bil ki kuşluktan sabaha kadar, özelliği soğuk ve nemlidir; iyice dikkat et.
301. Buna uygun ve uyumlu olan âvâzları benden duy.
302. Küçek, Havrân, Hüseyinî, Çârgâh, Dikleş, Nevrûz, Uşşâk ve Segâh,
303. Hem de Hisâr, Rekb, Nevrûz ve ‘Acem, Nevâ ile Mâye ve ‘Aşirân,
304. Ey emir; Sipihr, Nişâbürek ve Nevrûz-i Rûmî,
305. Özellikleri soğuk ve nemlidir ey nâmlı, bunları benden duy ve kaydet.
306. Ey kerem sâhibi, hürmetli emir; bundan sonra ikindiye kadar özellikleri sıcak ve kurudur.
307. Ey yâr, Zengûle, Mâye, Gevaşt, Müsteâr, hem de Nihâvend ve Hümâyûn,
308. Hem de Irâk, Müberka, Zâvulî, Irâk, Sâzgâr mutedil,
309. Hem Nevâ, Rû-yi Irâk, Hisâr, ‘Acem Segâh, Irâk ve Mâye,
310. Yaratan, özelliklerini sıcak ve kuru yaratmıştır, inanmıyorsan kendilerinde ara.
311. Ey evlât benden duy, ikindiden yatsı namazına kadar, sıcak ve nemlidir.
312. Bil, Isfahân, Bûselik, Mâye, Isfahânek, Karçağa, Bestenigâr,
313. Ey yâr, Zirkeş, Gerdâniye, Zemzem, Vech-i Hüseyinî ve Nigâr,

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

314. Özellikleri sıcak ve nemlidir, minnet sâhibi Yaratan bunları hoş yaratmış.
315. Ey taçlı emir, yatsı namazından kuşluk vaktine kadar soğuk ve kurudur.
316. Ey sultan, Râst, Mâye, Selmek, Şehnâz ile Râhetü'l-ervâh ve Büzürg,
317. Bahr-i Nâzûk, Neyriz ve Pençgâh ile Nehüft, Gerdâniye ve Türkî-Hicâz,
318. Muhâlif ile birleşen Hicâzî, hem de Nevrûz ve 'Acem gibi Muhâlifek,
319. Cân kulağıyla duy, tümü soğuk ve kurudur, eski harflerin bedeninde taze ruhu gör.

Kitabın Tetemmesi

320. Bu (sözler), evliyâ siracından, âşık yolcusu ve Allah erenlerinden yetişmiştir.
321. O evliyâ cemiyetinin ışığı ve mahlûkâtın sultanından,
322. O sâdık öncülerin neticesi, Celâlê'l-Hakkî ve'd-dünyâ ve dîn,
323. Cân gözüme toprağından sürme çekti, âlemin kârını ve ziyânını yitirdim.
324. Allah'a minnettârım ki onun dergâhında, kullarının en küçük kuluyum.
325. Bu muzaffer üslubü o gösterdi, âşıkların gönüllerini büyüledi.
326. Ben nere, sultanın dergâhı nere; "**Mahmûdî** bizdendir." diyene kadar,
327. Ey iklimleri fetheden sultan! Benim haddim değil ki dergâhının ayak tozu olayım.
328. Ancak, darü'l-hilâfeye koşu koşu su götüren Arap gibi,

NAZM-I EDVÂR TERCÜMESİ

329. Halife de tedbir ederek dünya mâlını ihsân edip suladı.¹
330. Ey kudretli sultan! Bizim hâlimiz de bu anda *Mesnevî*'de okuduğun gibidir.
331. Mevlevî'nin *Mesnevî-yi Manevî*'si ki beyitlerinde rivâyet edilmiştir
332. Ümidim onun dervişlerindedir, özellikle de hâs olan dervişlerinden.
333. Senin devletinin devâmına nâzır olup karada ve denizde hâzırlar.
334. Ey devlet sâhibi! Her nefeste sana sonsuz duâları var.
335. Bu mânâ onun abdallarından geldi ki şüphesiz zâhir kutbusun.
336. Bunun için de onlar senin taraftarındır, mânâ yolunda sana yârdır.
337. Ey sultan, söz buraya gelince, gönül kudretine suskunluk hâkim oldu.

¹ Mevlana'nın *Mesnevî*'sinin birinci defterindeki "Arabi ve Hatunu" hikâyesine işarettir (2748-2766 beyitleri). Bu hikâyeye göre, Bağdat'ta iyiliksever ve cömert bir halife vardı. Bu halifenin zamanında, bir bedevî ile karısı çölde son derece fakir bir durumda yaşıyordu. Bir gece bedevînin karısı, kocasına söylenmeye başladı: "Herkes rahat içinde yaşıyor, bizse yoksulluk çekiyoruz. ..." Hatun, bedevî kocasına, "Bağdat'taki halifeye git. Onun kapısı, ateşe tapana da Müslümana da açık. İhtiyaç sahiplerine ihsanları dillere destandır. Bereketli nisan yağmurları gibi herkes ondan faydalanır." Bedevî, "Halifenin yanına varmak için bir bahane bulmamız lâzım. Eli boş gidilir mi?" Hanımı, "Halifeye bir testi tatlı yağmur suyu götür. Padişahın hazinesinde çok değerli malları vardır. Fakat böyle tatlı suyu yoktur." Hanımının teklifi adamın da aklına yattı. Hanımına, "Sen testinin ağzını iyice kapat. Dışını güzel bir keçeyle sarıp dik. Padişahım orucunu bu su ile açsın. Doğrusu dünyanın başka bir yerinde de böyle güzel su bulamaz" dedi. Bedevî ertesi gün yola düştü. Gece gündüz yol aldı. Testinin başına bir iş gelmesin diye de çok dikkat ediyordu. Sağ salım Bağdat'a ulaştı...

بهرم شاه نغمه داران تو اند
در مکتبی که یار تو اند
چو سخن بجای سینه اش سوار
سعدده را تو فریشت بسوار
کم

تاز بان و در طالع ارباب با خست
لمیر نیننده ام از سپاه او
افزون غزاهه خانه شستا نوزدا
تا کله بد او که روی ز ما ست
که بسکاهت میز منم شک با
بر دودا رنگ لاله زو بدو
ما عالم داد او که سپید کرد
بچنگ خزانده خوشتر ای
تا که در اربابا تا با بند روی
خاصه در پیش که شمعانک
درو در کج اینها نه خزند
میله و لبست نیست اجلی جان
کز لطف غایب هر بی کجاست و کور
آید این سخن تا با بیانات او

Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 450, vr. 92b-93a, Nazm-ı Edvâi'n son sayfası

Nazm-ı Edvâr Farsça Metni

بنام آنی بختناید و بختایش که

حمد پاک از جان پاکان با خدا
نقش تکون وجود آیات است
گرچه بر ذاتش ز مای تا به
پستی خاک بلندی است
با در خاک آتش و آبرو آن
چشم بکشا از سما اندر سماک
جمله چه هست ای خود نیست است
آسمان چون خیمه زرین طناب
خلعت مستی از رویا بدجیات
بجز دایم در رکعت و قیام

که تو جان پاکی یکدم با خود آ
جز و کل وصف دلیل ذات است
در درون ذره عالم کوا
در کواش بود در دارالصف
چون همه فرمان بر او شد دروان
چه زرد آب آتش و این با خاک
نیست غیر او و کوهست آن هم است
بی ستون در بحر علیش چون حجاب
دولت پستی زمین با ثبات
در سجده افتد زمین زین رویه ایم

Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 450, vr. 79b,

Nazm-ı Edvâr'ın ilk sayfası

Nazm-ı Edvâr'ın Farsça Metni

بنام ایزد بخشاینده و بخشایش‌گر

1 حمدِ پاک از جان پاکان با خدا

گر تو جان پاکی یکدم با خود آ

2 نقش تکوین وجود آیات اوست

جزو و کل وصف دلیل ذات اوست

3 گرچه بر ذاتش ز ماهی تا به ماه

در درون ذره صد عالم گواه

4 پستی خاک و بلندی سما

در گوااهش بود در دار القضا

5 باد و خاک و آتش و آب روان

چون همه فرمان بر او شو دوان

6 چشم بگشا از سمک اندر سماک

چه بود آب و آتش و این باد و خاک

- 7 جمله هرچه هست یا خود نیست اوست
نیست غیر او دگر هست آن هم اوست
- 8 آسمان چون خیمه زرّین طناب
بی ستون در بحر علمش چون حباب
- 9 خلعت هستی ازو یابد حیات
دولت پستی زمین با ثبات
- 10 1b/79b¹ چرخ دایم در رکوع است و قیام
در سجود افتد زمین زین رو مدام
- 11 شگر از نی می دهد و ز نافه مشک
دُر ز باران گهر از خاک خشک
- 12 ای دریغا نیست در زیر سحاب
دیده روشن که بیند آفتاب
- 13 مستی بی داری تو خود را صحو کن
جمله او بین رو خود را محو کن
- 14 پس برآ از چار خشت طبع خام
جایگاهت تا شود دارالسلام

¹ Sayfa numaraları, sayfanın sonuna göre verilmiştir. Soldaki adet, *Nazm-i Edvâr*'ın başlangıcına ve sağdaki adet ise nüshadaki yerine işaretir.

- 15 عاشقان را بین که در درگاه او
جمله سرگردان شده در راه او
- 16 دانشم او را نمی‌داند که چون است
من کیم کاز دانش دانا برون است
- 17 چونکه دید و دانشم او آفرید
چونش داند که ندید او را ندید
- 18 اولش را هیچ پیشانی نبود
آخرش را نیز پایانی نبود
- 19 گرچه مو بشکافتند در راه او
پس خموشی یافتند آخر ز هو
- 20 ای درون جان جانها جان تویی
من چه گویم ظاهر و پنهان تویی
- 21 ای خرد سرگشته وصف ذات تو
ظاهر و باطن همه آیات تو
- 22 خالقا بیچاره و درمانده‌ام
سرنگون افتاده بی دل مانده‌ام¹

¹ Bu beyit, nüshanın derkenarına istinsah edilmiştir.

- 23 ای خرد بخش دل آدم تویی
هم خداوند همه عالم تویی
- 24 گر بگویم من، «تویی» در گفت و گو
2a/80a ور بگویم من، «تویی» در جست و جو
- 25 چون بگویم چون نیم من اهل دل
گر من اهل دل شوم باشم خجل
- 26 این سخن را لیک من پی برده‌ام
از عزیزی یادگاری کرده‌ام
- 27 گر نخواهد خواست عذرم هیچ کس
عذرخواه جرم من عفو تو بس
- در نعت رسول صلّم
- 28 آنک او ممدوح عالم آمد است
سید اولاد آدم آمد است
- 29 آفتاب هر دو عالم مصطفی
قبله ابرار و تاج اصفیا
- 30 مهدی دین مقتدای کاینات
جمله افعال او شد معجزات

- 31 خواجه کونین و سلطان رسل
قدوة اسلام و هادی سبیل
- 32 مدح او کی لایق این ناکس است
مادحش خلاق عالم خود بس است
- 33 یا رسول الله ببین حال مرا
از کرم اصلاح کن قال مرا
- 34 بی کسان را هر نفس لطفت بسی
ز آن ندارم جز تو در عالم کسی
- 35 یک نظر محمودی دلداده کن
چاره جان غریب افتاده کن
- 36 هر که یاران ترا خاکی نشد
دوزخی شد مرد افلاکی نشد
- 37 اولش بوبکر و ثانی عمّرت
ثالثش عثمان و رابع حیدرت
- 38 آن یکی با صدق همراز تو شد
و آن دگر در عدل دمساز تو شد
- 39 آن یکی دریای حلمت و حیا
و آن دگر شاه اولو العلم و سخا

2b/80b

دایم اوراد من است ای اهل دین 40
رحمة الله عليهم اجمعين

در سبب تألیف این مختصر

یک شبی اسرار معنی راز داد 41
هاتف غیبی مرا آواز داد

کای شکسته چند مانی در فراق 42
گوز هر چه داری¹ اشتیاق

ای ز غفلت باز مانده از رفیق 43
نیست در عالم ترا چون من شفیق

پس دهان بگشا چو غنچه روز چند 44
همچو سوسن ها زبان دل میند

از سخن هر چه که داری درج کن 45
چون دُر زیبا بجایش خرج کن

گفتمش جایش کجایست این زمان 46
گفت سلطان السلاطین جهان

کان لطف و معدن صدق و سداد 47
نام او سلطان محمد بن مراد

¹ Nüshada (درد) istinsah edilmiştir. Üzerinde her hangi bir kalem çizmeden üstünde doğru olan kelime istinsah edilmiştir.

- 3a/81a 48 پس زبان در وصف او بگشادهام
صد زبانم گر چه لال افتادهام
- 49 خوش دری بگشودم این گنجینه را
نو عمارت ساختم این در سینه را
- 50 خوش بنا کردم به مدحش در دلم
تا بفرماید مرا کای مقبلم
- 51 با فلک خواهی که باشی خواجه تاش
از دعای دولتیم فارغ مباش
- 52 گر چه در مدحش تسلی یافتم
لیک دید درگهش را تافتم
- 53 ز آندم افتادم درین افکارها
که چه خوش آید ازین گفتارها
- 54 گر چه چند اشعار غرّا گفته‌ام
در قصاید دُرّ معنی سفته‌ام
- 55 چند جستم یک طریق بکر من
آمد القصه به عقل و فکر من
- 56 تا کنیم ادوار را نظم غریب
تا در افتد در جهان همچون عجیب

- 57 ز آنکه سلطان السلاطین جهان
سایهٔ پروردگار انس و جان
- 58 با کمالات و فضایل جامع است
بحر معنی را چو برق لامع است
- 59 من در آن دریا چو غَوَاصِم کنون
تا که دُرّ بی بها آرم برون
- 60 یک نظر جان را از آنم بس بود
ناکسی‌های من آندم کس بود
- 61 چون شنود آوازهٔ درگاه شاه
خوش معلق می‌زنان تا پیشگاه
- 62 سجده کرد و چند بیتی جانفزا
گفت بر نام شه کشور گشا
- 63 در جهانداری که با نصرت شد او
هم جوانبخت و جوان دولت شد او
- 64 مرکب بخت و سعادت را سوار
در امیری تاج بخش و تاجدار
- 65 کاو به اقلیم معانی سر فراز
هم به ملک کامرانی پاک باز

3b/81b

- 66 کار او دایم جهادست و غزا
خلق و خویش علم و شرع مصطفی
- 67 کرد زینت ماه نو را اوستاد
تا که نعل مرکبش خواهد فتاد
- 68 چون عطارد منشی دیوان اوست
خیمه زرین طناب ایوان اوست
- 69 خور بساط زر فکنده بر زمین
تا شود در درگهش گوشه نشین
- 70 مشتری زآن رو سعادت برفشانند
کاو به یمن طالعش خود را نشانند
- 71 گیرد آن مریخ تیغ آبدار
چون سلحداریش کرد او اختیار
- 72 قصر بختش کاو رفیع ایوان شده
هندوی چوپک زنش کیوان شده
- 73 تا کند این سبعة سیاره سیر
تا زند روح القدس پرواز طیر
- 74 دایما بخت و سعادت یار باد
دستگیرش خالق جبار باد

4a/82a

- 75 گر زمن خواهی ز بسیار اندکی
وصف آن شه را شنو از صد یکی
- در مدح سلطان الغزات و المجاهدین
سلطان محمد بن مراد خان
- 76 به یمن مقدم آن شاهباز سدره امکان¹
فضای خلد برینست خطه یونان
- 77 ز بوی نافه اذفر جهان معطر شد
به خاک سده شاه مفتح قرمان
- 78 جهانگشا و جوانبخت شد که مانند او
به یادگار جهانگیر خسروان جهان
- 79 فلک صلابت و خورشید رای و مه طلعت
ستاره جیش و عطارد فروغ و معنی دان
- 80 سپهر رفعت و گردون سریر و مهر لقا
قدر شکوه و قضا حشمت و زمانه توان
- 81 تویی که در صف هیجا عدو برابر تو
چو روبهیست مقابل به روی شیر ژیان
- 82 فلک به حکم ترا بنده سپر دوزست
شهاب امر ترا چاکریست تیر افشان

¹ Nüshanın derkenarına (مکان) kelimesi istinsah edilmiştir

- 83 مقام جاه و جلال و رفیع ایوان داشت
مگر که هندوی چوبک زن تو شد کیوان
- 84 چو سعد اکبر از آن رو به طالع مسعود
کمینه بندگیت خواهد ار بود¹ امکان
- 85 سلاحدار تو مریخ شد به خنجر تیز
که انتقام عدو می کند به تیغ بران
- 86 بساط زرفکنند خسرو نجوم سحرگاهان²
4b/82b که خاک پای ترا متگا کند چو جهان
- 87 سما ازین طرب ای شه سماع می ورزد
که زهره مطرب خنیاگر تو شد از جان
- 88 دییر چرخ دوم خود به نامه اقبال
چو خواجه در تو منشی است در دیوان
- 89 هلال ماه ز چرخ یکم چو پیدا شد
مثال نعل سمندت ز طرف گاه کشان
- 90 دلم به چون و چرا و فلک فتاده به دور
زمان به صبح شتابان و من گشاده زبان

¹ Nüşhanın derkenarına (شود) kelimesi istinsah edilmiştir.

² Nüşhanın derkenarına (سحر) kelimesi istinsah edilmiştir.

- 91 که چيست آن يکي ثبات بود دگر سيّار
چراست آن يکي پيدا و آن دگر پنهان
- 92 درين عميق تفکر چو ماندهام تا صبح
به گوشِ جانِ من آمد ندا ز هاتِفِ جان
- 93 که حاصل فلک از سير انجم سيّار
غرض ز فطرت اشياء و مبداء ارکان
- 94 مراد خلقت شاه يگانه دوران
وجود قدسی خاقان نشان محمدخان
- 95 پناه ملت احمد امين ملک خدا
چراغ چشم سلاطين و پور غازی خان
- 96 ز ابتدای ازل تا به انتها باشد
زمام ملک بدست سلالهٔ عثمان
- 97 چو اوست حيدر صفدر به رزم روز دغا
که تاب حملهٔ او لرزه داد بر عمّان
- 98 کمينه بندهٔ او صد چو کيقباد و قباد
کهيئهٔ چاکر او صد چو رستم دستان
- 99 صفات ذات شريفش دعا و تحسين يافت
مگر که خلق جميلش به خلق کرد احسان

5a/83a

NAZM-I EDVÂR'IN FARŞÇA METNİ

- 100 در تو قبله حاجات دردمندان است
چنانکه کعبه شود قبله سجدگاه خلق جهان
- 101 درین حدیقه پیروزی نسر طایر چرخ
به بوی ریزه خوان تو می کند جولان
- 102 به دور شاهی تو پیچ و تاب نیست کسی
مگر که خاطر شوریدگان و زلف بتان
- 103 ز دوری در تو هر که می زند ناله
اگر نیست و گر دف ز ما کنند افغان
- 104 هر آنکه روزن جانش به درگه تو گشود
در سعادت گشاده شود برو آسان
- 105 دعاگوی جنابت چو من ندید از دل
چو مهر عقل بسی گشت در سراچه جان
- 106 مبین تو ظاهر ما را نگه به باطن کن
که کوچکست به چشم خلایق این انسان
- 107 مزن تو لاف تسلّین به شعر محمودی
پرست به گلشن شعر و قصیده جلوه کنان
- 108 دعا و مدحت شه را همیشه ورد بساز
که جمله ملک جهان را رسانید¹ امن و امان

¹ Nüshada (رسانی) "ulaştırdın" mânâsında istinsah edilmiştir.

- 109 بکند چشم عدویت چو مار هر سخنم
زبان من ز زمرد شده چو تیغ یلان
- 110 زبان طوطی نصرت به مدحتت گویاست
دهان غنچه دولت به طلعتت خندان
- 111 همیشه جود و سخاوت به طبع تو مقرون
5b/83b مدام رای و هنرپروی تو حکم روان
- 112 شمار عمر تو چندانک حصر نتوان کرد
اگر محاسب عالم بجنبید انگشتان
- باز رجوع کردن این قصه
- 113 چون سخن اینجا رسید از صد یکی
گفته ناید چون ز دریا مرغکی
- 114 آب بستاند به منقارش چنان
من به وصفش کرده ام طی اللسان
- 115 عقل گفتا باری ای همراز من
از ره دیگر بشو دمساز من
- 116 آن شه دارا و اسکندر صفت
آن خداوند سلیمان معرفت
- 117 مصر شاهی را که او یوسف وش است
پیش او آینه آوردن خوش است

- 118 نزد او از تحفهٔ جمله جهان
حسن خوبش به بود این را بدان
- 119 آن حریفی کاو¹ ز منزلها رسید
پیش یوسف آینه مصری کشید
- 120 پس تو نیز ای حيله مند چاره جو
آینهٔ دل از ره معنی بگو
- 121 که حقیرست تحفهٔ مرد فقیر
لیک در پیش غنی شد دلپذیر
- 122 حالیا بنویس ”شعر آینه“
تا دلش صافی شود هر آینه

6a/84a

در مدح

سلطان البرین و خاقان البحرین

سلطان محمد

خلد ملکه

- 123 روشن نشود² چو ماه منور هر آینه
تا پرتو خور تو نبیند هر آینه

¹ Metinde (چون) ve üzerinde tashih edilerek (کاو) istinsah edilmiştir.

² Nüshada “olmadı” mânâsında (نشد) kelimesi istinsah edilmiştir.

- 124 در یوزه می کند چو به بازار حسن تو
عشاق حیدریست برهنه سر آینه
- 125 بر دار می شود چو انا الحق زند مگر
بیند به خویش زلف تو را مضمـر آینه
- 126 چون خال تست مردم چشمم به نازکی
بالین ز آب ساخت به خود بستر؟ آینه
- 127 آورد خط به چشم من افتد چو روی او
ژنگ آورد بلی که ز جای سر آینه
- 128 هر جا که می فتد اثر عکس روی تو
سازند از آن غبار بهر کشور آینه
- 129 آموخت فاتحه ز رخس جان ما مگر
مانند خویش دید چو طوطی در آینه
- 130 منظور چشم خلق جهان شد چو ماه و خور
ماند که گشت دید ترا در خور آینه
- 131 خون خوردنم ز لعل لبـت از چه رو بود
آینه را نما که کند اظهر آینه
- 132 درظلمت خطش چو دلم آب خضر یافت
ز آن دم بساخت صاف چو اسکندر آینه

- 133 آن خدّ آتشین که وجودم همه بسوخت
ماند که تازه دارد خاکستر آینه
- 134 خواهد برای دید رخس زرد چهره‌ام
6b/84b کس را نمود هیچ کسی بی زر آینه
- 135 گر آه آتشین زند این دل عجب مدار
سازد همیشه بدم چو آهنگر آینه
- 136 ما را که می‌نمود از اشراط ساعت
از قامت قیامت تو محشر آینه
- 137 خندید در مواجهه بر رویش آن پری
ز آن بر کند به جیب خودش جوهر آینه
- 138 با سنگ هجر چون شکنی شیشه دلم
ز آن وصل‌ها به وصل تو شد بی ور آینه
- 139 در حسن و خلق اگر چه نظیرت نشد ولی
گفت از زبان خال بیا بنگر آینه
- 140 در مرغزار حسن تو آن زاغ پر شکن
طاووس وار جلوه نمود اندر آینه
- 141 دادن خبر ز طلعت آن دلبر آینه
آیین آینه است چو ای دل بر آینه

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

- 142 بنمود آفتاب دگر در فراز چرخ
از عکس روی آن شه سعد اختر آینه
- 143 سلطان محمد آنکه بدید جمال او
آورد شعر من ز نجوم اکثر آینه
- 144 دیباچه عطا شد و فهرست باب جود
سرنامه سخا و صفای هر آینه
- 145 باید دلش چو ماه مصفا کند ز غیر
کاز عین مهر شاه شود اندر آینه
- 146 از بهر دید روی تو ای شاه باختر
سازد دوباره روز و شب آن خاور آینه
- 147 لطفی به صادقان، به حسودان شدی تو قهر
هر کس چو عکس خویش ببیند در آینه
- 148 آینه را به شاه چه نسبت کنی که شاه
صافی بود ز آه و شود بی فر آینه
- 149 این دم چو اوست یوسف مصر شهنشهی
در پیشش از ردیف قصیده بر آینه
- 150 غیر از جمال خویش ورا نیست ارمغان
در نزد اوست بس ز همه بهتر آینه

7a/85a

- 151 آهـن چه داند آنکه کمال جمال اوست
باید بیان حسن ورا دیگر آینه
- 152 کنز خفی چو خواست که ظاهر شود به خلق
دل را بساخت بهر خودش مظهر آینه
- 153 مرآت دل بجوز فقیر ای غنی که نیست
جز فقر من غنای ترا خوشتر آینه
- 154 در قلب قاف و چین چو رسد باز جود تو
سیمرغ وش ز فاقه برآرد پر آینه
- 155 گر برق رایت اوفتد ای شه به بوستان
هر شاح سرر باغ بروید بر آینه
- 156 نقش جهان به لوح تو محفوظ گشته است
چون عقل اوّل است ترا اندر¹ آینه
- 157 چون صبح پخش می کند از خورجین خود
سلطان روم بر حشم و لشکر آینه
- 158 گرچه که سخت روست ولی از فروغ تو
چون یخ ز تاب خور ز عرق شد تر آینه
- 159 مشاطه وش به زیب جمالش شهنشیت
دارند بنات نعش ز هفت اختر آینه

7b/85b

¹ Nüshada (ایذر) şeklinde istinsah edilmiştir.

- 160 خود را برای عرضه زلیخای ملک ساخت
دیوار و سقف و فرش و زجاج و در آینه
- 161 داماد هر عروس ممالک شدی ز شرم
پوشید از نمد تنش چادر آینه
- 162 هر بیت این قصیده که ماند به نو عروس
در هر سر بتان که بود یکسر آینه
- 163 دارد ز لفظ شعر تو محمودی روشنست
در پیش دلبران جهان زیور آینه
- 164 تا مطلع قصیده مدح ورا شنید
در یک ورق گشود دو صد دفتر آینه
- 165 تا باد شانه گشته به زلفین هر پسر
تا خنده می دهد به همه دختر آینه
- 166 تا باشد آفتاب شرف را درش پناه
بادا به نور دل چو ضیا گستر آینه
- 167 روزش به خرمی همه عید خجسته باد
تا می شود به دور قمر منظر آفتاب

آغاز داستان

- 168 بشنو ای مرد سخن دان جهان
گر همی خواهی ز من تعویذ جان
- 169 که بیان واقعت این لاف من
هست آثار دم اسلاف من
- 170 لاف آن است کوشود مکر و دروغ
می دهد یعنی دروغ این کم¹ فروغ
- 171 عاشق حسن حسن وز حسن صوت
8a/86a یک دمی هرگز نگردانید فوت
- 172 شیخ سعدی در کتاب گلستان
شرح این را کرده باشد در بیان
- 173 چه خوش باشد آواز نرم حزین
به گوش حریفان مست صبح
- 174 به از روی زیباست آواز خوش
که آن حظّ نفس است این قوت روح
- 175 گوش کن ای مرد شهرآری عشق
از فغان عاشق رسوای عشق

¹ Nüshada (کون) istinsah edilmiştir.

گر چه می‌گوید ز سوز فرقتش	176
حرقت اندر حرقت اندر حرقتش	
حال خود در صورت یک داستان	177
خواهد او گوید برای دوستان	
لیک از دست جهان دلخسته‌ایست	178
بس زبان ببریده و دم بسته‌ایست	
هر که او از هم‌زبانی شد جدا	179
بی زبان شد گر چه دارد صد نوا ¹	
در زمانی بود پیـری پیش ازین	180
ملک دینی دارد و علم یقین	
چون دلش از نقش عالم ساده بود	181
مشریش در عشق حق افتاده بود	
نام عبدالمؤمن است و صوفی الدین	182
عالم علم لدن دانـای دین	
در ریاضت سالها زحمت کشید	183
عاقبت از فضل حق رحمت رسید	
در ره حق چون بدو موقف شده	184
گردش افلاک را واقف شده	

8b/86b

¹ Mevlânâ'nın *Mesnevî'sinin* I. Defter'inde geçen hikâyeye işârettir.

- 185 نوحه و زاری شنید از هر فلک
کرد یاری با صدایش یک به یک
- 186 چون شنید آن پیر مرد مجتهد
حفظ کرد آن خوش نواها را به جد
- 187 چون ز علوی باز سفلی رفت او
با عناصر چار شعبه گفت او
- 188 آن مقاماتی که خوش اسلوب شد
بر دوانزده برج را منسوب شد
- 189 هفت آوازه که دارد صد حنین
سبعه سیاره را کرد او قرین
- 190 بعد از آن ترکیب شد بیست و چهار
ساعت روز و شبست او را مدار
- 191 داشت شهرت چونکه این علم لطیف
رغبت اقتد از وضع و از شریف
- 192 جمله را تعلیم کرد آن مرد حق
داد اهل خویش را هر دم سبق
- 193 قصه این ماجرا چون کینه خواه
کرد ارباب حسد در پیش شاه

- 194 کاو فلان پیر عزیز نامدار
کرد او در بی خودی علم آشکار
- 195 کاو هوای نفس اماریه بود
لاجرم هر نفس کاو ناریه بود
- 196 تابعش شد جمله اهل نار و نور
از حسد دادند دل شه را فتور
- 197 خواند آن شه گفت ای فحل رجال
9a/87a کای شهنشاهی چو تو در کل محال¹
- 198 نیست همتای تو ای شاه گزین
در جهانداری سلاطین نوین
- 199 گوش کن این علم اگر باطل بود
در حقیقت حال ما مشکل بود
- 200 هست این علم لدنی پیش ما
امتحان کن عقل دوراندیش ما
- 201 تو بفرما یک شتر حاضر کنند
هم شتربان را بدو ناظر کنند
- 202 تا به چل روز آب ندهند آن شتر
تا نداند آب شیرین را ز مُر

¹ Nüshada (حال) istinsah edilmiştir.

- 203 بعد از آن فرما که دیوان می شود
آن شتر هم با شتربان می شود
- 204 ما و ایشان می شویم در پیش آب
تا بداند تشنه آن آب از سراب
- 205 پس ببینی قـدـرت الله را
امتحان کن بنده آگاه را
- 206 اینچنین کردند چون آنجایگاه
کرد اشتر تا که بر آبی نگاه
- 207 گر چه با زنجیر اشتر بسته بود
حمله کرد آن بند را بگسسته بود
- 208 حالیا برداشت کرد آن مرد عشق
گوش کن گر عاشقی از درد عشق
- 209 چونکه بشنود آن شتر آواز او
یافت آرام و بشد دمـساز او
- 210 می نشست در پیش آن شیخ کبار
مستمع از جان شدن کرد اختیار
- 211 شیخ چون برداشت کرد اشتر بجست
سوی آن آب روان چون شیر مست

9b/87b

- 212 بار دیگر کرد آغاز بلند
گردنش انداختی گویا کمند
- 213 گشت ساکن باز از آب فرات
یافت جانش از موسیقی آب حیات
- 214 آن خلاق که درو جمع آمدند
همچو پروانه بر شمع آمدند
- 215 معترف بودند از تقصیرها
عذر آوردند از هر کارها
- 216 جمله را تعلیم کرد آن مرد راز
تا که باشد اهل این فن بی نیاز
- 217 تا بدین دم یافت شهرت این اصول
آن کسی داند که او یابد وصول

کتاب ادوار

- 218 آن مقامات دوانزده را بکوش
گر طلبکاری درین معنی بهوش
- 219 راست باشد هم عراق و اصفهان
آنکه نزد کاملان گردد عیان

- 220 با حسینی و بزرگ و هم حجاز
کوچک و زنگوله شد ای بحر راز
- 221 هم نوا، عشاق شد دانی ولیک
بعد ازین باشد رهاوی، بوسلیک
- 222 هفت آوازه که از هفت آسمان
10a/88a یافت عبدالمؤمن آن صدر جهان
- 223 گرز من خواهی که گیری یادداشت
اول آوازه پس باید گواشت
- 224 سلمک و نوروز و شهناز و حصار
مایه و گردانیه ای مرد کار
- 225 چونک یک گاه و دوگاه اعجوبه شد
با سگاه و¹ چارگه خود شعبه شد
- 226 سبز اندر سبز کاو سرمایه است
چارگه بزرگ حجاز و مایه است
- 227 با رهاوی و نهفت عزّال² شد
جمله گوینده درین جا لال شد

¹ Nüshada istinsah edilmemiştir.

² Nüshada (عزّال) istinsah edilmiştir.

- 228 هر که از بسته نگار آگه شود
چارگه از زنگله سیگه شود
- 229 نیرز آن است کاو حجاز آغاز کرد
خانه‌اش را راست کردن ساز کرد
- 230 پنجگاه آن شد که خیزد اصفهان
راست او را در محط باشد مکان
- 231 اسفهان بسته آنست کاسفهان
کرده آغاز و سگه باشد مکان
- 232 دلکش هوران حسینی ابتداهش
باز می‌باشد حسینی انتهایش
- 233 آن خجستی را که می‌خواهی به هم
چارگه عشاق بنما در عجم
- 234 گر تو خواهی سنبله دلسوز تو
کن نوا آغاز در نوروز تو
- 235 گفته شد باد صبا¹ را چون دوگاه
که قرارش راست شد بی اشتباه

10b/88b

¹ Nüshada (باو صبا) istinsah edilmiştir.

- 236 پس¹ عشیران کاو حسینی آغاز شد
راستی را ہم بدو دمسااز شد
- 237 راحت الارواح آن است اتفاق
کاو حجاز خانهاش باشد عراق
- 238 آن نگاری را دلت دمسااز کن
در رهاوی از عجم آغاز کن
- 239 چونکه عزال عجم معروف شد
هم مخالفک این زمان موقوف شد
- 240 چون سگاه از نیرز انشا کردهام
با سگاه از روی عزال بردهام
- 241 هم حجازی که مخالف نام داشت
از حجازست قرچغا را بُد گماشت
- 242 هم نوایی کاو عشیران شد مها
بانوا باشد حسینی قرچغا
- 243 آخرش هم راست باشد ای عزیز
عاقل آن است کاو شود اهل تمیز

¹ Nüshada (حسینی) istinsah edilmiş ve üzeri çizilmiştir.

- 244 چون عراق و مایه خود معلوم گشت
پس سگاه و مایه هم مفهوم گشت
- 245 راست مایه نیز در ادوار ما
چون عراق و چون سگه ای یار ما
- 246 زاولی آن است کاغزش سگاه
می شود باشد محط او را دوگاه
- 247 پس مبرقع چارگه باشد یقین
هم قرارگاهش سگاه است ای امین
- 248 زمزم آن نوروز کاغزیده اند
با رهاوی در جهان بگزیده اند
- 249 آنکه او نوروز رومی شد ای شاه
پنجگاهست آخرش باشد دوگاه
- 250 چونکه نوروز عجم مشهور بود
رکب آنست که درین مسطور بود
- 251 چارگاه از روی کوچک شد بلند
بر قرارگاهش دوگاه ای ارجمند
- 252 رکب نوروز آنکه کوچک از درون
خیزد آغاز و دوگه آید برون

11a/89a

- 253 زیرافکنند از ره بزرگ سگاه
می‌نمایی و قرارش مایه خواه
- 254 هم نشورک چارگه آغاز کن
با حسینی مایه را دمساز کن
- 255 سازکایرا سگه راهش بود
راست با مایه قرار گاهش بود
- 256 آن نهاوندی که رومی شد روان
با حجاز و اسفهان کوچک شد آن
- 257 هم عجم شد کاو عراق است ای امین
پرده زیرین دوگه باشد یقین
- 258 وآنکه او گردانیه لیکن نگار
چارگه باشد بدان او را قرار
- 259 هم نگارینک ز گردانیه است
چارگه راهش قرارش مایه است
- 260 زیرافکنند آن بزرگ ای شهریار
از سگه در مایه یابد او قرار
- 261 از دوگه باشد محیر را نگاه
باز از روی حسینی شد دوگاه

11b/89b

- 262 چونکه شد وجه حسینی قرچغار
کردن آغاز و حسینی بُد قرار
- 263 قرچغار آن است کاز روی نوا
چارگاهست و دوگه شد انتها
- 264 مستعارست آنکه عزال آشکار
در سگه یابد بخویشش را قرار
- 265 ور نهفت آری محیر را بساز
از ره عزال تا سوی حجاز
- 266 پس سپهرست آن محیر کاز حصار
بگذرد در کوچک و یابد قرار
- 267 چون حسینی کاو عجم کردی یقین
چارگاهی کاو عجم باشد بین
- 268 آن سگه که شد عجم بی اشتباه
هم دوگاهی کاو عجم باشد ای شاه
- 269 راستی که او عجم موصوف شد
هم عراق کاو عجم معروف شد
- 270 اولش انتها و آخرشان عجم
در بیان اهل ادوار امم

NAZM-I EDVÂR'IN FARŞÇA METNİ

- 271 اوج آن بالا سگاه ای محترم
زیر شش پرده سگه شد لاجرم
- 272 هم نهاوند آن حجازی که دوتا
کرده باشی در ادا و در صدا
- 273 بحر نازک آنک از روی حجاز
ابتدا سگه دوگه¹ شد کارساز
- 12a/90a 274 گر همایون خواهی زنگوله بیار
در رهاوی ده مر او را تو قرار
- 275 هم حصاری از حسینی کن سگاه
آخرش کوچک کن ای عالم پناه
- 276 وآن حصارک آنکه از یک پرده‌ای
بر حسینی تو نگاهش کرده‌ای
- 277 باز از روی سفاهان ای عزیز
روسگاهش گیر و خرم شو تو نیز
- 278 پس حصار اوج آن است که حصار
می‌نمایی و بزرگ یابی او را قرار

¹ Nüshada sehven önce Dügâh sonra Segâh istinsah edilmiş ve bunların yerlerinin doğru şeklini Dügâh üzerine (خ) ve Segâh üzerinde de (م) harfleri yazılmıştır. (خ) harfi muahhar (موخر) yani sonda ve (م) harfi de (مقدم) yani önde olmaları mânâsındadır.

- 279 هم حصاری کاو شود ترکی حجاز
از ره عزال بنماید حجاز
- 280 آنک حجازی را که گویند شوشترک
او حجازست و قرار او بزرگ
- 281 آنک ماهور است ای دانای راه
مایه بر زد بر حسینی نه دوگاه
- 282 باز ترکیبی که آن عریان شود
در عجم ماهور هم پنهان شود
- 283 مرغک آن عریان که آغازش کنی
زنگله با مایه دمسازش کنی
- 284 شد تمام آواز و ترکیب و مقام
بشنو از خاصیت او والسلام

در خواص ادوار

و منسوبات او

- 285 علم روحانی چو او را نسبت است
هیأت و طب و نجوم و حکمت است
- 286 آتشی شد راست منسوبش حمل
ثور خاکی پس عراق او را محل

12b/90b

- 287 اسفهان باديست جوزا منزلش
کوچک آبی شد چو سرطان محفلش
- 288 زنگله ناری اسد شد همنشین
سنبله خاکی حسینی شد قرین
- 289 چونکه بزرگ بادی میزان آن اوست
هم حجازی آبی است عقرب کان اوست
- 290 هم رهاوی آتشی قوشش مکان
بوسلک خاکيست جدی او را نشان
- 291 پس نوا باديست دول است آن او
باز عشاق آبی حوت او راست کو
- 292 آمـدیم القصه کان آوازهـا
خوش نواها می کند از سازها
- 293 آن زحل خاکيست سرد و خشک گواشت
زان تعلق نسبتش بر او گماشت
- 294 گرم و تر نوروز و آبی مشتری
زان جهت جان و دل او را مشتری
- 295 آتشی مریخ سلمک گرم و خشک
می رسد طبع سلیمان را چو مشک

- 296 شمس خاکی گرم و تر شهنواز یافت
گرم طبعان را بخود دم‌ساز تافت
- 297 زهره بادی سرد و تر باشد حصار
نسبتش او را کنی در اعتبار
- 298 چون عطارد ناری مایه خشک گرم
بهره یابد زین معانی اهل شرم
- 13a/91a 299 سرد و تر گردانیه آبی قمر
اهل دل را می‌دهد دایم اثر
- 300 پس بدانکه از سحر تا چاشتگاه
سرد و تر شد طبع او خوش کن نگاه
- 301 هست ازین آوازه‌ها منسوب او
بشنو از من تا شوی مظلوم او
- 302 کوچک و هوران حسینی چارگاه
دلکش و نوروز و عشاق و سگاه
- 303 هم حصار و ركب و نوروز و عجم
با نوا مایه عشیران نیز هم
- 304 هم سپهرست نشورک ای امیر
باز آن نوروز رومی را بگیر

- 305 طبعشان شد سرد و تر ای نامور
ضبط کن اینها زمن بشنو خبر
- 306 بعد از آن تا وقت عصر ای ذوالکرم
گرم و خشک است ای امیر محترم
- 307 زنگله مایه گواشت و مستعار
هم نهاوند و همایون نیز ای یار
- 308 هم عراق و هم مبرقع زاولی
هم عراق و سازگار معتدلی
- 309 هم نوا روی عراق و هم حصار
هم عجم سیگه عراق و مایه دار
- 310 گرم و خشک کرده است خالق طبعشان
باورت گر نیست ازیشان جو نشان
- 13b/91b
- 311 تا نماز خفتن از عصر ای پسر
گرم و تر باشد زمن بشنو خبر
- 312 اسفهان و بوسلک مایه بدان
اسفهانک قرچغه بسته اسفهان
- 313 زیرکشیده باز گردانیه ای یار
زمزم و وجه حسینی و نگار

- 314 گرم و تر شد طبعشان ای مؤتمن
خوش مناسب آفریده ذو المنن
- 315 از نماز خفت تا وقت سحر
سرد و خشک است امیر تاجور
- 316 راست مایه سلمک و شهناز را
راحة الارواح و بزرگ هم شها
- 317 بحر نازک نیرز و پنجگاه نیز
با نهفت گردانیه ترکی حجیزا¹
- 318 هم حجازی کاو مخالف شد بهم
هم مخالفک چو نوروز و عجم
- 319 جمله سرد و خشک شد از جان شنو
در تن حرف کهن بین روح نو
- تتمه کتاب
- 320 کاو رسیده است از سراج اولیا
رهرو عشاق و مردان خدا
- 321 آن فروغ شمع جمع اولیا
آن سپهسالار سلطان الوری

¹ Şair, کافیye nedeniyle Hicâ kelimesini Heciz şeklinde kaydetmiştir.

- آن جلال الحق و الدنيا و دين 322
آن نتیجه پیشوای صادقین
- چشم جانم را ز خاکش سرمه ساخت 323
تا زیان و سود عالم را بباخت
- منت ایزد را که در درگاه او 324
کمترین بندهام از اسپاه او
- او نمود این شیوه پیروز را 325
او فسون خواند جان عشاق افروز را
- من کجا یا درگه سلطان کجاست 326
تا نگوید او که محمودی ز ماست
- حدّ من نیست ای شه کشور گشا 327
که به درگاهت شوم من خاک پا
- لیک چون مرد عرب کاز آب گو 328
برد در دار الخلافه ذو بدو
- آن خلیفه پس چنین تدبیر کرد 329
مال عالم داد و او را سیر کرد
- حال ما نیز این دم ای شاه قوی 330
همچنانک خوانده‌ای در مثنوی

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

- 331 مثنوی معنوی مولوی
تا که در ابیات او باشد روی
- 332 هست امیدم ز درویشان او
خاصه درویشان که شد خاصان او
- 333 بر دوام دولت تو ناظرند
در بر و در بحر ایشان حاضرند
- 334 هر نفس زایشان دعای بی کران
می‌رسد¹ بر توست ای صاحب قران
- 335 آمد این معنی ز ابدلان او
که تو قطب ظاهری بی گفت و گو
- 336 لاجرم ایشان هوا دار تو اند
در ره معنی همه یار تواند
- 337 چون سخن اینجا رسید ای شهبوار
ساعد دلرا خموشی شد سوار
- 14b/92b
- 15a/93a

تم

¹ Nüshada vaciptir mânâsında (واجبست) ve kenarında da (میرسد) istinsah edilmiştir.

Kaynaklar

Yazma Metin Kaynaklar:

Abdülaziz Merâgî. *Nekâvetü'l-edvâr*. İstanbul: Süleymaniye, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3646.

Âmülî, Şemsüddîn Muhammed. *Nefâ'isü'l-fünûn fi 'arâ'isi'l-'uyûn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıb Paşa, nr. 1217.

Bedri Dilşâd. *Murâdnâme*. Ankara: Milli Kütüphanesi, nr. FB 470.

Buhârî, Kâsım b. Dûst Alî. *Hadâiku'n-nağamât*. Bursa: İnebey Kütüphanesi, Ulu Cami, nr. 2655.

Bürhân, Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî. (1818). *Bürhân-ı kâtî'*. Kalküta: Matbaa-i Hindustânî.

Der Marifet-i Mûsikî. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, nr. 618.

Edvâr-ı Sultanî. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, nr. 1002.

Edvâr-ı Sultanî. Paris: Bibliothèque Nationale Kütüphanesi, nr. MSS, Or. 290.

Hızır Ağa. *Tefhîmü'l-makâmât fi tevliidi'n-nağamât*. İstanbul: Belediye Kütüphanesi, nr. MC.177.

Hızır b. Abdillâh. *Kitâbü'l-Edvâr*. Tehran: Melik Kütüphanesi, nr. 1547.

İbn Sinâ. *Cevâmi'u 'ilmi'l-mûsika*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 2710.

İbn Sinâ. *Cevâmi'u 'ilmi'l-mûsika*. Londra: British library, nr. Or. 11190.

Kadızaâde Tîrevî. *Risâle-i Mûsikî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, nr. 1503.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

- Kâşî, İmâdüddîn Yahya. *Şerb-i Edvâr*. Berlin: Staatsbibliothek-Berlin Kütüphanesi, nr. Ms. or. oct. 2854.
- Kırşehirî, Yusuf. *Risâle-i mûsikî*. Ankara: Milli Kütüphanesi, nr. 131.
- Kırşehirî, Yusuf. *Risâle-i mûsikî*. İsrail Milli Kütüphanesi, nr. Yah. Ar. 213.
- Kutb-i Nâyî, Osman Dede. *Rabt-ı tağyîrât-ı mûsikî*. Ankara: Milli Kütüphanesi, nr. 135,
- Lâdikî, Muhammed b. Abdül-Hamid. *er-Risâletü'l-fethiyye*. Meşhed: Astan-ı Kuds Kütüphanesi, nr. 5369.
- Lâdikî, Muhammed b. Abdül-Hamid. *Zeynü'l-elhân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3655.
- Mahmud Merâgî. *Makâsîdül-edvâr*. İstanbul: Süleymaniye, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3649.
- Mecmua-yı tesânîf*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3652.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Câmiu'l-elhân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye nr. 3644.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Câmiu'l-elhân*. Oxford: Bodleian Kütüphanesi, nr. Marsh 282.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Câmiu'l-elhân*. Tehran: Melik Kütüphanesi, nr. 6317.
- Risâle-i Mûsikî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1613.
- Semerkandî, Lutfullah. *Şerb-i Edvâr*. İsfahan: Medrese-i Sadr kütüphanesi, nr. 330.
- Tabâtabâ, Remzî. *Risâle-i Mûsikî*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendî, nr. 1598, vr. 150b-158a.
- Tercüme-i Edvâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2735.
- Tercüme-i Edvâr*. Pensilvania: University of Pensilvania Kütüphanesi, nr. LJS. 295.
- Tezkire-i Şuarâ ve Selâtin*. Tehran: Milli Kütüphanesi, nr. 1170.
- Tirevî, Seyyid Muhammed Sadaka, *Nazmi'l-Edvâr*, Manchester: Bibliotheca Lindesiana Library, nr. E/9.

Arapça Kaynaklar:

Bedvî, Abdurrahman (1997). *Aflâtûn fî'l-İslâm*. Beyrut: Darü'l-Endülüis.

KAYNAKLAR

- Fârâbî, Ebu Nasr (1931). *İhsâu'l-ulûm*. (haz. Osman M. E.). Kahire: Mektebeti'l-hâncî
- Fârâbî, Ebu Nasr (1967). *el-Mûsîkâ'l-kebir*. (haz. Gattâs Abdülmelik Haşve ve Mahmûd Ahmed el-Hafnî), Kahire: Dârü'l-kitabî'l-Arabî.
- Farmer, H. G. (1956). *Târihu'l-mûsîkâ'l-'Arabîyye*. (trc. Nassâr, H.; el-Ehvânî, A.), Kahire.
- İbn Kesîr, Mübarek b. Muhammed. (1979). *en-Nihâye*. (haz. el-Tannâhî M.), Beyrut: el-Mektebeti'l-İslâmiyye.
- İbn Sinâ. (1956). *Cevâmî'u 'ilmi'l-mûsîka*. (haz. Zekerîya Yusuf), Kahire: Vezâreti't-Terbiye ve't-Talim.
- İbn Sinâ. (2010). *Risâle fi aksâmi'l-ulûmi'l-'aklîyye*. Paris: Biblion 177-186.
- İbni Arabşâh. (1817). *Acâ'ibü'l-makdûr fi nevâ'ibi Tîmûr*. Kalkûta.
- İbni Hukal. (t.s). *Sureti'l-erz*. Beyrut: Menşurati dari mektebeti'l-hayât.
- İbni'l-Hadid. (ts). *Şerhü Nebci'l-belâga*. (haz. Muhammed Ebül-fazl İbrahim).
- İhvânî's-Safâ. (1995). *Resâ'ilü İhvânî's-Safâ ve Hullânü'l-Vefâ*. (haz. Ârif Tâmir), Beyrut: Menşurati 'Avidât.
- İhvânü's-Safâ. (1984). *Resâilü İhvânü's-Safâ*. (nşr. Butrus el-Bustânî), Ghom: Mektebü'l-'alâmi'l-islâmî.
- İmam Gazzâlî. (1982). *İhyâ Ulûmi'd-dîn*. (haz. Tabaneh, Badwi), Beyrut: Dârü'l-marîfet.
- Kindî, Ya'kûb b. İshâk (1962). *Mulhak li-Kitâb el-Müellefâti'l-Kindî el-Mûsikîyye*. (haz. Zekerîya Yusuf), Bağdad: matba'ati Şefik.
- Kindî, Ya'kûb b. İshâk (1965). *Risâle fi'l-luhûni ve'n-nağam*. (haz. Zekerîya Yusuf). Bağdad.
- Macid Fahri. (1074). *Tarih el-felsefetü'l-İslâmîyye*. Beyrut: Dârü'n-neşr.
- Mevsilî, Müsellem Ahmed (1964). *ed-Dürru'n-nakî fi ilmi'l-mûsikâ*. (haz. Celal Hanefî), Bağdad: Vezâreti's-sakâfe, Dârü'l-Cumhuriyye.
- Mübârekşâh-ı Buhârî. (2013). *Şerhü'l-Edvâr*. (thk. Envâr, A.), Tehran: Ferhengistân-ı Hüner
- Sa'lebî, Abdü'l-melik b. Muhammed (1900). *Gurerü'l-abbâr mü'lûki'l-furs ve siyerihim*, Paris: Zotenberg.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn (1991), *Risâle fi 'ilmi'l-mûsikâ*. (nşr. Abdülmecîd Diyâb – Gattâs Abdülmelik Haşebe), Kahire.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

- Seffârîni. (1986). *Ehvâlü'l-kıyâme ve 'alâmâtübe'l-kübrâ*. Beyrut.
- Şîrvânî, Fethullah (2010). "el-Mecelle f'l-mûsikî", *Nâme-i Bahâristân*. (haz. Hüseyini, S.M.T.), Tehran: İntişârât-ı Kitabhâne-i Meclis.
- Tabarî, Muhammed b. Cerir (1967). *Târîhi'l-ümem ve'l-müluk*. (haz. İbrahim, M. A.), c.3, Beyrut: Dârü't-turâs.
- Urmevî, Safiyüddin (2001). *Kitâbü'l-Edvâr ve Trcüme-i Fârsî*. (thk. Rüstemi, A.), Tehran: Mirâs-ı Mektûb.

Farsça Kaynaklar:

- Abdülmü'min b. Safiyüddin, (1967). *Behcetü'r-rûb*. (haz. L. R. Bergoomale), Tehran: Bonyade Farhange Iran.
- Âmiri, Z. ve. Penâhî, M. (2015). "Bâztâb-ı nemâd-ı âyine der ostûre ve irfân bâ tekve ber Bündehiş ve Mirsâdü'L-ibâd", *Edebiyat-ı İrfânî (13)*, 143-174. Tehran: Dânişgâh-ı es-Zehrâ.
- Attar, Feridüddin İbrahim Nişâbüri (1995), *Mantuku't-tayr*. (haz. Gevharin, S. S.), Tehran: İlmi ve Ferhengi.
- Attar, Feridüddin İbrahim Nişâbüri (2005). *Divân*, (haz. Baraniyan, F.), Tehran: Gazel.
- Attar, Feridüddin İbrahim Nişâbüri (2016). *Müsibetnâme*. (haz. Şefî'i Kedkeni), Tehran: Sohan.
- Azimâbâdî, Hüseyin Kulî Hân (2012). *Tezkire-i Neşter-i aşk*, (haz. Hac Seyid Cevadi, K.), Tehran: Mirâs-ı Mektûb.
- Benâî, Mevlânâ Kemalüddin-i Herevî (1989) *Resâle der Müsikî*. (haz. Dar-yuş Saffvat). Tehran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Bidil, Mirzâ Abdülkâdir Dihlevî (2009), *Divan-ı Bidil-i Dihlevî*, (haz. Gürve, A.), Tehran: Şirket-i Ta'âvuni-i Kârâferinân-ı Ferheng ve Hüner.
- Birünî, Ebu Reyhan (1939), *Saydane*, (haz. Sütude, M. ve Efşar, İ.), Tehran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tehran.
- Câmî, Abdurrahman (1999), *Mesnev-i Heft Evreng*, "Yusuf ve Züleyha", (nşr. Afsahzade, A., ve Terbiyet, H.). Tehran: Mirâs-ı Mektûb.
- Dinânî, Gulamhüseyin İbrahimî (2000), *Şuâ-ı Endişe ve şubûd der Felsefe-i Sübveredî*, Tehran: İntişârât-ı Tarh-ı Nev.
- Duğalât, Hayder Mirzâ (2004), *Târîh-i Reşîdî*. (haz. Gaffârî Ferd, A., Aşık, A.), Tehran: Mirâs-ı Mektûb.

KAYNAKLAR

- Es'adi, Human (2001). "Hayât-ı mûsikâyî der devrân-ı Teymûriyân: ez Se-merkand tâ Herât", *Faslnâme-i Mâhûr*, (14). Tehran: Müessesesi-i Mâhûr.
- Evhâdî, Nizâmeddîn Alişâh (2022). *Mukaddimetü'l-usûl*, (thk. Hüseyini, S. M. T.), Tehran: Sûre-i Mihr.
- Evhâdî, Takîyüddîn-i Belyyânî (2010). *Arafâtu'l-âşikin*. (haz. Amine Fahr Ahmed), Tahran: Mirâs-ı Mektûb.
- Fakhoury, Hana (2014). *Tarih-i Felsefe der Cihan-ı İslam*. (trc. Ayeti, A.), Tehran: İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Firdevsî, Hekim Ebül-Kâsım (1971). *Şâhnâme*. Moskova: Academy of Sciences of the USSR
- Gorman, Peter (1987). *Pythagoras*. (trc. Perviz Hakim Hâşimî), Tehran: Neşr-i Merkez.
- Hace Eyyüp (1998). *Esrari'l-guyub*, (thk. Şariat. M. C.), Tehran: Esâtîr.
- Hafız-ı Şîrâzî (1996). *Divân*. (haz. Kazvini ve Gani), Tehran: İntişârât -ı Fârâbî.
- Halebî, Ali Asgar (1994). *Tarih-i Felsede der İran ve İslam*. Tehran: İntişârât-ı Esâtîr.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn (1938). *Düstürü'l-vüzerâ*, (haz. Saîd-i Nefîsî), Tehran: İkbâl.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn (1993). *Me'âsirü'l-mülûk*. (haz. Mir Haşim Muhad-dis), Tahran: İntişârât-ı Resâ.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn (1999). *Mekârimü'l-ablâk*. (haz. Aşîk, M. A.), Tahran: Mirâs-ı Mektûb.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn (2001). *Habîbü's-siyer fî abbâri efrâdî'l-beşer*. (haz. Celaledin-i Hü mâî), Tehran: İntişârât-ı Hayyâm.
- Haneî, Ya'kub b. Muhammed (2022). *Nüzbetü'l-ervâh bi-tatâribi'l-eşbâh*, (haz. Emini, B.), Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.
- Hüseyini, S. M. T. (2007). "Mektubâtî ez Mir Seyyid Şerif", *Âine-i Hayâl*, (1), Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.
- Hüseyini, S. M. T. (2010). *Nağme-i Rud*. Tehran: Sûre-i Mihr.
- Hüseyini, S.M.T. (2012). "Pâsoh-ı Hâce Abdülkâdir-i Merâgî be irâdhâ-yi Allâme Kutbuddîn-i Şîrâzî ber Safiyüddîn-i Urmevî", *Güzide Makâlât-ı Hemâyîş-i Abdülkâdir-i Merâgî*. (haz. Talâî, D.)i Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

- İbn Sinâ, Hüseyin b. Abdillâh (1981), *Dânişnâme-i Âlâyi*, (haz. Horasani. A.), Tehran: Kitabhâne-i Fârâbî.
- İhvan Zencani, Halil (2004). “Benâtü Na‘ş”, *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, c. 1. Tehran: Merkezi-i Dâiretü'l-maârif-i İslâmî.
- İsti'lâmî, Muhammed (1993). *Şerh-i Mesnevî-i Manevî*, Tehran: İntişârât-ı Zevvâr.
- Kazvîni, Hakîm Şâh (1944). *Letâifnâme, Tercüme-i Mecâlisü'n-nefâis*. (haz. Hikmet, A. A.), Tahran: Menûçehrî.
- Kazvîni, Mîr Sadreddîn (2002). “Risâle-i ilm-i mûsikî”, *Faşnâme-i Mâhûr (18)*, (haz. Rüstemi, A.), Tehran: Müessesesi-i Mâhûr.
- Kevkebî, Nacmeddîn (2002). *Risâle-i Mûsikî, Se Risâle-i Mûsikî-i Kadim-i İran*. (haz. Sabit, M.), Tehran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî.
- Kutbüddîn Şîrâzî, Mahmûd b. Mes'ûd (1990). *Dürretü't-tâc*, (haz. Mişkat, M.), Tehran: İntişârât-ı Hikmet.
- Kutbüddîn Şîrâzî, Mahmûd b. Mes'ûd (2009). *Dürretü't-tâc li-gurreti'd-dibâc*. (thk. Nasrullah Nasihpur), Tahran: Ferhengistân-i Hüner.
- Merâgî, Abdülkâdir (1977). *Makâsidü'l-elhân*. (thk. Taki Bineş), Tehran: Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Mutûn.
- Merâgî, Abdülkâdir (1991). *Şerh-i Edvâr* (thk. Taki Bineş), Tehran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Merâgî, Abdülkâdir (2009). *Câmiu'l-elhân*, (haz. Babek Hazrayî), Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.
- Mes'ûdî, Ali b. Hasan (1986), et-Tenbih ve'l-erşraf, (trc. Payende, E.) Tehran: İlmî ve Ferhengî.
- Mevlânâ, Celaeddin Muhammed (1999). *Mesnevî*. (nşr. Nikelson, R.), Tehran: Neşr-i Muhammed.
- Minevî, Muctaba (1973), *Berresihayi derbare-i Ebu Reyhan-ı Biruni*. Tehran: Şevrâ-yî 'Âli-i Ferheng ve Hüner.
- Mîrhând, Hamidüddîn (2001), *Ravzatü's-safâ*. (haz. Kiyânfer, C.), Tehran, İntişârât-ı Esâtîr.
- Mirzâ Beyk, (2013). “Risâle-i Mûsikî”, *Peyâm-ı Babâristân (19)*. (Haz. Safarzâde, F.), Tehran: İntişârât-ı Meclis.
- Musevî, Mustafa (2003). “Ayine-i İskenderî”, *Neşriye-i Dânişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani (188)*. Tebriz: Danişgah-ı Tebriz.

KAYNAKLAR

- Nefisi, Said (1971). *Sohanân-ı manzûm-i bû Saïd-i Ebül-Hayr*. Tehran: Kitabhâne-i Senâî.
- Nesîmî, (2006). *Nesîm-i Tarab*. (haz. Pur Cevâdî, E. H.), Tehran: Ferhengistân-ı Hünr.
- Nevâî, Mir Ali Şir (2002). *Hamsetü'l-mutahayyirîn*. (trc. Nehcivânî, M.), Tehran: Ferhengistân-ı Zebân ve Edeb-i Fârsî.
- Nisârî-i Buhârî, Behâaddîn Hasan (1998). *Tezkire-i Müzekkir-i Abbâb*. (haz. Necib Mâil Herevî), Tehran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Pezeşk, Menuçehr (1386). “Tekvin”, *Danişnâme-i Büzürg-i İslâmî*, c. 16, Tehran: İntişârât-ı Dâiretü'l-mâ'ârif-i İslâmî.
- Pur cevadi, E. (2002). “Risâle der beyan-ı ilm-i mûsikî ve dânisten-i suabât-ı ân”, *Faslname-i Mâhûr (15)*, 50-70. Tehran: Müessesesi-i Mâhûr.
- Sâdî-i Şîrâzî, Muslihüddîn (1963). *Gazeliyât*. (haz. Furûgî, M. A.), Tehran: İkbâl.
- Sâdî-i Şîrâzî, Muslihüddîn (1994). *Gülistân*. (haz. Yusifî, G.), Tehran: Hârezmî.
- Sâm Mîrzâ, (1935), *Tühfe-i Sâmî*. (haz. Destgerdî, V.), Tehran: Armâğân.
- Semerkindî, Abdürrezzâk (1974), *Matlau's-sâdeyn*. (haz. Abdülhüseyn Nevâî), Tehran: Pejuheşgâh-ı Ulûm-ı İnsânî.
- Seyf-i Fargânî, (1985). *Divân*. (haz. Safa, Z.), Tehran: İntişarat-ı Firdevsi.
- Sühreverdî, Şihabeddîn, (1993), *Mecmua-yı Musannafât-ı Şeyh-i İşrâk*, (haz. Hanri Carbon), Tehran: Pejuheşgâh-ı Ulum ve Mutalaat-ı Ferhengi
- Şefî'i Kedkeni, M. R., (1997), *Şâir-i Âyinehâ*, Tehran: Âgeh.
- Şehmerdân b. Ebi'l-har er-Râzî, (1362ş), *Nüzhatnâme-i Âlâyî*, (trc. Şeref-kendi, A.), Tehran: İntişarat-ı Müessesesi-i Mutalaat
- Şehristânî, Abdülkerim, (1363), *el-Milel ve'n-nihal*, (trc. Haşimi, M.), Tehran: İntişarat-ı İkbâl.
- Şîrâzî, Fûrsatü'd-devle (1345), *Buburu'l-elhân*, Tehran: İntişarat-ı Erjeng
- Vâsifî, Zeynüddîn Mahmûd, (1972), *Bedâyi 'ul-vekâyî'*, (haz. A. N. Boldyrev), Tehran: Bonyâd-ı Ferheng.
- Vezîr, Tâcüddîn Ahmed, (2002), *Beyâz-ı Tâcüddîn Ahmed-i Vezîr*, (haz. Ali Zamanî), Ghom: Mecma-ı Zahâir-i İslâmî.
- Yusuf, Ziyâüddîn (2001), *Külliyât-ı Yusufî*. (haz. Hazrayî, B.), Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

Zahri-i İsfahani, Hacı Hüseyin, (1396), *Risâle der fenn-i mûsikî*, (haz. Reisi, İ.), Tehran: Sular.

Zerrinkub, (2003), *Nerdeban-ı Şikeste* (tefsir-i Mesnevi).

Türkçe Kaynaklar:

Ana Britannica, (1986-90), Genel Kültür Ansiklopedisi, I-XXII, İstanbul.

Arel, Sadettin, (1953), "Fatih Devri Müsikîsi", *Mûsikî Mecmuası*, (63).

Ansoy, N. (1988), Seydi'nin el-Matla' Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Arslan, F. (2009), "Mûsikî Nazariyecisi ve Efsanevî Kişilik Olarak Urmiyeli Safiyüddin", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1, Sivas.

Ateş, Ahmet, (1959), "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi", *Belleten*, 23, sy. 91, s. 415-456.

Aydın, Erdoğan, (2020) *Fatih ve fetih, mitler ve gerçekler*, İstanbul: Literatür Yayınları.

Aydın, İbrahim Hakkı, (2022), "kenz-i mahfi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Başkan, Yahya, (2012), "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus", *Tarih Dergisi*, (55), İstanbul, 107-134.

Demir, Arif, (2010), Osmanlı Padişahı II. Mehmed'e (Fatih Anonini) sunulan Anonim Müsikî Risâlesi, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Erguner, Süleyman, (1991), "Kutb-i Nayı Osman Dede Ve Rabt-ı Ta'birat-ı Müsikî", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü.

Gazzâlî, İmam Muhammed, (1973), *İhyâu Ulûmiddîn*, (trc. Ahmed Serdaroglu), İstanbul: Bedir Yayınları.

Gök, İhsan, "Atatürk Kitaplığı M.C. o.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri" Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2014.

Haşim Bey, (1864), *Edvâr*, İstanbul.

KAYNAKLAR

- Hosseini, S. M. T. (2021). “Kitâb-İ Fârsî Fî Fenni'l-Elhân Ve 15.Yy Mûsikî Nazariyâtındaki Yeri Ve Önemi”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Hücvirî, Ali b. Osman, (1996), *Keşfü'l-mabciûb*, (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Hüseyini, S. M. T. (2019). “Rühâvî Makâmı”, *Geçmişten Günümüze Urfâ'da Müzik*, Ankara: Gece Kitaplığı, 408-415.
- Hüseyini, S. M. T. (2022). “Şihabüddîn Abdullah Sayrafi ve Kendisine Atfedilen Hulâsatü'l-Efkâr Fî Ma'rifeti'l-Edvâr Adlı Eser; Hayatı, İçeriği ve Şüpheler”. *MECMUA-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 269-279.
- İnalçık, Halil, (2003), “Mehmed II.”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 28. cilt, 395-407, Ankara: TDV Yayınları.
- Kamiloglu, Ramazan, (2007), Ahmed Oglu Sükrullah Ve “Edvâr-ı Mûsikî” Adlı Eseri, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı.
- Karabey, Laika, (1953), “Fatih Devri Mûsikîsi Hakkında Kısa bir Mütalaa”, *Mûsikî Mecmuası*, (63), 1953.
- Kırşehirli, Yusuf bin Nizameddîn, (2014), *Risâle-i Mûsikî*, (haz. Sezikli, U), Ankara: T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı
- Kurnaz, Cemal, (1992), “Benâtü Naş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Melike Gökcan Türkdöğân, (2010), “Klasik Türk Edebiyatında Kur'an Kısalarını Konu Alan Mesneviler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı, C. 3, S. 15, s. 66.
- Melike Gökcan Türkdöğân, (2011), *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. (e-kitap), Ankara
- Müstakîmzâde, Süleymân Sa'deddîn, (1928), *Tuhfe-i Hattâtîn*; İstanbul.
- Nevâî, Mîr Ali Şîr, (1961), *Mecâlisü'n-nefâis*; (haz. Ganiyeva, S.), Taşkent:.
- Uludağ, Süleyman (2009), “Sidretü'l-Müntehâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uslu, Recep (1999). “Fatih Devrinde Bestekârlar ve Eserleri”, *Mûsikî Mecmuası* (465). İstanbul.
- Uslu, Recep (2007). *Fatih Döneminde Mûsikî*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

FATİH'E SUNULAN MÜSİKİ RİSÂLESİ

- Uslu, Recep (2007). *Fâtih Sultan Mehmed Döneminde Müsîkî ve Şems-i Rûmî'nin Mecmûa-i Güfte'si*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Uygun, M. N. (1990). *Kadıvâde Tirevi ve Müsîkî Risâlesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vasîf, Enderûnî Osman Bey (1841). *Divan*. İstanbul: Âmire Matbaası.
- Yahya Nazim (1841). *Divân belâgat-unvân-i Nazîm*, İstanbul:
- Yücedođru, Tevfik (2011). "Tekvin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 40. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

İngilizce Kaynaklar:

- Allen, Richard Hinckley (2003). *Star Names and Their Meanings*. Montana: Kessinger Publishing.
- Wright, Owen (2018). *Music Theory in the Safavid Era: The taqsim al-nağamât*. Londra: Routledge.